

T.C.
ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

MUSTAFA ÖZ'ÜN HAYATI, ESERLERİ VE İSLAM
MEZHEPLERİ TARİHİ ALANINDAKİ YERİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan

Şehmus CANKURT

Danışman

Doç. Dr. Fevzi RENÇBER

ŞIRNAK, 2019

T.C.
ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

MUSTAFA ÖZ'ÜN HAYATI, ESERLERİ VE İSLAM
MEZHEPLERİ TARİHİ ALANINDAKİ YERİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan

Şehmus CANKURT

Danışman

Doç. Dr. Fevzi RENÇBER

ŞIRNAK, 2019

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK SAYFASI

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyâl ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tezi Hazırlayan

Şehmus CANKURT

TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK SAYFASI

“Mustafa Öz’ün Hayatı, Eserleri ve İslam Mezhepleri Tarihi Alanındaki Yeri”
adlı Yüksek Lisans Tezi, Şırnak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım
Kılavuzu’na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Şehmus CANKURT

Danışman

Doç. Dr. Fevzi RENÇBER

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Başkanı

Doç. Dr. Mehmet Sait UZUNDAĞ

TEZ KABUL VE ONAY SAYFASI

Doç. Dr. Fevzi RENÇBER danışmanlığında Şehmus CANKURT tarafından hazırlanan “**Mustafa Öz’ün Hayatı, Eserleri ve İslam Mezhepleri Tarihi Alanındaki Yeri**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Şırnak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

...../...../.....

(Tez savunma tarihi yazılacaktır.)

JÜRİ**İMZA**

Danışman :Doç. Dr. Fevzi Rençber.....

Üye : Doç. Dr. Abdulmuttalip Arpa.....

Üye : Doç. Dr. Yaşar Acat .....

ONAY:

Bu tezin kabulü Yönetim Kurulunun ..... tarih ve .....sayılı kararı ile onaylanmıştır.

...../...../.....

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÜL

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Temel İslam Bilimleri içerisinde önemli bir yere sahip olan İslam Mezhepleri Tarihi, evveliyâtı 1300'lü yıllara dayanan ve teşekkül sürecini diğer İslami ilimlerden önce oluşturan bir bilim dalı olmasına rağmen, başlangıcından günümüze dek asırlarca ihmâl edilmiştir. Tarihi seyir içerisinde yükseliş, daralma ve zayıflama süreçlerini yaşayan bu bilim dalının, duraklama ve zayıflamasının önüne geçme, onu daha kuvvetli bir seviyeye ulaştırma namına İslam âlimleri, yeni fikirler ortaya koymuş, eserler yazmış, bu yolda büyük çaba sarf etmiş ve büyük katkılarda bulunmuşlardır. Bu bilim dalına hizmet veren ilim adamlarının bu çabaları takdirle karşılanmış; onlara bir vefâ borcu olarak hayatları, eserleri ve yapmış oldukları çalışmalar kaleme alınarak hatırlanmışlardır.

Biz de bu çalışmamızda, İslam Mezhepleri Tarihi alanında kendini iyi yetiştirmiş ve ortaya koyduğu eserleriyle bu alana katkıda bulunmuş olan Mustafa Öz'ün hayatını, eserlerini ve şu ana kadar yapmış olduğu çalışmalarını incelemeye çalıştık. Mustafa Öz'ün hâlen yaşıyor olması bu konuda bizi şanslı kılan en önemli etkendi. Eserlerinin yanında kendi ilmi birikim ve hayat tecrübesinden olabildiğince yararlanmaya çalıştık. Mustafa Öz'ün kaynaklarına kolaylıkla erişebilme, kayıt altına alma noktasında kendilerinin büyük destek ve yardımları olmuştur.

İnsanoğlunun ilim, bilgi, donanım ve hayat tecrübesinin en zirvede olduğu zaman dilimi yaşının kemâle erdiği vakitlerdir. Bilgi birikimini yaşam tecrübesiyle yoğuran insan âdeta âdemoğlu için büyük nimet haline gelir. Mustafa Öz'ün İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalındaki yerini merkeze alarak yaptığımız bu çalışmada, memleketimiz açısından yakın tarihimizde önemli şahsiyetlerden bir bilim adamını yakından tanıma fırsatını elde ettik. İslam Mezhepleri Tarihi açısından bir ömür boyu azim ve özveriyle yapılan çalışmaya tarihe tanıklık etme imkânına eriştik.

Yaptığımız bu çalışmayla İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı yönünden büyük bir önem arz eden ve temel kaynak özelliği taşıyan Mustafa Öz'ün eserlerini ve bu alandaki yerini ve görüşlerini bir araya getirerek işlemeye çalıştık. Aynı zamanda Mustafa Öz'ün dostları, öğrencileri, kendisiyle birlikte çalışmış mesai arkadaşlarının onun hakkında verdikleri bilgilerden azami ölçüde istifade ettik.

İlmen ve ahlâken yetişmemizde yapmış olduğu katkılarının yanında bu çalışmamızda her türlü yardım ve desteklerini esirgemeyen, eserlerine ulaşmamda ve kendileriyle yaptığım saatlerce süren röportajlarda bıkmadan usanmadan benimle ilgilenen pek kıymetli ve saygıdeğer Mustafa Öz'e en kalbi duygularıyla sonsuz şükranlarımı sunuyorum. Benim için büyük bir tecrübe ve kazanım olan bu tez çalışmasının vücuda gelmesine vesile olan, ilmî çalışmalarında bana değerli desteğini esirgemeyen çok değerli danışman hocam Doç. Dr. Fevzi Rençber'e, Doç. Dr. Kasım Ertaş ve isimlerini zikredemediğim fakat bu tezimize katkı sağlayan çok kıymetli hocalarıma, arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca çalışma yoğunluğu içerisinde manevî desteğini her zaman bana hissettiren eşim Pınar Cankurt ve çok kıymetli anne ve babama, aileme minnettarlığımı sunarım. Vücuda getirdiğimiz bu çalışmanın amaç doğrultusunda akademik yarar ve yüksek istifâdesinin görülmesini yüce Allâh'tan temenni ederim.

Gayret bizden, muvaffakiyet yüce Allâh'tandır.

Şehmus CANKURT

Midyat 2019

MUSTAFA ÖZ'ÜN HAYATI, ESERLERİ VE İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ ALANINDAKİ YERİ

Şehmus CANKURT

Şırnak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri
Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ağustos 2019

Danışman: Doç. Dr. Fevzi RENÇBER

ÖZET

“Mustafa Öz’ün Hayatı, Eserleri ve İslam Mezhepleri Tarihi Alanındaki Yeri” konulu çalışmamız bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde araştırmanın önemi, konusu ve amacını, araştırmanın metodu ve kaynaklarını kısa bir şekilde ele aldık.

Birinci bölümde, geçmişten günümüze İslam Mezhepleri Tarihi’nin seyrini ana hatlarıyla işlemeye çalıştık.

İkinci bölümde ise “Mustafa Öz’ün Hayatı, Eserleri ve İslam Mezhepleri Tarihi Alanındaki Yeri”ni ayrıntılı bir şekilde incelemeye çalıştık. Ayrıntılı bir şekilde işlememizin nedeni hayatını bilime adanmış mümtâz bir şahsiyetin daha yakından ve doğru bir şekilde tanıtılmasına ve bu vesile ile sonradan gelecek nesil öğrenci ve akademisyenlere yol gösterme, yüksek istifâde yönünden katkı sağlamaktır.

Sonuç bölümünde ise bu çalışmamız ile elde ettiğimiz bulguları ve vardığımız kanaatleri sunduk.

Anahtar Kelime: Mustafa Öz, İslam Mezhepleri Tarihi, İslam, mezhep.

**LIFE, WORKS AND POSITION AT ISLAMIC SECTS' HISTORY
OF MUSTAFA ÖZ**

Şehmus CANKURT

**Sırnak University, Graduate Institute of Education, Department Of Basic
Islamic Sciences**

Master's Thesis, August 2019

Supervisor: Assoc. Doç. Dr. Fevzi RENÇBER

ABSTRACT

Our study on Mustafa Öz's life, Works and position Islamic sects history of science consist of and introduction part and two parts.

In introduction part, we approached the importance of research, theme, aim of research, the research method and sources of the research briefly.

In the first part, we discussed the process of Islamic sects History from past to present with the main lines.

In the second part we discussed Mustafa Öz's life, Works, personality and position at Islamic sects history of science in more detail. The reason of why we study his life in more detail is because he has distinguished personality and he devoted his life to science. So with our study the next generation, students and academicians can be guiding and contributing with his Works.

In conclusion, we presented finding from this study and decision we make.

Keywords: Mustafa Öz, Islamic Sects' History, Sects.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK SAYFASI.....	I
TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK SAYFASI	II
TEZ KABUL VE ONAY SAYFASI.....	III
ÖNSÖZ.....	IV
ÖZET.....	VI
ABSTRACT	VII
KISALTMALAR	XI
GİRİŞ	1
I. Tezin Önemi, Konusu ve Amacı.....	1
II. Tezin Metodu, Kapsamı ve Kaynakları.....	2

BİRİNCİ BÖLÜM

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİNİN SEYRİ

1.1. İslam Mezhepleri Tarihinin Tanımı, Konusu, Amacı, Metodu ve Diğer Bilim Dalları ile İlişkisi.....	4
1.1.1. Mezhepler Tarihi Biliminin Tanımı	4
1.1.2. Mezhepler Tarihi Biliminin Konusu	7
1.1.3. Mezhepler Tarihi Biliminin Amacı.....	8
1.1.4. Mezhepler Tarihi Biliminin Metodu	9
1.1.5. Diğer Bilim Dalları ile İlişkisi	9
1.2. Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi Biliminin Seyri.....	10
1.2.1. Başlangıç Dönemi (Doğuşu ve Gelişimi)	10
1.2.2. Tedvîn ve Tasnîf Dönemi.....	14
1.2.3. Olgunluk Dönemi.....	16
1.2.4. Taklit ve Daralma Dönemi.....	18
1.2.5. Cumhuriyet Dönemi.....	20

İKİNCİ BÖLÜM
MUSTAFA ÖZ'ÜN HAYATI, ESERLERİ VE İSLAM MEZHEPLERİ
TARİHİ ALANINDAKİ YERİ

2.1. Hayatı	25
2.1.1. Doğumu, Çocukluğu, Ailesi, İlk ve Ortaöğretim Yılları	25
2.1.2. Yüksek Tahsil Dönemi ve Memuriyete Başlaması	26
2.1.3. Mustafa Öz'ün İmam-Hatip Meslek Dersi Öğretmenliği	26
2.1.4. İzmir Yüksek İslam Enstitüsüne Atanması ve Fakülte Yılları.....	27
2.1.5. İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Öğretim Üyeliği ve Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hocalığı	29
2.1.6. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hocalığı	30
2.1.7. İlahiyat ve İslam Mezhepleri Tarihi Bölümündeki Hocalığı	36
2.1.8. Mustafa Öz'ün Hocaları ve Öğrencileri	36
2.1.9. Emekliliği ve Sonrasında Yaptığı Faaliyetler ve Çalışmalar	40
2.1.10. Eşi ve Çocukları	40
2.1.11. Şahsiyeti	41
2.1.12. Eserleri	44
2.1.12.1. Telif Kitapları.....	45
2.1.12.1.1. İmâm-ı Azâmın Beş Eseri	45
2.1.12.1.2. Milel ve Nihâl Yunan Filozofları Şehristânî.....	45
2.1.12.1.3. Milel ve Nihâl İslam Kelâmı ve Mezhepleri Şehristânî.....	45
2.1.12.1.4. Yılların Özü Hayatım ve Hatıralarım.....	46
2.1.12.1.5. Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi.....	47
2.1.12.1.6. El-Milel ve Nihâl Dinler, Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi.....	48
2.1.12.1.7. Mezhepler Tarihi ve Terimler Sözlüğü	49
2.1.12.1.8. Ana Hatlarıyla İslam Mezhepleri Tarihi	49
2.1.12.1.9. Başlangıçtan Günümüze Şîlik ve Kolları.....	50
2.1.12.1.10. İmâmiyye Şiâ'sında On iki İmam ve Mehdî İnancı	50
2.1.12.1.11. El-Milel ven-Nihâl İslam Mezhepleri	51
2.1.12.1.12. Yazı Hayatının 60. Yılında Şükrü Kaçar Armağanı	51

2.1.12.1.13. Çılgılık Köy Enstitülerine Eleştirel Bir Bakış	52
2.1.12.1.14. Kimliğimi Unuttum.....	52
2.1.12.1.15. Nazarî İsmâîlî Mezhebinde Ağa Hanlar Dönemi.....	52
2.1.13. Yaptığı Çeviri Kitaplar.....	53
2.1.14. Makaleleri	54
2.1.14.1. Ebu'l Hasan el-Eş'arî ve Eş'arî Mezhebinin Prensipleri	54
2.1.14.2. Ebu Mansur Maturîdî Hayatı ve Eserleri	54
2.1.14.3. Mâturîdî ve Eş'arî Mezhepleri Hakkında Bir Tetkik	55
2.1.14.4. İsmâiliyye Mezhebi.....	55
2.1.14.5. Türkiye'de Alevîler, Bektaşîler ve Nusayrîler	56
2.1.14.6. Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti	56
2.1.14.7. Mezhepler Kavramı Üzerine	56
2.1.14.8. Türkiyede Bahâîlik ve Bahâî Faaliyetleri	57
2.1.14.9. İnanç Sistemi Bakımından Mu'tezile ve Eş'arîyye'nin Karşılaştırılması... 58	
2.1.14.10. Zeyd b. Zeynelâbidin ve Zeydîyye.....	58
2.1.15. Yazmış Olduğu Bazı Ansiklopedi Maddeleri	58
2.1.16. Katıldığı Seminer, Sempozyum, Konferans ve Programlar.....	60
2.1.17. Yurtiçi, Yurtdışı Seyahatleri, Gezileri ve Hizmetleri.....	60
2.1.18. Mustafa Öz'ün İslam Mezhepleri Tarihi Alanındaki Yeri.....	63
SONUÇ.....	93
KAYNAKÇA	96
EKLER.....	102
ÖZGEÇMİŞ.....	106

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g. m. : Adı geçen makale

b. : Bin

bkz. : Bakınız

c. : Cilt

çev. : Çeviren

DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi

İSAM : İslam Araştırmaları Merkezi

krş. : Karşılaştırmız

h. : Hicrî

md. : Madde

nşr. : Neşreden

Hz. : Hazreti

ö. : Ölüm tarihi

s. : Sayfa

sy. : Sayı

tah. : Tahkik eden

trz. : Tarihsiz

vb. : Ve benzeri

v.d. : Ve devamı

Yay. : Yayınları

GİRİŞ

I. Tezin Önemi, Konusu ve Amacı

Osmanlı Devleti'nin son yılları ile Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarından günümüze kadar birçok bilim insanı yetişmiştir. Bu önemli bilim insanların isimlerini duymamıza rağmen haklarında teferruâtlı bir bilgiye sahip değiliz. Mustafa Öz de bu zikrettiğimiz dönemlerde iyi bir eğitim görmüş, hayatının bir bölümünü kamuda öğretmenlik, öğretim üyeliği yaparak geçirmiş kendi branşı ile alâkalı birçok eser vermiş, bilimsel çeviriler ve özgün araştırmalar yapmış, İslam Mezhepler Tarihi anabilim dalının gelişmesine, güçlenmesine çok ciddi katkıları olmuş bir bilim adamıdır.

Yakın zamana kadar kaynaklarda ismine rastlamamıza ve çok sayıda yayınlanmış eseri olmasına rağmen hakkında yapılmış bir çalışmaya rastlamadık. Geride bıraktığımız yıllar içinde Mustafa Öz, İslam Mezhepleri Tarihi'nin dünü, bugünü ve yarınını ortaya koyabilen, eserleri ile vermiş olduğu tebliğlerle sadece bir kaynak değil, bunların yanında yetiştirdiği öğrenci ve akademisyenler yönünden de İslam Mezhepleri Tarihinde çok önemli bir kişiliktir. Emekli olmasına ve ilerleyen yaşına rağmen evde oturmak yerine eğitim-öğretimi bırakmamış, çevresine faydalı olmuş, mezhepler tarihini sevdirmiş ve arkasından kendisini hayırla yâd eden talebeler bırakmıştır. Kanâatimizce Mustafa Öz, bundan sonra bıraktığı eserler yeni yetişecek araştırmacılar ve akademisyenler için bir ışık kaynağı olacaktır.

İlmî ve nazarî çalışmalarıyla İslam Mezhepleri Tarihi'ne hizmette bulunan ve birçok öğrenci ve akademisyen yetiştiren Mustafa Öz'ü tanıtmak önemlidir. Çalışmalarının bazılarının unutulması ihtimaline karşı eser ve çalışmalarını kayda almak, eserleri ile alâkalı bilgiler vermek gerekir. "Mustafa Öz'ün İslam Mezhepleri Tarihi Alanındaki Yeri"nin ne olduğu çalışmamızın ana konusudur. Mustafa Öz'ün İslam Mezhepler Tarihi ile alâkalı görüşlerini ortaya koymak bunlar üzerinde bazı değerlendirmelerde bulunmak ve bu eserleri kaleme alırken hangi yöntemleri izlediği, bu alana getirdiği bir yenilik olup olmadığı ve mezheplerin ortaya çıkıp nasıl bir süreç geçirdikleri noktasında yaptığı yorumları tespit etmek tezimizin amacını oluşturmaktadır. Asıl amaç bu olmakla beraber bazı önemli addedilen konu dışı

hatıralar ve fikirler de önemine binâen tezimizde yer almıştır. Bunlar ise kesinlikle konunun seyrini ve anlaşılabilirliğini zedelememiş bilâkis Mustafa Öz'ü daha iyi manada tanımamıza yardımcı olacaktır.

II. Tezin Metodu, Kapsamı ve Kaynakları

Bu çalışma diyalog, bir takım yazılı eserlerin analizi ve Mustafa Öz'ü yakından tanıyan öğrenci, yakın arkadaşlar, dost ve çalışma arkadaşlarıyla yapılan röportajlardan oluşmaktadır. Tez araştırmamızda her bir bölümde, o bölüme has olan metot şekli ağırlıklı olmakla beraber diğer metotlarda göz ardı edilmemiştir. Örneğin Mustafa Öz'ün hayatı kısmında kendisi ile birebir yaptığımız röportajımız asıl kaynak olmakla beraber, eserleri de göz önünde bulundurulmuştur. İslam Mezhepler Tarihi ile alakalı görüşlerinde, eserleri öncelikli kaynak olarak kullanılırken, kendisi ile ayrı olarak bu meselelerde röportajlar yapılmış ve yer yer bunların önemine göre ilâveler yapılmıştır. Röportajlar, Mustafa Öz ile farklı vakitlerde yapılmış ve kayıt altına alınmıştır. Yapılan kayıtlar incelenerek yazıya aktarılmış ve kompozisyon durumuna getirilmiştir. Bununla beraber Mustafa Öz'ü tanıyanlarla yapılan röportajlarda aynı yöntem kullanılmıştır. Yapılan röportajların yer ve zamanı dipnotta verilmiştir. Ayrıca yazılı eser ve çalışmalar ise; Mustafa Öz'ün yardımıyla, kütüphaneler, arşivler ve bizzat kendisinden temin edilerek bir araya getirilmiş ve bu çalışmanın ana kaynakları olarak kullanılmıştır.

Çalışmamızın kapsamı, İslam Mezhepler Tarihi'nin başlangıçtan günümüze kısa bir tarihçesi, Mustafa Öz'ün hayatı, şahsiyeti ve eserleri, eğitim-öğretim faaliyetleri, fikri hareketleri, metodu, mezhepler tarihindeki yeri ve mezhepler tarihi ile alakalı çalışmalarının özet olarak tanıtılması ve eserlerinden hareketle mezheplere dair görüşlerinin sunulması ile sınırlıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİNİN SEYRİ

1.1. İslam Mezhepleri Tarihinin Tanımı, Konusu, Amacı, Metodu ve Diğer Bilim Dalları ile İlişkisi

Her bilim dalında olduğu gibi Temel İslam Bilimleri arasında çok önemli bir yere sahip olan İslam Mezhepleri Tarihi'nin ve kendisine has tanımı, konusu, amacı metodu ve kavramları vardır. Hâl böyleyken insanoğlunu ve içinde yaşamış olduğu toplumu konu alan birimler birbirinden ayrı ele alınamazlar. Sosyal bilimler bazen birbirinden ayrılırken bazen de birbirine çok yakın durur ve birbirine benzerler. Özellikle sosyal bilimler, sosyal hadise ve olguları çok farklı yönleriyle ele alıp incelemeleri yönünden pek çok ortak özelliğe sahiptirler. İslam Mezhepleri Tarihi'nin tanımının yapılması, amacının ve konusunun izâh edilmesi, bu önemli bilim dalının gerekliliği ve sınırlarının çizilmesi yönünden elzemdir. Herhangi bir bilim dalına ilgi duyan ve belirlemiş olduğu dalda derinlemesine uzmanlaşma arzulayanların ilk önce o bilim dalının tanımı, amacı, konusu, kavramları ve diğer bilimlerle olan münâsebetlerini çok iyi kavraması gerekmektedir.¹

1.1.1. Mezhepler Tarihi Biliminin Tanımı

İslam Mezhepleri Tarihi kavramının ne anlama geldiğinin daha iyi kavranabilmesi için ilk önce üç isimden müteşekkil olan tamlamanın her birinin ayrı ayrı ele alınıp incelenmesi gerekir. Bu isimlerin en başında “İslam”, ortasında “mezhep” ve sonunda “tarih” gelmektedir.²

İslam: Arapça lügâtte “boyun eğmek (*inkıyâd*) ve itaat etmek”³ anlamına gelen “*slm*” kökünden türemiş olan İslam kelimesi, “İslam tarihinin ilk dönemlerinden bu yana iradî olarak barış ortamına girmek ya da boyun eğip itâat etmek”⁴ anlamlarında kullanılmıştır. İstilahî anlamda ise İslam, “Allâh'ın son peygamber Hz. Muhammed vasıtasıyla insanlara gönderdiği ilâhî dinin adıdır.”⁵

Mezhep: Arap lüğatinde “*zhh*” kökünden, “gidilecek, takip edilecek yol, zaman ve mekân ismidir.”⁶ “Güzel ya da kötü bir yola yöneldi, koyuldu” anlamına gelen

¹ Bulut, Halil İbrahim, *İslam Mezhepleri Tarihi*, DİB Yay. 2. Baskı, Ankara, 2016, s. 23.

² Öz, Mustafa, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, Ensar Neş. 3.Baskı, İstanbul, 2014, s. 33.

³ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Ârab*, “slm”, md. , Beyrut, 1414/1994, s. 18. “İslam” kelimesinin etimolojisi, tanımı ve vahy geleneği içindeki yeri ile ilgili olarak bkz. Mustafa Sinanoğlu, Ömer Faruk Harman, “İslam”, DİA, XXIII, 1-5.

⁴ Bkz, İbn Kuteybe, *Te'vilü'l-Müşkili'l-Kur'ân*, nşr. , S. Ahmet Sakr, Kahire, 1393/1973 s. , 44.

⁵ Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s.33-34.

⁶ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Ârab*, “zhh”, md. , Beyrut, Dâru Sâdır, 1414/1993, s. 393-394.

mezhep kelimesi, “*iyi veya kötü bir yol tutuş*” manasına da gelir.⁷ Bu kelime lügâtte bu anlamda olmakla beraber, zamanla terim anlamı kazanarak “*inanç, ibadet ve insanlar arasında farklı düşünce ve yorumları benimseyen fert ve sosyal grupları ifade*” anlamı kazanmıştır. Klasik İslam Mezhepleri Tarihi’nde mezhep kelimesi daha çok fırka olarak kullanılırken günümüzde yaygın olarak mezhep olarak kullanılmaktadır.⁸

Tarih: Arapça kökenli bir kelime olan tarih “*erh*” veya “*urh*” kökünden mastar olan zaman ya da vakit belirlemek anlamına gelen tarih,⁹ zaman içerisinde terimleşerek “*geçmiş olayların bilimi*” olarak algılanmış ve daha geniş tanımı şu şekilde yapılmıştır. “*Geçmişten bize ulaşan vesika ve belgelerin verileri ya da geçmişteki olayları yer ve zaman belirtmek sureti ile bize ulaştıran ilim dalıdır.*”¹⁰ Bu tanım dikkatle incelendiğinde insanın geçmişte yaşanmış olaylar hakkında sağlıklı bilgi edinmesinin yolunun ancak yer ve zaman mefûmu kaydıyla olabileceği sonucuna götürmektedir. Nitekim insanoğlunun yer ve zaman olmaksızın tefekkür etmesi ve meydana çıkan hadiseleri değerlendirmesi mümkün değildir. Bu nedenle tarihte yaşanmış hadiseler ve bu hadiseleri ortaya çıkaran şahıslar önemli olduğu kadar, yaşanan olayların yer ve zamanının tespit edilmesi de önemlidir. Bu yöntemden farklı olarak nakledilen şeyler sağlam bilgiden ziyâde bir masal hüviyetinde kalır ve tarihin konusu olmaktan çıkar.¹¹

Bu izahtan sonra “*mezhep*” ve “*tarih*” kelimelerinin bir araya getirilmesi ile meydana gelen “*Mezhepler Tarihi*” teriminin, “*toplumların tarihinde ortaya çıkan fikir ve düşünce akımlarından bahseden bir bilim dalı*” olduğunu söyleyebiliriz.¹²

Bunun yanında günümüzde İslam Mezhepleri Tarihi ilmi (İlmü’l makalâtül-fırak), “*Dinî inançlarla alâkalı sapkın mezhep ve görüşleri nakleden bir bilimdir*” şeklinde Taşköprülüzâde tarafından tanımlanmıştır.¹³

⁷ Bkz. ez-Zebîdî, Muhammed Murtaşâ el-Hüseynî, *Tâcü’l-arûs min Cevâhir el-Kâmûs*, (thk. Ali Hilâlî), “*zhb*” mad., Matbaatu Hukumeti el-Kuveyt, II. Baskı , c. ,II. 2004, s. 449.

⁸ Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 32-33.

⁹ Ebü’l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya’kub İshak b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist*, (nşr. Eymen, Fuad Seyyid), London, 1430/2009, I/1, s. 15. , II/2, s. 277- 482. Daha geniş bilgi için bkz. Nasuhi Ünal Karaarslan, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt, XXI. İstanbul, 2000, s. 171-173.

¹⁰ Geniş bilgi için bkz. Kütükoğlu, Mürâhat, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, Kübbealtı neşr. , 6. Baskı, İstanbul, 1998, s. 1-2.

¹¹ Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 34.

¹² Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 34-35.

¹³ Bulut, Halil İbrahim, *a.g.e.* , s. 132.

Ethem Ruhi Fıġlalı, *Mezhepler Tarihi Bilimi*'ni, “*İslam düşüncesinin veya başka bir ifâdeyle “fırkalaşma” veya “zümreleşme” faâliyetlerinin gelişme seyrini göstermeyi esas alan bir bilim dalıdır.*”¹⁴ Bu bilim dalının daha geniş bir tarifi Hasan Onat tarafından şu şekilde yapılmıştır: “*İslam Mezhepleri Tarihi, siyasî ve itikâdî gayelerle vücut bulmuş İslam Düşünce Ekolleri diyebileceğimiz beşerî oluşumları bilimsel yöntemlerle inceleyen bir bilim dalıdır.*”¹⁵ Fıġlalı ve Onat'ın yapmış oldukları tarifleri göz önüne alan Kutlu ise, bu bilim dalını şu şekilde tanımlamıştır: “*İslam Mezhepleri Tarihi, geçmişte ve günümüzde siyasî ve itikadî gayelerle vücut bulmuş İslam Düşünce Ekolleri diyebileceğimiz beşerî ve toplumsal oluşumları; doğdukları ortamı, doğuş sebeplerini, teşekkül süreçlerini, fikirlerini, mensuplarını, edebiyâtını, yayıldığı bölgeleri, İslam düşüncesine katkılarını kendi eserlerinden hareketle zaman-mekân bağlamında ve fikir-hâdise irtibatı çerçevesinde betimleyici bir metotla ve tarafsız bir gözle inceleyen bir bilim dalıdır.*”¹⁶

Bu tanımlar iyice incelendiğinde amelî ya da fikhî sahadaki düşünce ekollerinin bu tanım içine alınmadığı görülmektedir. Bunun sebebi amelî ekollerin İslam Mezhepler Tarihi'nin alanına doğrudan girmemiş olmasıdır. Ayrıca İslam Mezhepleri Tarihi Bilimini sadece tarih sahnesinde olmuş-bitmiş mezhep ve ekollerle sınırlandırmak doğru bir yöntem değildir. Şu an günümüzde varlığını devam ettiren İslam mezheplerini, yeni ortaya çıkmış fikir hareketlerini ve zümreleşme faâliyetlerini de buna dâhil etmek gerekir.¹⁷ Böylece bu bilim dalının klasik ve çağdaş ekoller şeklinde çok geniş bir yelpazesinin olduğu görünmekle beraber, sadece fırka isimlendirmek ile sınırlı olmadığı, çağdaş fikrî ve siyasi cemâat ve tarikâtları da konu edindiği anlaşılmaktadır. Bununla beraber Mezhepler Tarihi, klasik dönemde *makâlât*, *ilmu'l-makâlât*, *ilmî makâlâtî'l-fırak*, *milel-nihâl* adlarla anılmış ve yargılayıcı bir bakış açısıyla tanımlanmıştır.¹⁸

¹⁴ Fıġlalı, Ethem Ruhi, *İslam Mezhepleri Tarihi Araştırmalarında Karşılaşılan Bazı Problemler*, Uluslararası Birinci İslam Araştırmaları Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereler, 16-18 Eylül, İzmir, 1985, s. 369-377, a. mlf, *İtikâdî İslam Mezheplerine Giriş*, İzmir İlahiyat Vakfı Yay. 1.Baskı, İzmir, 2007, s. 11-17.

¹⁵ Onat, Hasan, *Türkiyede İslam Mezhepleri Tarihinin Gelişim Sürecinde (Prof. Dr. Ethem Ruhi Fıġlalı'nın Yeri, Ethem Ruhi Fıġlalı'ya Armağan)*, Vadi Yay. 1.Baskı, Ankara, 2002, s. 236-252.

¹⁶ Bkz. Kutlu, Sönmez “*İslam Mezhepleri Tarihinde Usul Sorunu, İslami İlimlerde Metodoloji*” (usul meselesi 1)İslami İlimler Araştırmalar Vakfı, 1. Baskı, İstanbul, 2005, s. 396.

¹⁷ Bulut, Halil İbrahim, *a.g.e.*, s. 24-25.

¹⁸ Bulut, Halil İbrahim, *a.g.e.*, s. 38.

Mezhepler beşerî ve toplumsal oluşumlar olduklarından dolayı birebir ilâhî menşei olmadıkları ve dinin tek temsilcileri olarak görülmeceklere, İslam dini ile aynileştirilemeyeceklere, dinin yerine konulamayacakları noktasında vurgular yapılmakta ve bu noktaya dikkat çekilmektedir. Çünkü mezhep, fırka ve zümreler gerek tarihi süreçte gerekse günümüzde olsun beşerî bir mahsul ve oluşumlardır. Dinin belli yer ve zamanda anlaşılma biçimidir. Hasan Onat'ta: “Hiçbir mezhebin dinle, dinin aslıyla özdeştirilemeyeceğini” vurgulamıştır.¹⁹ Dolayısıyla bu bilim dalının tarafsız olması önem arz etmektedir.

1.1.2. Mezhepler Tarihi Biliminin Konusu

Mezhepler Tarihi'nin konusu Müslüman toplumlar içinde farklı sebeplerle dinî farklılaşma neticesinde meydana çıkan ve mezhep özelliği taşıyan siyasî ve itikadî gruplardır. Bu noktada hangi gruba mezhep denileceği ile alakalı Mezhepler Tarihi alanında önemli bir yere sahip olan Şehristânî ve İbn Hazm gibi âlimlerin getirmiş olduğu kriterler de vardır.²⁰

Mezhepler tarihi konusunun daha iyi anlaşılabilmesi bakımından mezhepler incelenirken hangi unsurlara riâyet edilmesi hususu klasik mezhep müellifleri tarafından kaleme alınmışlardır.²¹ İslam Mezhepleri Tarihi'nin konusunu teşkil eden ana mezhepleri ise şöyle sıralayabiliriz:

Haricîlik, Mürcie, Mu'tezile, Ehl-i Sünnet. Bunlardan başka Vahhâbîlik, Batîniyye, İsmâîliyye, Nusayrîlik, Dürzîlik, Bahâîlik, Kadiyânîlik, Babaîlik, Yezidîlikdir.²²

Tam mânâsıyla bir mezhep örgütlenmesi olmayan Türkiye Alevîliği de inanç ve din anlayışındaki farklılaşmayla beraber bu bilim dalının konusu arasında yer alır. Bunların yanında Çağdaş İslam Akımları adı altında son dönemde ortaya çıkan akım, cemaât, modern hareketler ve ihyâ tecdit hareketleri İslam Mezhepleri Tarihi'nin konusuna girer.²³

¹⁹ Onat, Hasan, *İslam Düşünce Ekolleri Tarihi*, edit, İLİTAM Ankuzem, yay. , Ankara, 2006, s. 15-19.

²⁰ Bkz. İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Hazm ez-Zâhirî, *el Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihâl*, Mısır (hicri.1317), c. , II, s. 117; Eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, tahkik, M. Seyyit Geylânî, Beyrut, 1986, c. , I, s. 14.

²¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Kutlu, *Sönmez, Mezhepler Tarihine Giriş*, Dem Yay. , 4. Baskı, İstanbul, 2016, s. 23-29.

²² Sarıkaya, Mehmet Saffet, *İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler*, Rağbet Yay. ,7. Baskı, İstanbul, 2017, s. 25.

²³ Sarıkaya, Mehmet Saffet, *a.g.e.* , s. 25-26.

1.1.3. Mezhepler Tarihi Biliminin Amacı

Mezhepler Tarihi, İslam'da dinî hayatın tarihini, bazen kuvvetlenip genişlemesini, bazen duraklayıp zayıflamasını doğuran sebeplerin dinî hayatta oynadığı rolü ortaya koymayı amaçlar.²⁴ Bu bilim dalı Mezheplerin ortaya çıkış süreç ve sebeplerini, ne tür ortam, şart ve fikirlerle ortaya çıkıp geliştiğini, siyasetle alâkalarını aydınlatmaya çalışır. Bununla beraber İslam toplulukları arasındaki birlik ve beraberliği daha da kuvvetlendirmek ve beraberce sağlıklı bir yaşam kültürü geliştirmek, dinî yönden geniş görüş ve düşünce kazanmalarına yardımcı olmak, saplantılar sonucunda oluşan ayrılıkları ortaya koymak ve bilimsel bilgi üretmek Mezhepler Tarihi'nin başta gelen amaçlarıdır.²⁵

Mezhepler üzerine kaleme alınan eserler incelendiğinde bu bilim dalının gayesinin çoğu zaman müelliflerinin bakış açısına göre değiştiğini görmekteyiz. Bu savunmacı yaklaşımlardan, yani bir fırka mensubu, kendi fırkasını savunması ya da karşı mezhebi düşman görmesi ve mezhepleri kendi perspektifinden mensubu olduğu görüşü doğru ve haklı çıkarma gayretinden kaynaklanmaktadır. Nitekim Ebu'l Hasan el-Eş'arî bu konuyla alâkalı söyle demektedir: *“Dinler ve mezheplere ait eser yazan, görüşlerinden söz eden insanlar arasında, hikâyeye ettiğinde eksik anlatan, hasmının sözünü naklederken muğâlâtaya sapan, düşmanlarını kötölemek niyetiyle naklettiğinde bilerek yalan söyleyen, ihtilâf edenlerin ihtilâflarını rivâyet ederken doğru hareket etmeyip sözlerine onların delillerini çürütecek ilâve yapanları gördüm.”*²⁶

Bu tür tavırlar bilim nezdinde hem objektif değil, hem de araştırmacıya yakışan bir durum değildir. Bilimsel çalışmalarda kişi, sùbjektif tavırlardan mümkün oldukça uzaklaşmalı ve objektif olmalıdır.²⁷

Bize göre İslam Mezhepleri Tarihi dersinin okunma amacı, Müslümanların dinlerini en iyi şekilde yaşayabilmeleri, bir fikre ve dünya görüşüne kavuşmaları, dini en doğru şekilde algılayıp temsil etmeleridir. Ayrıca karşılıklı hoşgörü ile yaklaşım

²⁴ et-Tancî, et-Tayalisî, *“Kitâbu'l Mukasere inde'l-Müzâkere”*, İstanbul, 1956. s. 14. , Muhammed b.Abdulkerim eş-Şehristânî'nin *“Kitâbu'l-Milel ve'n-Nihâl”*i, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. , I, Ankara, 1956. s. 26.

²⁵ Kutlu, Sönmez, *a.g.e.* , s. 12.

²⁶ Ebu'l Hasan Ali b.İsmail el-Eş'arî, *“Kitabu Makâlâtü'l-İslamiyyin ve'htilâfü'l-Musallin”* 3. Baskı, aşr. H.Ritter, Beyrut, tarihsiz, 33.

²⁷ Bulut, Halil İbrahim, *a.g.e.* , s. 26-27.

Kur'an'ı ve sünneti anlama ve bunu yaşamaya gayret göstermek her Müslümanın olmazsa olmazlarından birisi olmalıdır.

1.1.4. Mezhepler Tarihi Biliminin Metodu

Mezhepler Tarihi'nin kendine özgü bir metodu vardır. Bilimsel araştırma yöntemini kendisine rehber edinen bir bilim dalıdır. Araştırmalarında ise betimleyici/diskriptif metodunu esas alır. Ön yargılardan uzak, tarafsız olmaya gayret etmek, anlamaya, tanımaya çalışmak ve bilimsel bir perspektif ortaya koymak, İslam Mezhepleri Tarihi'nin metodunu oluşturur.²⁸

Bu metodun hedefi ise, İslam düşünce tarihinde vücut bulmuş fikirlerin nerede, ne zaman ve hangi şartlarda ortaya çıktıklarını, kimler tarafından benimsenip kullanıldığını objektif bir şekilde ortaya koymaktır. Yargılayıcı ve normatif bilimden uzaktır. Bu nedenle erken dönem mezhepler tarihi kaynaklarını barındıran bilgiler çapraz okumalar yapılarak sorgulanmalı ve bu verilerden istifade edilirken mutlaka başka kaynaklardan teste tabi tutulmalı, güvenilirlikleri ortaya konulmalıdır.²⁹

Günümüz İslam Mezhepleri Tarihi alanında araştırma yapanlar, klasik kaynakların takip ettikleri metotların çok ötesinde bilimsel teknikler kullanarak bir metodoloji geliştirme ve kullanmaya çalışmalı, konular hakkında kendi subjektif ifadelerini kullanmaktan kaçınmalıdırlar.³⁰

1.1.5. Diğer Bilim Dalları ile İlişkisi

Mezhepler Tarihi bilimi'nin bazı bilim dallarıyla kaynak, konu ve metot yönünden ilişkisi vardır. Zaten bir bilim dalını başka bilim dalından tamamen ayırmak ve uzak tutmak mümkün değildir. Mezhepler Tarihi; fikir ve düşüncelerin tarihini, sosyal, siyasî esaslarını ortaya koyarken genelde Tarih, Sosyal Tarih, Dinler Tarihi, Tarih felsefesi, Belde Tarihi, Ensâb, İslam Hukuk Tarihi, Tasavvuf Tarihi, Coğrafya Tarihi, Filoloji, Antropoloji, Din Psikolojisi, İslam düşüncesi; özelde ise başta Kelâm olmak üzere İslam Tarihi, Tefsir, Hadis Ana Bilim Dalları'nın izlediği yöntem ve tekniklerden yararlanır. Yalnız Mezhepler Tarihi geçmişle ilgilendiği gibi günümüzle ilgilenen yönünün olduğu bilinmelidir. Günümüzle ilgilenmesi, sosyal bilimlerin anket, gözlem, görüşme teknikleri ve nicel-nitel yöntemleri kullanmayı ve incelemeyi

²⁸ Bulut, Halil İbrahim, *a.g.e.*, s. 32.

²⁹ Kutlu, Sönmez, *a.g.e.*, s. 12-13.

³⁰ Öz, Mustafa, *a.g.e.*, s. 38.

gerektirir. Birçok bilim dalı ile olan ilişkisi, onu disiplinler arası işbirliği ile bilgi üreten bir bilim dalına ulaştırmıştır.³¹

Mezhepler Tarihi ile ilgili bu önemli giriş yapıldıktan sonra bu bilim dalının tarih içerisinde izlediği seyri kısaca açıklamak istiyoruz.

1.2.Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi Biliminin Seyri

1.2.1. Başlangıç Dönemi (Doğuşu ve Gelişimi)

İslam Mezhepleri Tarihi, kendisine has doğuş, gelişim özelliği olan, temel hedef ve önermeleri, araştırma alan ve metodolojisi, yazılı kaynakları olan bağımsız bir bilim dalıdır. Fakat bu disiplin, farklı mezheplere müntesip birçok Müslüman âlimin gayretleri sonucunda müstakil bir bilim haline gelmiştir. Bu disiplinin doğuşu, gelişimi genelde Temel İslam Bilimleri'nin, özelde ise Mezhepler Tarihi'nin doğuşu, gelişimi ve kendisine has edebiyatını oluşturmasına paralel bir seyir izlemiştir.³²

Daha önce isimlerini zikrettiğimiz mezheplerin, zuhûr etmeleriyle İslam Mezhepleri Tarihi'nin başladığını söyleyebiliriz. İslam Mezhepleri Tarihi, diğer İslami bilimler içinde en erken teşekkül eden disiplinlerden biri olup, onun geçmişi 1300 yıl öncesine kadar dayanmaktadır. İslam Mezhepleri Tarihi için başlangıcından itibaren oluşan gelenek içinde ilk kullanılan “*makâlât, ilmu'l makâlâtil-fırak ve milel-nihâl*” gibi isimler olmuştur. Bu nevî eserler “*mezhep*” kategorisine girebilecek ilk oluşumların yeni tesis olmaya başladığı zamanlarda, daha ziyade bu oluşumlara müntesip şahıslar tarafından yazılmış metinlerdir.³³

Mezhepler Tarihi'nin bir bilim haline gelişini daha iyi bir şekilde anlama ve kavramanın tek yolu, bu bilimin başlangıçtan günümüze dek nasıl bir seyir izlediğini çok iyi tahlil edip bilmek gerekmektedir. Nitekim mezheplerin ortaya çıkmasının nasıl olduğu ve hangi dönemlerde ne tür sosyal gelişim, değişim ve dönüşümlerden geçerek günümüze ulaştığı bilinmesi gereken önemli bir konudur. Bunun yolu da Mezhepler Tarihi Bilimi'nin günümüze kadar geçirdiği aşamaları, doğuşunu hazırlayan sebepleri, İslam fırkalarına ait araştırmaların kimler tarafından yapıldığı ve hangi gereksinimlerden oluştuğu, hangi kaynakların bulunduğu ve nasıl kaleme alındığı,

³¹ Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 39-40.

³² Kutlu, Sönmez, *a.g.e.* , s. 66.

³³ Kutlu, Sönmez, *a.g.e.* , s. 67.

makâlât geleneğine nasıl dönüştüğünü ortaya koymak doğru bir analiz yapmaktan geçmektedir.³⁴

Biz daha önce Mezhepler Tarihi Bilimi hakkında giriş mahiyetinde kısa bilgiler vermiştik. Bundan sonra ele almamız gereken önemli nokta ise bu bilimin hangi evrelerden geçip günümüze kadar nasıl bir seyir geçirdiği olacaktır. Tabi ki mezhepler, tarih sahnesine aniden sebepsiz bir şekilde ortaya çıkan olgular değildir.

Mezhepler Tarihi, çok uzun bir zaman diliminde belli dönemlerden geçerek, uzun bir yol kat ederek günümüzdeki haline kavuşmuştur. Bu dönemleri, başlangıç ve gelişim, tedvîn ve tasnîf, olgunluk, taklit, daralma, Cumhuriyet dönemi ve günümüz olmak üzere dört farklı dönem olarak incelemek mümkündür. Çalışmamızın sonunda ise Cumhuriyet dönemini ele alıp günümüzdeki durumundan kısaca bahsedeceğiz.

Hz. Peygamberin vefâtından sonra farklı nedenlerle bir takım fikir ayrılıkları ortaya çıkmış ve buna bağlı olarak farklı mezhepler ortaya çıkmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan mezheplerden ilki Haricîlerdir. Bu dönemde Hz. Osman'ın şehîd edilmesi ve Hz. Ali, Muâviye arasında cereyan eden olaylar neticesinde Haricîliğe mensup lider veya bazı kişilerin bu olaylar üzerinde yeni fikirler ileri sürüp bu ileri sürdükleri fikirleri savunmalarıyla başlamıştır. Genel itibariyle bu dönem, bir mezhep önderinin veya müntesibinin, mezhebin ya da kendisinin herhangi bir meselede görüşünü veya görüşlerini bağımsız bir veya birkaç küçük sayfada incelemekten müteşekkildir. Kaleme alınan ilk makâleler veya küçük risâleler, esasen Peygamber Efendimiz'den sonraki dönemde Hz. Ali ve ona muhalefet edenler arasında vuku bulan Cemel ve Sıffin hadisesinin sebebiyet verdiği toplumsal ve siyasi sorunlarla alâkalıydı. Bunlar, iman, küfür, mü'min, büyük günah, fâsık, siyasi liderlik ve kader ile alâkalı problemlerden oluşuyordu. Zuhûr eden bu tür meseleleri çözmeye adına Haricîler, Şiâ, Mürcîe, Mu'tezîle adıyla bazı ekoller oluştu. Böylelikle ilk etapta her mezhep mensubu farklı konu ve alanlarda; Kitâbu'l Îrcâ, Makale fil-Hurûc, Risale fil Kader, Risale fil İmâme, Risale ilâ Fulân, er-Red alâl Kadarîye, Kitabu el-Usul el-Hamse, Makâle fi... adıyla kendi fikir ve görüşlerini savunduğu küçük risâleler yazdılar. Dolayısıyla Mezhepler Tarihi Bilimi'nin ilk nüveleri, Müslüman firkaların tek taraflı veya karşılıklı tartışmalar içeren bu kısa metinleriyle atılmış oldu.³⁵ İslam düşüncesi

³⁴ Kutlu, Sönmez, *a.g.e.* , s. 70.

³⁵ Kutlu, Sönmez, *a.g.e.* , s. 66.

tarihinde herhangi bir mezhep müntesibinin, kendi mezhebinin herhangi bir meseledeki bir görüşünü veya tüm görüşlerini açıklamak, mezhebinin savunmak ya da diğer mezheplerin görüşlerini reddederek, eleştirmek maksadıyla yazılan küçük eserlere genel anlamda “*makâle*” ya da çoğul anlamıyla “*makâlât*” ismi verildi. İlk iki asırda bu bilim dalının ismi “*makâlât*”, “*ilmül makâlât*” ya da “*ilmu makâlâtil-fırak*” şeklindedir. Nitekim bu ilk eserlerin adları, Ebu İsa el-Verrâk’ın (ö.247/861) Kitabı’l-Makâlâtı, Nejdî b.Amîrin (ö.72/691) Makâlesi, Ebu Ali el-Kerâbisi’nin (ö.248/862) Kitab fil-Makâlât şeklinde olduğu gibi.³⁶

İlk asırdan bu yana farklı fırkalara müntesip kişilerin kendilerine ait görüşlerinden bir veya bir kaçını izâh etmek, açıklamak için kısa ve özlü risâleler yazdıkları bilinmektedir. Bu yazılan risâleler, daha çok Ehl-i Sünnet haricindeki fırka müntesiplerince Haricî, Mu’tezîli, Mürcî ve Şîi müelliflerce kaleme alınan bu küçük risâlelerde bilhassa Hz. Osman’ın öldürülmesinden sonra ve ilk Emevi halifeleri döneminde vukû bulan bazı acı, üzücü ve tatsız olaylar üzerine itikâdî ve siyasî bir takım konuların anlaşılması ve uygulanması hususunda farklı görüşler ortaya koymuştur. Bunlarda hâkim olan anlayış, mensubu oldukları fırkanın fikirlerini övmek diğer görüşleri çürütmek idi. Bundan dolayı tüm fırkaların beyan ettikleri görüşleri bir eserde toplama imkânı olmamıştır. Bunlarla birlikte Haricîlik, Şîâ gibi bazı fırkalar, siyasi yönden takibat altında olduklarından dolayı, kaleme aldıkları eserleri gizlemiş, bu durum eserlerin tüm kesimler tarafından okunabilecekleri yaygın metinler haline gelmesini engellemiştir. Bu yüzden eserlerin çoğu kaybolmuştur. Bu eserlerin temel özelliklerine bakıldığında, müelliflerinin tümünün Ehl-i Sünnet dışındaki fırkalardan oluştuğu, telif ettikleri eserleri, müntesibi oldukları fırkaların görüşlerini dillendirmek amaçlı telif etmiş oldukları ve bunun yanında Ehl-i Sünnete muhâlif bir yol takip ettikleri görülür. Şîi, Mürcî, Haricî fırkaların müellifleri tarafından oluşturulan bu ilk metinler “*Başlangıç Dönemi*” metinleridir. Bu dönem aynı zamanda “*makâle*” ya da “*reddiye*” dönemi olarak da isimlendirilmiştir. Mezheplerin birçoğunun daha teşekkül etmediği bu dönemin en büyük özelliklerinden bazılarını şöyle zikredebiliriz:

Düzensiz, dağınık, henüz fazla sayıda fırkanın bulunmaması, yetmiş üçlü tasnif sistemine ya da konu başlıklarına göre yazılan basit bilgilerin tedvin ve tasnif edilmemiş olmasıdır.³⁷

³⁶ Kutlu, Sönmez, *a.g.e.*, s. 71.

³⁷ Kutlu, Sönmez, *a.g.e.*, s. 71-72.

Ana bünyeden ayrılarak kendi inanç ve fikirlerini savunan bu makaleler karşısında Ehl-i Sünnete müntesip bazı ilim adamları, ortaya atılan yeni fikir ve ayrılıklara mukabele etmek, bu fikir sahiplerinin sapıklığa girdiğini açıklamak ve bunun yanında Sünnî inancı müdâfaa etmek üzere daha teferruatlı, eserler kaleme almışlardır.³⁸

Dolayısıyla makâlât dönemi, Klasik Mezhepler Tarihi yazıcılığının ilk evresini oluşturmaktadır. Bu yüzden bakıldığında bu döneme ait kaynaklar büyük bir öneme sahiptir. Fakat Mezhepler Tarihi'nin önemli birincil el kaynaklarının çoğu olan bu eserler, birçok sebepten dolayı günümüze kadar ulaşmamıştır.³⁹

Mezhepleri ele alıfta normatif teolojik bir yaklaşım sergilenmiştir. Mezhepler incelenmeye alınırken görüşlerinin doğruluğu ve yanlışlığı temel alınmıştır. 73 (yetmiş üç) temel alınarak bid'at ve hak olan fırka gibi bir yaklaşım tarzı ortaya çıkmıştır. Oluşturulan bid'atçı fırkalar tasnifiyle reddiyeci ve dışlayıcı bir üslup benimsenip kullanılmıştır. Bunun asıl amacı, bid'at ve hevâ ehli fırkaların ortaya koydukları ve yaygınlık kazanmasına neden oldukları inançlara yönelik kuşkucu bir stil benimsemek ve insanların hakîkate erişmelerini sağlamaktır. Bu dönemde makâlât ve fırak eserlerinde isimlendirme, ana görüşler ve bu görüşlerin ne oranda doğru olduğu bayağı kuşkuludur. Fırkaların adlandırılmasında kişi ismine bağlılık, doğdukları yerlerin dikkate alınması, küçümsemek kastı ve bazı olaylarla ilişkilendirme gibi kıstaslar esas alınmıştır. Bu kaynaklarda bid'at fırkası olarak vasıflandırılan mezheplerle alâkalı âyet ve hadislerden referans alınmıştır. Kişi, yer, zaman ve lider ekseninde bir derinleşme söz konusu değildir. Kişi unsuru fırka liderinin adıyla sınırlı kalmış ve bu meselede bir açılım sağlanmamıştır. Mezhepler doğdukları ve teşekkül ettikleri dinî, siyâsî ve kültürel bağlamdan bağımsız olarak ele alınmıştır. Fırkaların doğduğu ve geliştiği süreçlere ilişkin tarihlendirme boyutu oldukça eksiktir. Mezheplerin İslam düşüncesindeki yeri ve oluşturdukları katkı fazla dikkate alınmamıştır. Daha ziyâde eserleri kaleme alanların mensup olduğu mezhebe göre nerede durdukları tespit edilmeye çalışılmıştır.⁴⁰

Bu dönemin ne zaman sona erdiği ile alâkalı belli bir tarih vermek mümkün olmamakla beraber Temel İslam Bilimleri'nin tedvîn ve tasnîf dönemine doğru

³⁸ Kutlu, Sönmez, *a.g.e.* , s. 70.

³⁹ Kutlu, Sönmez, *a.g.e.* , s. 73.

⁴⁰ Kutlu, Sönmez, *a.g.e.* , s. 69.

sürdüğü söylenebilir; çünkü fırkaların kendilerine has fikir ve görüşlerini ele aldıkları ve muhaliflerinin görüşlerini eleştirdikleri eserler, daha sonraki dönemlerde de yazılmaya devam edildi. Bunlar daha sonra müstakil eserler haline getirilmiştir.⁴¹

1.2.2. Tedvîn ve Tasnîf Dönemi

Rastgele bir meselede farklı fırkaların görüşlerinin alt alta sıralandığı, birbirine benzeyen mezheplerin bir araya toplandığı ya da ana fırkaların sınıflandırılarak farklı meselelerdeki bir eserde cem' edildiği yani tedvîn veya tasnîf edildiği devredir. Bu döneme, İslam Mezhepleri Tarihi disiplininin “*oluşum ve kuruluş*” dönemi de diyebiliriz. Bu nedenle Abbasi Devleti'nin ilk yıllarında bazı İslam ilimleri için olduğu gibi, İslam Mezhepleri Tarihi için de tedvîn dönemi diye isimlendirilebilir. Çünkü hicrî ikinci yüzyılda, 143/760 seneden itibaren İslam âlimleri, o döneme kadar oluşmuş, vücuda getirilen karmaşık ve düzensiz bilgileri belli bilim dallarına göre tedvîn etmeye başladılar. Bu nedenle İslam düşünce tarihinde bu devir, İslam bilimlerinin oluşması ve tedvîn faaliyetlerinin başlangıç dönemi olarak belirlenmiştir. Esasında bu icrââtlar, Halife Mansûr zamanında bizzat devletin kontrolünde icrâ edilip sürdürüldü ve Halife Mansur'dan sonra İslam câmiası sosyale düşünsel hayatının hemen hemen bir yüzyılına damgasını vurdu. Bu bir yüzyılı aşan yoğun düşünsel icrâât dönemi İslam ilimlerinin tedvîn asrı olarak isimlendirilmektedir. Tedvinden gâye, dinî bilgi üretimi konusunda, yöntem, alan ve kaynak farklılaşmasının oluşması ve her ilim dalının, kendisine has yöntem ve yaklaşımla kendi bölümünde sistemli bilgi üretmeye başlaması demektir.⁴²

Abbasi Devletinin ilk yıllarından itibaren başlayan III./IX. yüzyılların sonu ile IV./X. Yüzyılın başlarına kadar birçok itikâdî ve siyasî fırka ve onların alt grupları oluştu ve kendi görüşlerini destekleyen birçok eser yazıldı. İlk mezhep tarihçileri, kendilerinden önce her fırkanın fikir ve görüşlerini açıklamak amacıyla kaleme aldıkları eser ya da bu mezheplerin müntesipleri olan kaynak şahsiyetlerin verdiği bilgilerden ya da yanlarında mevcûd tertip edilmemiş dağınık halde bulunan bilgilerden yola çıkarak fırkaları ve görüşlerini tasnif eden çok geniş intizamlı ve konu bütünlüğünün dikkate alındığı eserler meydana getirdiler. Bunun yanında bir mezhebin ve alt gruplarının fikir ve görüşleri bir eserde cem' edilip tasnîf edilmesi veya tüm fırkaların belli ana mezhepler etrafında sınıflandırılarak görüşleri bir eserde

⁴¹ Kutlu, Sönmez, *a.g.e.* , s. 72-73.

⁴² Kutlu, Sönmez, *a.g.e.* , s. 74.

cem' edilmesi şeklinde bir metodoloji takip edildi. Daha ziyâde Şîî camia tarafından yazılan Şîî fırkalarla alâkalı ilk eserler birinciye, genelde Mu'tezîlilerce makâlât, nadiren de nihâl adıyla kaleme alınanlar da ikinciye misâl verilebilir. Haricî bir takım müellifler ise Şîî fırkalarını incelemek ve gulât hareketlerini eleştirmek ya da Mu'tezîle ve Râfîzîlerin görüşlerini vermek için bir takım eserler yazdı.⁴³

Mezheplerin tasnifi ile alâkalı yapılan çalışmalar, Abbasi Devleti tarafından özel bir ilgi ve alâka gördü. Hatta yönetimin güvenlik ve siyasî saiklerle ara ara kendi yönetimine karşı olan ya da olmayan fırka ve mezhepleri tespit etmeye yönelik çalışmalar yaptığı görülmüştür. Örneğin: verilen bilgilere göre Halife Mehdî (158-169/774-785) zamanında Âshabu'l Ehvâ'ya baskı arttı. Dönemin âlimlerinden biri olan İbnü'l- Mufaddal'dan o dönemde var olan fırkaları bir bir tespit etmesi istenmiş, bunun üzerine o da bu mevzuda bir eser kaleme alarak halka ilan etmiştir. Bu kaynakta var olan fırkalarla alâkalı bilgiler verildi. Ama Hişam b. Hakem ve mensuplarına yer verilmedi çünkü Hişam, takibata uğramaktan endişe ettiğinden o dönemde konuşmamış ve Halife Mehdî vefât edene kadar görüşlerini gizli tutmuştur. Fakat resmi çalışma olması ve çalışmayı oluşturanların gizli tutulması gibi nedenlerle müellifi ve eser hakkında kaynaklarda yeterince ma'lumât bulunmamaktadır.⁴⁴

Hadis ehlinin eserlerinde 73 (*yetmiş üç*) rivâyetinin yer almasına bakılırsa, bu hadis-i şerife dayanarak İslam mezhepleri ile alâkalı ilk tasnîfin hadisçiler tarafından başlatılması ve bu konuyla alâkalı eserlerin kaleme alınması beklenirdi. Fakat III./IX. yüzyıldan önce onların tüm fırkaları ve görüşlerini incelemek için bir eser vücuda getirdikleri tespit edilmemiştir. Sadece bazı hadis ehlinin bu hadis istikametinde fırkaları tasnif etmeyi denemiş oldukları görülebilmektedir. Bunların başında Ebu Hatim er-Razî (ö.277/890), Abdullâh b. Mübârek (ö.181/797), Yusuf b.Esbat eş-Şeybânî (ö.195/810) bulunmaktadır. Onlar, tasnif dönemlerinde ana fırkaların adlarını vermekle yetinmiş ancak alt kolları fırkalara göre açılımı, sayımını yapmamıştır. Çünkü ana fırkaların birçoğu bu tasnîfin yapıldığı dönemde yeterli sayıda alt gruba ayrılmadığı için 73 fırka şeklinde tek tek sıralamak mümkün değildi. Bundan dolayı Yusuf b. Esbat eş-Şeybânî'nin $4 \times 18 + 1 = 73$ şeklindeki formülü benimsendi fakat şema daha sonra oluşturuldu. Hadis Ehli arasında bu zamanda daha çok Allah ve onun

⁴³ Kutlu, Sönmez, *a.g.e.* , s. 75.

⁴⁴El-Keşşî, *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl el-ma'rûf bi-Ricâli'l-Keşşî*, (tashih ve ta'lik: Mir Dâmâd Muhammed Bâkır el-Esterâbâdî, nşr. Seyyid Mehdî er-Recâi, Kum, 1404/1984, s. 542.

sıfatları meselesinde Mu'tezile ve Cehmîyye'ye, iman konusunda Mürcîye'ye, imâmet noktasında Şiâ'ya yönelik eleştirel eserler kaleme alındı. Örneğin er-Red'alel Cehmiyye vez-Zenâdikâ, Kitabu'l-İman, Kitabu's-Sunne el-Akide bu nevî eserlerdendir.⁴⁵

IV./ X. Yüzyılın başlarına kadar devam eden oluşum döneminde fırkaları ve onların görüşlerini inceleyen makâlât çalışmaları çok azı müstesnâ, daha ziyâde Mü'tezîli ve Şiî müelliflerce yapılmış, ancak bu döneme ait makâlât eserleri bize kadar ulaşmamıştır. Makâle/makâlât nevî yazılan fakat günümüze değin ulaşmayan çok sayıda eserin varlığını, onlardan alıntı yapan eldeki makâlât türü eserlerden ya da biyografik-bibloyografik eserlerden öğrenebiliyoruz.⁴⁶

Bunlardan en mühim olanlar şunlardır:

Ebu Ali el-Hüseyin b. Ali b. Yezîd el-Kerâbisî (ö.245/859), Makâlât, Ebu Ca'fer Muhammed b. Numân el-Becelî el-Ahvel Mu'minu't-Tak (ö.160-777), Kîtâbu'l-Makâlât, Ebu Ali el-Cübbâi Muhammed b. Abdülvehâb (ö.303-915-6), Makâlât.⁴⁷

Kuruluş veya oluşum döneminden bize kadar ulaşan en önemli eserlerin başında, Eş'arî'nin Makâlâtı, Naşî el-Ekber'in Mesâilu'l-Îmâme'si, Nevbahtî'nin Fıraku'ş-Şiâ'sı'dır.⁴⁸

Bu dönemde yazılan eserler, çoğunlukla mukayeseli bir tarzda mezhepleri ele alıp anlatırken, muhalif olan dinlerin de görüşlerine yer verildi. Bu dönemin en dikkat çeken tarafı Ehl-i Sünnet'e bağlı âlimlerin, Ehl-i Sünnet haricindeki mezheplerin görüşlerinin batıl, kurtuluşa eren fırkanın sadece Ehl-i Sünnet olduğunu ortaya koyma çabasıdır. Nitekim Ehl-i Sünnete bağlı olan El-Bağdâdî'ye göre “yetmiş üç fırka hadisi” bilinen hadiste sözü edilen “Kurtuluşa Ermiş Fırka”, Ehl-i Sünnet Ve'l Cemâattir. Onun dışındaki bütün fırkalar Cehennem'e girecektir.⁴⁹

1.2.3. Olgunluk Dönemi

Olgunluk Döneminin IV. / X. y.y.'ın ortalarından başladığı ağırlık kazanan bir görüştür. Daha önceki dönemde çoğunlukla Mu'tezile müntesiplerinin kaleme

⁴⁵ Kutlu, Sönmez, *a.g.e.* , s. 75-76.

⁴⁶ Geniş bilgi listesi için bkz. Kutlu, Sönmez, “*İslam Mezhepleri Tarihinde Usul Sorunu*”, 2005, s. 505-508.

⁴⁷ Kutlu, Sönmez, *a.g.e.* , s. 75.

⁴⁸ Kutlu, Sönmez, *a.g.e.* , s. 76.

⁴⁹ el-Bağdâdî, Abdulkâhir, “*Mezhepler Arasındaki Fırkalar*”, (çev. E. Ruhi Fığlalı) , TDV Yay. 4. Baskı, Ankara, 2007, s. XXIII. Bkz. Tirmizî, c. , II s.107 *Kitau'l-Îmân*; İbn Mâce, c. , II. s. 1322 *Kitâbu'l Fiten*; Ebu Dâvud, c. , IV s. 197-198 *Kitâbu's-sünne*; ed Dârimî, *Kitâbu's-Siyer*.

aldıkları makâlât nevî eserler bu döneme damgasını vurmuştur. Bu tür eserler, 73 fırka rivâyetini temel almadığı ve Mu'tezilî tesirler taşıdığından dolayı Ehl-i Sünnet câması içinde tutunamadı. Onun yerine Fırak/Fırka, er-Red'alel-Ehvâ ya da Milel ve Nihâl vb. isimler tercih edildi. Haricîlik, Mu'tezîle, Mürcîe, Şîlik gibi mezhepler zuhûr edince itikâdî görüşlerini açıkça ortaya koymalarından sonra, mezhepler tarihçiliği geleneğinde, adına "*Milel- Nihâl*" dediğimiz yeni bir dönem başlamış oldu. Bu dönemde kaleme alınan eserler, 73 fırka rivâyetini temel aldı ve bu nedenle mezhep tasnifinde doruk noktasına ulaştı. Çünkü olgunluk döneminde, bu meselelerde eser yazan müelliflerin tümü hangi mezhebe mensup olursa olsun eseri de mezhepler, fırkalar ve onlara ait görüşleri ile onlar hakkında yazılıp çizilenler, belli meseleler ve özellikler çerçevesinde sıralanıp bir düzene konuldu. Bunlara ek olarak Sünnî câmiada İslam mezheplerinin görüşleri diğer din ve kültürlerle irtibatlandırma cihetine gidildi. Birçok yeni mezhebin teşekkül etmesi ve her birisinin kendine has görüşlerini ele alan eserlerinin sayısının artması, Ehl-i Sünnet câmasında "*fırâk*" ya da "*'milel-nihâl*" isimleriyle eserlerin kaleme alınmasına neden oldu. Bu sebeple bu döneme "*'milel ve nihâl*" dönemi dendi. Bu dönemde tartışılan mesele fırkaların görüşlerinden etkilendikleri daha önceki din ve medeniyetlerin araştırılması merakı eklenince, bu nevî eserlerin içeriği İslam mezhepleriyle sınırlı olmaktan çıkmış, tüm dinleri felsefi ekolleri ve İslam mezheplerini ele alan daha geniş ve kapsamlı eserlere dönüşmeye başlamıştır. Bilhassa "*'milel-nihâl*" geleneği, sadece İslam içindeki dinî-politik hareketleri tahlil edip araştırmakla kalmamış, Hristiyanlık, Mecusîlik, Yahudîlik, Hinduizm, Brahmanizm ve Budizm gibi dinleri ve İslam'dan önce yaygın olarak var olan felsefi ekolleri de araştırma alanına dâhil etmiştir.⁵⁰

Kur'an-ı Kerim geçmişte var olan dinlerin ve medeniyetlerin kalıntlarına bakıp, onların incelenmesini ve onlardan gereken ders ve ibretler çıkarmayı teşvik etmekteydi.⁵¹ Bunun yanında Müslümanların cihâd yoluyla feth ettikleri topraklardaki insanlarla diyalogun geliştirilmesi, onların kültürleriyle karşılaşmak ve yüzleşmek gerekiyordu. Bu nedenle onların yaşadığı dinlerini, kültürlerini, felsefelerini öğrenip onlardan İslam'a gelebilecek düşünce ve felsefi itirazlara karşı koyabilmek için doğru bir yöntem izlenmesi ve derinlemesine araştırma yapılması gerekiyordu. Bu ihtiyaç bir bakıma yazılan edebiyatın bir bölümünde diğer din müntesiplerine ve felsefi okullara

⁵⁰ Kutlu, Sönmez, *a.g.e.*, s. 79.

⁵¹ Mü'min, 40/82-83.

da yer verilmesine neden oldu. Nitekim er-Red ‘alal-Yahudîyye, er-Red’alan-Nasâra, er-Red’alal- Mecusîyye vb. reddiyeleri kuruluş döneminden itibaren yazılmaya başlandı. Bunun yanında ‘*milel ve nihâl*’ nevî eserlerin tümünün, karşılıklı tartışmaların doğru eserler değildir. Bu eserlerin gayesinden biri de İslam haricindeki dinleri araştırmak ve onlarla alâkalı doğru bilgiye ulaşmaktır. Büyük müellif Şehristânî’nin (ö.548/1153) “*el-Milel ve’n Nihâl*” adlı eseri bu dönemin en önemli eseridir ve Dinler Tarihi ile Mezhepler Tarihi açısından dönüm noktasıdır. Dolayısıyla Şehristânî ile beraber “*milel-nihâl*” geleneği altın devrini yaşadı.⁵²

1.2.4. Taklit ve Daralma Dönemi

VIII./XIV. Yüzyıldan itibaren, İslam Mezhepleri Tarihi sahasında büyük oranda geçmiş dönemlerde öğretilip ortaya konulan bilgi ve mâlûmâtların ya aynen tekrar edildiği ya da özet haline getirilip şerhinin yapıldığı bir dönem olarak başladığını söyleyebiliriz. Bu tarihlerden başlayarak kaleme alınan ve bir hayli küçük addedilecek eserlerde, İslam câmiasında zuhûr eden yeni dinî ve toplumsal hareketleri takip etmek çok zor bir hâle gelmiştir. Bu dönemde kaleme alınan Makâlât ve Fırak edebiyatı da önce vücuda gelmiş Mürciû-Mâturîdî geleneği ve Eş’arî Makâlaât geleneğinin taklit edilmesiyle meydana gelmiştir. Bundan ayrı olarak da sufi kesimlerce ortaya konulan Makâlât edebiyatı da mevcuttur. Bu vaziyet İslam Mezhepleri Tarihi’nin bu dönemde duraklamaya ve gerilemeye girdiğini ve daha önce ortaya konulanları taklit eder bir vaziyete girdiğini bariz bir şekilde göstermektedir.⁵³

Osmanlı Devleti zamanında kaleme alınan makâlât türü eserlerin kahir bir bölümü, Mâturîdî-Mürciû gelenekten Ebu Muhammed el-İrâkî ve Ebu Mutî Mekhû’l en-Nesefî’nin vermiş oldukları mâlûmâtlar ışığında özetlenip tekrarlanmıştır. Bu geleneği devam ettiren yazarlar, çoğunlukla Hanefî-Mâturîdî mezhebine müntesip ve Türk asıllı olmalarıyla tanınmışlardır. Bunlardan başka Birgivî Mehmet Efendi (ö.979/1571), İbn Kemâl (ö.940/1534), Muhammed b. Mustafa Akkirmânî (ö.1174/1761), Ebu’l Mehâmit Ömer Çorumî (ö.1207/1792)’nin eserleri gelmektedir.⁵⁴

Bu dönem Eş’arî gelenekten etkilenmekten ziyâde Şehristânî ve Bağdâdî’nin vücuda getirdikleri eserler kanalıyla devam edip sürmüştür. Osmanlının son

⁵² Kutlu, Sönmez, *a.g.e.* , s. 80.

⁵³ Kutlu, Sönmez, *a.g.e.* , s. 80-81.

⁵⁴ Kutlu, Sönmez, *a.g.e.* , s. 82.

dönemlerinde Şehristânî'den en çok etkilenen kişi Haydarîzâde İbrahim'dir. Osmanlı medreselerinde Medresetü'l Vaizin'de Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi okutulmuş ve bu isimle bir eser yazılmıştır. Burada mezhepler ile alâkalı bölümde Şehristânî'nin eserlerinde mevcut bilgiler temel alınarak kaleme alınmıştır. Bağdâdî'nin etkisinde yazılan eserler arasında Sırrı Girîdî'nin Arâu'l-Milel'i ve Hasan es-Sungûrî (ö.1893)'nin Zübdetü'l Akâid Nuhbetü'l Fevâid adlı eserleri örnek olarak verilebilir.⁵⁵

Hem Hanefî-Mâturîdî, hem de Eş'arî gelenekte kaleme alınan eserler tetkik edildiğinde Osmanlı Döneminde İslam Mezhepleri yazıcılığının genel manadaki özelliklerini şöylece zikredebiliriz: Her iki gelenekte, savunmacı ve ideolojik bakış açısı hâkimdir. Bunun neticesinde fırkalar Ehl-i Sünnet'e yakınlık ya da uzaklık durumlarına göre değerlendirmeye tâbi tutulmuş, Ehl-i Sünnet ve Ehl-i Bid'at ayırımı yapılarak Ehl-i Sünnet'in Fırkâ-yı Nâciye yani kurtuluşa eren fırka olacağı deliller gösterilerek ispatlanmaya çalışılmıştır. Bu nevî eserler daha önce yazılan eserlerin özet şekli ya da basit bir terkip ve tekrardan oluşmuştur. Her ne kadar mezhepleri tasnif şemasında bir takım değişiklikler yapılmışsa da, $6 \times 12 + 1 = 73$ formülü daha çok kabul edilmiştir. Hanefî-Mâturîdî ulemâlar, tasniflerinde daha çok Ebu Mutî'nin eserlerinin tesirinde, Şafî-Eş'arî ulemâlar ise daha çok Eş'arî geleneğin tesirinde kalmışlardır. Fırkaları direk ele almayan, fakat Eş'arîlik ve Mâturîdîlik arasındaki farkları ele alan Hılâf ya da Hılâfiyat ismiyle çok geniş bir edebiyat oluşmuştur. Bunlar ya Mâturîdîliği ön plana çıkarıp Eş'arî geleneğini eleştirmeye ya da her iki mezhebi birbirine daha yakınlaştırma cihetine gitmişlerdir. Osmanlı döneminde fırak eserlerinde, Şîâ ve alt grupları üzerinde bir yoğunlaşma artmış, Kızılbaşlık ve Râfizîlik acımasızca eleştiriye tabi tutulmuştur. Bunun önemli nedeni, Sâfevîlerle beraber Sünnî-Şîî mücadelesinin İslam coğrafyasının çok farklı yerlerde alevlenmesi ve Osmanlı Devletinin çöküş yıllarında farklı Şîî grupların Sünnî düşüncenin temsilcisi konumunda olan Osmanlı'ya karşı harekete geçmesi gösterilebilir. Bu nedenle Osmanlı Devletini çöküşten kurtarmak için az sayıda da olsa bazı müellifler, mezhep ayrımcılığına dur demek ve bu muhâlif mezhepleri bir araya getirip birleştirmek düşüncesi işlenmiştir. Eş'arî câmiada mezhep konusu genel manada kelâmî çerçevede ele alınıp çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında 1913'te açılan Medresetü'l-Eimme ve'l-Huteba'da, Mezâhib-i İslâmiye ve Turuk-ı Âliye isimli bir ders verilmeye

⁵⁵ Kutlu, Sönmez, *a.g.e.*, s. 83.

başlanmıştır.⁵⁶ Bu dönemde İslam Mezhepleri Tarihi, yeniden müstakil bir bilim kimliği kazanmaya ve yeni açılan mekteplerin programlarında ayrı bir madde olarak yer almaya başlamıştır. İslam Mezhepleri Tarihi ilmiyle alâkalı kaleme alınan eserlerde ağırlıklı dil Türkçe olmuştur.⁵⁷

1.2.5. Cumhuriyet Dönemi

Cumhuriyet Dönemi, İslam Mezhepleri Tarihi ve tarihçiliğinin yeni bir metodoloji arayışına girdiği müstesna dönemlerden biridir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 1923'te kurulması ile beraber birçok alanda olduğu gibi, bilimsel araştırma ve eğitim-öğretim yaşamında yepyeni bir dönem başlamıştır. Türkiye'de dini bilginin üretilmesi ve din hizmetlerinin daha aktif olması noktasında birçok kurum ortaya çıkmıştır. Bu noktada 3 Mart 1924 tarih ve 430 sayılı Tevhid-i Tedrisât Yasasının 4. Maddesi ile “*Yüksek Diniyât Mütahassısları yetiştirmek üzere*” Dâru'l-Fünûn çatısı altında bir “*İlahiyat Fakültesi*” nin kurulması kararı alınmış ve bunun neticesinde Mayıs 1924 tarihinde eğitim-öğretim hayatına girilmiştir. Yeni kurulan bu İlahiyat Fakültesi programında yerini alan İslam Mezhepleri Tarihini okutmak üzere 1925 tarihinde Yusuf Ziya Yörükân Hoca atanmıştır. 1933 yılında Darü'l-Fünûn dağıtılmış (*lağvedilmiş*) ve İlahiyat Fakültesi “*öğrenci yokluğu*” gerekçesiyle kapatılmıştır. Aynı sene İstanbul Üniversitesi'nde İlahiyat Fakültesi yerine Edebiyat Fakültesine bağlı olarak İslam Tetkikleri Enstitüsü kurulmuştur. İslam Mezhepleri Tarihi dersini vermek üzere gene Yusuf Ziya Yörükân Hoca görevlendirilmiştir. Yine enstitü, talebe ve hoca yetersizliği ve yokluğu nedeniyle 1936 yılında kapatıldıktan sonra bu ilmî gelenek Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin 1949 senesinde açılması ve kurulduğu aşamada Hilmi Ziya Ülken'nin oluşturduğu bir taslakla İslam Dini ve Mezhepler Tarihi dersi İslam medeniyetine ait ilimler grubu içinde bir bilim dalı olarak sunulmuştur. Ankara İlahiyat Fakültesi'nin eğitim-öğretime başladığı 1949-1950 yılında İslam Dini ve Mezhepler Tarihi dersi hafta içinde dört saat olmak üzere planlanmış, Yusuf Ziya Yörükân bu dersleri vermeye başlamıştır. 1953-1954 senelerinde oluşturulan yeni programla beraber dersin ismi “*İslam Mezhepleri Tarihi*” olarak değiştirilmiş ve üçüncü sınıflarda iki, dördüncü sınıflarda da dört saat olmak

⁵⁶ Aydınlı, Osman “*Osmanlıdan Cumhuriyet'e İslam Mezhepleri Tarihi Yazıcılığı*”, Hititkitap Yay. , 1. Baskı, Ankara, 2008, s. 212.

⁵⁷ Kutlu, Sönmez, *a.g.e.* , s. 86-89.

üzere yine Yusuf Ziya Yörükân tarafından okutulmaya devam edilmiştir.⁵⁸ 1954 yılında vefâtının ardından bu dersi Muhammed Tavit et-Tancî tekrar ülkemize davet edilmiş, 1970 yılında vefât ettiği 1974 senesine kadar kendisi tarafından bu ders okutulmuştur. 1975-1982 seneleri içinde ise İslam Mezhepleri Tarihi dersini Ethem Ruhi Fığlalı vermiştir.⁵⁹

1982-1983 eğitim-öğretim yılının başından itibaren, İlahiyat Fakülteleri için yeni program yürürlüğe konulmuş ve İslam Mezhepleri Tarihi, Kelâm Ana Bilim Dalına bağlı bir ilim dalı durumuna getirilmiştir. 1991 senesine kadar İslam Mezhepleri Tarihi dersi son sınıfın birinci döneminde haftada beş saat ders olarak okutulmuştur. 17.10.1991 tarih 2547 sayılı değişiklikle, İslam Mezhepleri Tarihi, Anabilim dalı haline gelmiştir. Bu oluşum çerçevesinde bu Anabilim dalı altında Klasik İslam Mezhepleri ve Çağdaş İslam Akımları olmak üzere iki ayrı bilim dalı oluşturulmuştur. Bu oluşumdan sonra ana bilim dalı 1997 senesinde yapılan düzenlemelerle beraber “*İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği*” ve “*İlahiyat Lisans*” programı olmak üzere iki ayrı program oluşturulmuştur. Öğretmenlik bölümünde Mezhepler Tarihi dersi üçüncü sınıfın ikinci döneminde haftada iki saat olarak, “*Çağdaş İslam Akımları*” seçmeli ders olarak dördüncü sınıfın ilk döneminde haftada iki saat olarak okutulmuştur. Bu bölüm 2005 yılında Eğitim Fakültelerine aktarılmıştır. İlahiyat programında ise İslam Mezhepleri Tarihi dersi üçüncü sınıfın ikinci döneminde ve dördüncü sınıfın ilk döneminde haftada ikişer saat yer almıştır. Yine bu programda dördüncü sınıfın ilk döneminde “*Türkiye’de Dinî Akımlar*” dersi, ikinci döneminde ise “*Çağdaş İslam Akımları*” dersi haftada iki saat seçmeli dersler olarak okutulmuştur.⁶⁰

Cumhuriyet dönemi ve günümüz İslam Mezhepleri Tarihi ilim dalında çok önemli gelişmeler olmuştur. Şöyle ki, İslam Mezhepleri Tarihi, çağdaş bilimsel gelişmelerle beraber akademik bir tarzda inceleme altına alınmaya başlanmış, batıda yapılan yöntem çalışmalarından yararlanılarak yeni metot ve yaklaşımlar daha ileri seviyeye ulaştırılmıştır. Bu tür gelişmeler Cumhuriyet Tarihi’nin ilk senelerinde kurulan Dâru’l-Fünûn İlahiyat Fakültesi’nin ders programı ve fakülte dergisinde yayına sunulan makalelerden bunları takip etmek mümkündür. Bu modern çağda

⁵⁸ Koştaş, Münir, “*Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*”, AÜİFD, sy. 31. 1989, s. 11.

⁵⁹ Gündoğan, Ali Osman, “*Ethem Ruhi Fığlalı’ya Armağan*”, Vadi Yay. , 1.Baskı, Ankara, 2002, s. 239.

⁶⁰ Kutlu, Sönmez, *a.g.e.* , s. 147-149.

Mezhepler Tarihi yazıcılığında, var olan bilimsel ve ideolojik gelişmelerin etkisiyle çok farklı yaklaşımlar denenmeye devam edilmiştir.

AÜİF'nin açılmasından sonraki süreçte Mezhepler Tarihi, Kelâm ilminden bağımsız bir disiplin olma noktasında çok önemli gelişmeler kaydetmiş, özellikle 1982 yılından sonra çok sayıda bilimsel çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Hâlâ bu çalışmalar günümüze dek devam etmektedir. Bu çalışmalarda öne çıkan hususlara bakıldığında genel olarak klasik mezhepler üzerinden bir yoğunlaşmanın olduğu, bilgilerin mümkün olduğunca birinci el kaynaktan eleştirel tarzda, tasviri bir yöntemle tespit edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bununla beraber Mezhepler Tarihi metodolojisine ilgi gün geçtikçe artmakta, klasik kaynakların çevirilerinde önemli gelişmeler kaydedilmektedir. Bunu Eş'arî, Kummî, Nevbâhtî, Bağdâdî ve Şehristânî gibi büyük müelliflerin klasik eserlerinin Türkçeye çevrilmesinden anlamaktayız. Son zamanlarda ise Alevîlik ve Bektaşîlikte yaşanan değişim ve dönüşümler, mezhepler tarihçilerinin araştırma alanına girmesine neden olmuş ve alan incelemelerine yönelim artmıştır. Özellikle bu alanda kendisini ileri derecede yetiştirmiş ve Alevîlik-Bektaşîlik konusunda uzmanlaşmış, kaleme aldığı kitap ve makâlelerle öne çıkan Fevzi Rençber Hoca'mız, Şırnak Üniversitesi öğrencilerinin İslam Mezhepleri Tarihi dersine yönelik görüş ve beklentiler (Şırnak İlahiyat Fakültesi Örneği) adlı makalesinde İslam Mezhepleri Yazıcılığı konusunda ışık tutacak şu önemli bilgileri nakletmektedir.

“Osmanlıdan günümüze medreselerde ve İlahiyat Fakültelerinde İslam Mezhepleri Tarihi dersi geçmişten günümüze ve geleceğe bakan yönleriyle ilahiyat eğitim ve öğretim geleneği içinde olmazsa olmazlar içinde yer almaktadır. Mezhepler de tıpkı dinler gibi birden bire ortaya çıkan bir olgu değildir. Mezheplerin ortaya çıkmasının nasıl olduğu ve hangi dönemlerde ne gibi sosyal dönüşümler geçirerek günümüze ulaştığı bilinmesi gereken bir konudur. Mezhepler konusunda edinilen bilgiler, bu bilgiyi alan kişide birtakım süreçleri doğurmaktadır. Bu mezhebî bilgilerden kaynaklanan süreçler kişinin toplumsal alandaki ilişkilerini etkilemektedir. Bu ilişkilerin sürdürülmesi sonucunda ya toplumsal bütünlüğü destekler nitelikte bir değişim oluşur ya da bu mezhep taassubuna dönüşerek çatışmayı tetikler bir niteliğe dönüşür.”⁶¹

⁶¹ Rençber, Fevzi, “İslam Mezhepleri Tarihi Dersine yönelik Görüş ve Beklentiler”, (Şırnak Üniversitesi Örneği), Mezhep Araştırmaları Derg. , 11, sy. 1, 2018. s. 38 -39.

İslam Mezhepler Tarihi, Makâlât, İlmü'l-Makâlât, İlmü Makâlâti'l-Firak, Milel ve Nihâl isimleriyle erken dönemde ortaya çıkan İslami ilimlerdenidir. Selçuklu ve Osmanlı İslami ilimler geleneğinde kelâm ve akaid kitapları içinde, ilmü makâlâti'l-firak veya müstakil risaleler şeklinde varlık bulmuştur. Söz konusu dersin Osmanlıların son dönemlerinde yeni açılan Dâru'l-Funûn'un müfredatında müstakil bir disiplin olarak yer alması İslam Mezhepleri Tarihi'nin gelişmesinde önemli bir yere sahiptir. Osmanlıda 1908-1914 yıllarında medrese programına Milel ve Nihâl, Muhtasar Fasıl, Tuhfe-i İsnâ Aşerîyye, Tarihi Edyân, Mezâhib-i İslâmiyye ve Turuk-ı Âliye, Tarih-i Edyân ve Mezâhip dersleri müfredata girmiştir. Yaşanan bu gelişmeler daha sonra erken dönemin önemli disiplinlerinden olan İslam Mezhepleri Tarihi Ana Bilim Dalının müstakil ve metodolojik bir bilim olarak teşekkül etmesine vesile olmuştur. İslam Mezhepleri Tarihi Osmanlının son dönemlerinde kat ettiği önemli merhalelerden sonra Cumhuriyet döneminde yeni bir sürece girmiştir. Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında İslam Mezhepleri Tarihi disiplini DFİF ders programında "Hali Hazırda İslam Mezhepleri ve Mezhepler Tarihi, Türk Dinleri ve Mezhepler Tarihi" adıyla müfredata girmiş ve fakülte dergisinde objektif ve ilmî uslûba dikkat edilerek yazılan İslam Mezhepler Tarihi makâleleri yer almıştır. DFİF'lerinin kapatılmasından sonra bu ilmî gelenek AÜİF'nin açılmasından itibaren İslam Dini ve Mezhepler Tarihi, İslam Mezhepler Tarihi I, İslam Mezhepler Tarihi II, Klasik İslam Mezhepleri, Çağdaş İslam Akımları, Türkiye'de Alevilik Bektaşılık, Türkiye'de Dini Akımlar dersleri çerçevesinde kendisini daha da geliştirerek varlık bulmuştur. İslam Mezhepleri Tarihi Ana Bilim Dalı; Yusuf Ziya Yörükan, M. Şerefeddin Yalıtıkaya, İzmirli İsmail Hakkı, Şemseddin Günaltay, Yaşar Kutluay, Ethem Ruhi Fığlalı, Hasan Onat, Mustafa Öz gibi mezhepler tarihçilerinin üstün çabalarıyla hem resmi anlamda hem de metodolojik olarak müstakil bir bilim dalı olma hüviyetine 1991'de kavuşmuştur. Bu dersler günümüzde yaklaşık 100 devlet ve vakıf üniversitelerinde, İlahiyat ve İslami İlimler Fakültelerinde ders olarak okutulmaktadır.”⁶²

---

⁶² Rençber, Fevzi, a.g. m. s. 38 -39.

İKİNCİ BÖLÜM

**MUSTAFA ÖZ'ÜN HAYATI, ESERLERİ VE İSLAM MEZHEPLERİ
TARİHİ ALANINDAKİ YERİ**

2.1. Hayatı

2.1.1. Doğumu, Çocukluğu, Ailesi, İlk ve Ortaöğretim Yılları

Mustafa Öz, 1 Mart 1941 senesinde Çorum ilinin Devane⁶³ Mahallesi'nde dünyaya geldi. Babası İsmail Efendî, annesi Emine Hanım'dır.⁶⁴

Babası İsmail Öz, 1920 doğumludur. Bakırcılık ve kalaycılık sanatıyla uğraşan, çok gayretli, çalışkan ve sağduyu sahibi bir kimsedir.⁶⁵ Mustafa, Nazmiye, Saide isiminde üç çocuğu olan İsmail Öz, 1948 yılının Haziran ayında daha 28 yaşında iken geçirdiği hastalık neticesinde vefât etmiştir.⁶⁶ Babasını genç yaşta kaybetmekle zor günler geçiren ailenin en büyük çocuğu olan Mustafa Öz, ilkokula başlamadan önce babasının dükkânında meslek öğrenmek için çıraklığa başlamış, babasının vefâtıyla saraç olan Mehmet amcasının ve Hasan dayısının yanında uzun bir süre çıraklığa devam etmiştir. Öz, kıt kanâat geçinen bir ailede büyür. Ama ailede sevgi ve saygı her zaman varlığını korumuştur. İslam dininin yaşandığı, namaz kılınan, Kur'an okunan ve oruç tutulan bir ailedir Öz ailesi. Üvey babası ve amcası Ahmet Bey, Mustafa'nın dinî yönden iyi bir insan olarak yetişmesi noktasında gayretleri olmuştur. Esasında Mustafa daha küçük yaşlarda iken dine yatkın ve dine meyilli bir kişiliğe sahiptir. Sabahtan öğleye kadar ev geçimine katkı sağlamak babından farklı işlerde çalışıyor, öğleden sonra ise camiye gidip namaz kılıyor ve camide tanıştığı hafız arkadaşlar vasıtasıyla onlardan gereken ilmi tahsil ediyordu. İlk önce Kur'an-ı Kerim'i öğrenen Öz, daha sonra tecvit-tâlim derslerini alarak çok mesafe katetmiş, ardından lisan öğrenimine duyduğu istekten dolayı önce Arapçayı daha sonra İngilizce ve Farsçayı okuyup anlayacak kadar öğrenmiştir.⁶⁷

Babasını kaybettiği 1948 senesinde büyük iştiyak duyduğu eğitim-öğretim hayatına Ağustos ayında İstiklal İlkokulu'na kayıt olmakla başlayan Mustafa Öz, aldığı beş senelik eğitimi başarıyla bitirerek mezun olmuştur.⁶⁸

İlkokulu bitirdikten sonra hâfız olmak ve İmam Hatip Okuluna gitmek isteyen Mustafa, çevrenin telkinleriyle Çorum Erkek Sanat Enstitüsüne yazılmıştır.

⁶³ (Devahane) Mahallesi, daha sonra Kunduzhan Mahallesi olarak değiştirilmiş, Devahaneden misiniz denmesinin sebebi , eski devirlerden beri Çorum'dan İskilip, Osmancık ve diğer yerlere gidecek olan deve kervanlarının geniş bir meydanı olan bu mahallede konaklamalarından bu ismi almıştır.

⁶⁴ Atay, F. , Program Sunucu, 2017, 8 Ocak, "*Anıların İzinde*", İstanbul, Atv Avrupa.

⁶⁵ Öz, Mustafa, *Yılların Özü Hayatım ve Hatıralarım*, Ensar Neşr. , 1. Baskı, İstanbul, 2008, s. 25.

⁶⁶ Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 28.

⁶⁷ 25 Mart 2019 Tarihinde Mustafa Öz ile kendi evindeki çalışma odasında yaptığımız röportaj.

⁶⁸ Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 29.

Enstitüdeki üç yıllık eğitimini tamamladıktan sonra başarıyla buradan da mezun olmuştur.⁶⁹

O dönemde Sanat Enstitüsü'nün Orta kısmı üç, lise kısmı ise iki yıldır. Yine o zamanlar yeni alınan bir karar gereği normal Ortaokul mezunları, Sanat Okuluna devam etmek isterse dört ve beşinci sınıfı okuyarak mezun olabiliyordu. Mustafa Öz de devam kararı alıp, dördüncü sınıfa kendini yazdırmış ve iki yıl daha okuyup buradan başarılı bir şekilde mezun olmuştur.⁷⁰

Sanat Okulu'ndan mezun olmasına rağmen gene çocukluğundan beri içinde kalan İmam Hatip Okulu'nda okuma sevdası daha bitmemiştir. İmam hatibi, fark derslerini dışarıdan verip okumaya karar verir. Annesi-babası ise tahsil süresinin uzayacağı ve evliliğin gecikeceği gerekçesiyle İmam Hatip Okulu'nu okumasına sıcak bakmasalar da onun okuma azim ve isteği buna engel olmamış ve iki yıl daha okuyarak İmam Hatip Okulu'ndan başarılı bir şekilde mezun olmuştur. Şimdi sıra imam hatip mezunlarının yükseköğrenim yapmaları için 1959 yılında açılan Yüksek İslam Enstitüsüne yerleşmektir.⁷¹

2.1.2. Yüksek Tahsil Dönemi ve Memuriyete Başlaması

Mustafa Öz, 1963 yılı Eylül ayında İmam Hatip Okullarında yapılacak eleme sınavında başarılı olanların, İstanbul Yüksek İslam Enstitüsünde yapılacak giriş imtihanına katılacakları duyumu üzerine imtihanlara girip başarı göstermiş ve İstanbul'a çağırılmıştır. Büyük bir heyecanla İstanbul'a gitmiş, üç dersten imtihana girdikten sonra yüz on beş kişinin girmiş olduğu bu sınavda birinci olmuştur. Kendisinin ifadesiyle kendini sanki Türkiye birincisi olarak görüyordu.⁷² Kazanan ilk kırk kişi, devlet parasız yatılı öğrencisi olarak yurda girmeye hak kazanmıştı. O da bundan yararlanarak başvurusunu yapar ve ekonomik yönden rahatlar. Yemek, yatak, kitap ve elbise masraflarından kurtulmuş olur.⁷³

2.1.3. Mustafa Öz'ün İmam-Hatip Meslek Dersi Öğretmenliği

Mustafa Öz, 1967 yılının Ağustos sonlarına doğru atandığı Düzce'ye gider ve görevine orada başlar. İlk dersi altıncı sınıfların Kur'an-ı Kerim dersidir. Derse öyle konsantre olmuş ki bir ders saati hemen bitivermiş, öylece öğretmenliğinin ilk gününü

⁶⁹ Aynı röportaj.

⁷⁰ Aynı röportaj.

⁷¹ Aynı röportaj.

⁷² Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 90.

⁷³ Aynı röportaj.

verimli ve heyecanlı bir şekilde tamamlamıştır. Aradan geçen birkaç ay içinde Düzce'nin Gerede ilçesinden görücü usulüyle Sevim Hanım ile tanışan ve kendisiyle nişanlanan Öz, tayinini Gerede ilçesine aldırıştır. Burada görevine devam eder ve ardından Sevim Hanım ile evlenir. Böylece ilerleyen yılların temelleri atılmış olur.⁷⁴

2.1.4. İzmir Yüksek İslam Enstitüsüne Atanması ve Fakülte Yılları

1970 yılının Mayıs ayı sonlarına doğru İslam Enstitülerine öğretim üyeliği için imtihanların açılacağını öğrenen Öz, beklediği ve hayalini kurduğu mesleğe girme umuduna girmiştir. Bu imtihâna girme şartları vardı. Bu şartlar içerisinde lise ve dengi okullarda iki yıl başarılı öğretmenlik yapmış olmak, hazırlanacak bir çalışmayı tespit edilen tarihe kadar Din Eğitimi Genel Müdürlüğü'ne teslim etmek ve zamanında müracâat etmek vardı. Mustafa Öz, mezheplerin doğuş sebepleri ve belli başlı İslam fırkaları konusunda bir çalışma hazırlamış ve İslam Mezhepleri Tarihi dersine bir dilekçeyle Din Eğitimi Genel Müdürlüğü'ne teslim etmiştir. 1980 yılının imtihanı ekim ayının sonlarına doğru Ankara'da yapılacağı duyurulur. Mülâkata giren Öz'e jüri üyeleri, Mezhepler Tarihi dersini neden seçtiği sorulunca, Mustafa Öz şu cevabı verir: *"Mezheplerle meşgul olma ve öğrenme zevkini, bize Muhammed Tancî Bey aşıladı."*⁷⁵ İmtihâni kazanacağından emin bir şekilde sonucu beklerken, sınava girenler arasında sadece kendisinin kazandığı ilan edilir. O dönemde İslam Enstitülerine öğretim üyesi alınmasının üç yolu vardır: Birincisi liselerde iki yıl öğretmenlik yaptıktan sonra, asistanlık imtihanlarına girip kazanılması durumunda, bir hocaya bağlı olarak üç yıl içinde tez hazırlama ve başarıldığı takdirde öğretim üyesi olmaktır. İlk dönemde bu usul uygulandı. İslam Enstitülerinin sayısı çoğalınca, ihtiyaç dolayısıyla bir usul ihdâs edildi. Buna göre iki yıl başarılı öğretmenlik yapanlar, açılacak imtihanlarda başarılı olurlarsa tayin edildikleri yerde hem derslere girecek hem de iki yıl içinde bağlandıkları hocadan aldıkları tezi bitirecekler, daha sonra da asâleten atanacaklardı. Üçüncü grupta ise, idareci olarak gelip belirlenen dersi okutan hocaların, zaman içinde idareciliği bıraktıktan sonra öğretim üyesi olarak devam etmeleri şeklinde idi. Mustafa Öz, birinci ve üçüncü kategorinin dışında, stajyer öğretim üyesi olarak tayin edilip, iki senede tezini bitirmesi gereken gruptaydı.⁷⁶

⁷⁴ Aynı röportaj.

⁷⁵ Öz, Mustafa, *a.g.e.*, s. 198.

⁷⁶ 7 Nisan 2019 Tarihinde Mustafa Öz ile Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde yaptığımız röportaj.

Mustafa Öz, boş olan iki kadrodan İzmir ve Erzurum İslam Enstitülülerinden Erzurum'a değil, İzmir'e gitmek istiyordu. Din Eğitimi Genel Müdürlüğü ise İzmir'den önce Erzurum'u doldurmak istiyordu. Bu nedenle Mustafa Öz'ü Erzurum'a verme niyetindeydiler. Fakat Öz, İzmir'e gitmeye kararlıydı. Bunun için çalıştı, çabaladı ve sonunda başarıya ulaştı. Kararnamede yeni görevi artık İzmir Yüksek İslam Enstitüsü İslam Mezhepleri Tarihi Öğretim Üyeliğidir. Bundan dolayı çok mutlu olan Öz, Din Eğitimi Genel Müdürlüğü'nden gelen yazıya göre Ankara İlahiyat Fakültesi öğretim üyelerinden İbrahim Ağâh Çubukçu'ya bağlandığı ve kendisiyle irtibat kurup tez konusu hakkında görüşmesi istendi. Bunun üzerine Anakara'ya giden Öz, hocasıyla fakülteadaki odasında görüşür. Bazı konuları beraber gözden geçirdikten sonra, "*inanç sistemi bakımından Mu'tezile ve Eş'arîyye'nin mukâyesesi*" ismi üzerinde anlaşılır.⁷⁷ Kararnameye göre on beş gün içinde göreve başlaması gereken Öz, hemen vakit kaybetmeden ailesini oradan alır ve İzmir'e götürmek için Gerede'ye gelir. Artık Gerede İmam Hatip Okulu'yla ilişkisi kesilmiştir. Hiç vakit kaybetmeden hemen göreve başlar. Başladığı okuldaki dersleri az olunca, İzmir'in Basmane Semtindeki Şehit Fethi Ortaokulu'nda, Bostanlı semtindeki Yamanlar Kız Koleji'nde, İzmir Amerikan Kız Koleji'nde, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni olarak ek ders ücreti karşılığında derslere girer. Bu onu maddi yönden rahatlatır. Sadece maaş karşılığı o şartlarda yaşamak hayli zor bir durumdur.⁷⁸

O dönemde İzmir Yüksek İslam Enstitüsünde Öz ile birlikte öğretim üyeliği yapan hocalardan bazıları şunlardır. Müdür Vekili Orhan Seyfi Yüçeturk, muâvini Hüseyin Bayram Sabahattin Parla'dır, Mevlut Ferligül, Mehmet Demirci, Mustafa Çetin, Mehmet Ali Sarı, Ahmet Gül, İbrahim Faris el-Harîrî, Hasan Güleç, Fuat Edip Baskı, Ayhan Altıkuşlar, Hayrettin Karaman, Necdet Garam.⁷⁹

Mustafa Öz, çalışma arkadaşları olan bu hocalarla iyi ilişkiler kurmuş ve bazı gezilere katılmıştır.⁸⁰

İzmir'e tayininin ikinci yılında tezini hazırlayıp bitirmek durumunda olan Öz, o günkü güç şartlar içerisinde büyük bir gayret göstererek tez çalışmasını tamamlayıp tez danışmanı olan İbrahim Ağah Çubukçu'ya gönderir. Aradan geçen belli bir müddet sonra Anakara'dan tez raporunun geldiğini ve yapılan çalışmanın hocası tarafından

⁷⁷ Öz, Mustafa, *a.g.e.*, s. 199.

⁷⁸ Aynı röportaj.

⁷⁹ Öz, Mustafa, *a.g.e.*, s. 207.

⁸⁰ Aynı röportaj.

kabul edildiğini Müdür Muavini Hüseyin Bayram Bey kendisine müjdelere. Mustafa Öz, stajyer bir öğretim üyesi değil, bundan sonra artık asâleten atanan bir öğretim üyesi olmuştur.⁸¹

Askerliği de yaklaşan Mustafa Öz, hangi sınıf okuluna gideceğini tespit etmek için Narlı Dere İstihkâm Okulunda sınava girer. Bir hafta sonra İstanbul Tuzla Piyade Okuluna 8 Ekim 1972 tarihinde teslim olması gerektiği kendisine bildirilir. 117. Dönem olarak askerliğinin 6 ayını tamamladıktan sonra asteğmen rütbesini takar ve çektiği kura sonucunda Aydın 4. Bağımsız jandarma Er Eğitim Taburunda askerlik vazifesine devam eder. Mart 1973'te terhis olur ve Gerede'ye ailesinin yanına gelir. Bundan sonraki en büyük arzusu Yüksek İslam Enstitüsüne tayinini yaptırmaktır. Ankara'ya gelip tayin işini ve gerekli işlemleri yapan Öz, 1974 yılı Şubat ayının ilk günlerinde İstanbul'a tayini kesinleşir ve buraya yerleşir.⁸²

2.1.5. İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Öğretim Üyeliği ve Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hocalığı

4 Şubat 1974 günü İstanbul Yüksek İslam Enstitüsünde göreve başlamak için İstanbul'a gelir. O dönemde İslam Tarihi ve İslam Mezhepleri Tarihi aynı branş dersler sayılmışlardı. Eğitim ve öğretimin ikinci yarısında Mezhepler Tarihi dersi bazı hocalardan alınıp kendisine verilir ve böylece ders vermeye başlar. Bunun yanında kendisine yapılan müdür muavinliği teklifini kabul eder. Bir süre Müdür Muavinliği yaptıktan sonra okul vakfının geliştirilmesi görevini de üstlenir. Kendisinden istenen dil öğretimini de reddetmez ve Farsça dilini isteyen kimselere öğretir. Ayrıca bu yoğun çalışma temposu içerisinde bazı eserlerin telifinde de bulunur. Afif Tabbâre'nin Ruhü'd-Dini'l İslamî ve İmâm-ı Azâm'ın Beş Eseri bunlardan bir kaçıdır.⁸³

1980 yılının Kasım ayı sonlarında AÜİF bünyesinde açılan doktora sınavına girmek için Ankara'ya gider. Sınava kendi branşı olan İslam Mezhepleri Tarihi'nden girer. Sınavı kazanacağı takdirde İzmir'de tanıdığı ve o dönemlerde Doçent olan Ethem Ruhi Fığlalı ile çalışacaktır. Yabancı dili Arapça ve branş derslerinden girdiği sınavı kazanan Öz, bu vesileyle sık sık Ankara'ya gider ve Sosyal Bilimler Enstitüsüne kaydını yaptırır. Bundan sonra tez danışmanı Fığlalı Hoca ile irtibata geçip, önce tez seminerini hazırlayacak daha sonra asıl tez konusunu tespit edip çalışmaya

⁸¹ Öz, Mustafa, *a.g.e.*, s. 221.

⁸² Öz, Mustafa, *a.g.e.*, s. 225.

⁸³ Aynı röportaj.

başlayacaktır. Bunlara hazır olan Öz, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'ne gidip, İslam mezhepleriyle ilgili dört yazma risâle tespit edip, bunlar üzerinde çalışmaya başlar. Bunlar üzerinde çalışırken, yazma nüshaları okuma ve anlama konusunda daha da geliştirir. En sonunda tez seminer ödevini bitirip Ankara'da hocasına teslim eder. Bu aşamadan sonra bir yeterlilik sınavının uygulanmasının gerektiğinden bu sınava çağırılır. İmtihâna girer ve bu imtihân sürecini kendisi şöyle nakleder: *“İmtihân jürisinde: İbrahim Ağa Çubukçu, Mübahat Türker, Bahattin Yedi Yıldız, Hüseyin Gazi Yurdaydın ve Hocam Ethem Ruhi Fığlalı vardı. Jüri beni mutât hilâfına 105 dakikalık bir imtihâna tabi tuttu. Oysaki imtihânın, asgarî bir saat, azâmi bir buçuk saat olması gerekiyordu. Mezhepler Tarihi ile ilgili sorular sorup, metin okuttular. Bu sahada yazılan eserlerin müelliflerinin takip ettikleri metotları sordular. Ben bir ara Mezhepler Tarihi müelliflerini ve metotlarını tenkit edince, Mübahat Hanım ile Hüseyin Gazi Bey dudak bükerek, “Hayret! Bir doktora öğrencisi bu konuda müellifleri tenkit edecek cüret ve cesâret gösteriyor.” dedikleri zaman, Ruhi Bey benim bu konuda senelerdir çalıştığımı, müptedî bir doktora talebesi gibi kabul edilmem gerektiğini söyledi. Ben hocamın bu ifâdesinden memnun oldum. Beni dışarıya çıkardıktan sonra imtihân sonucunu bildirmek için tekrar çağırdılar. Komisyon başkanı, İbrahim Agâh Çubukçu; “Sayın Öz, jürimiz seni imtihânda ittifakla başarılı buldu, tebrik ederiz.” dedi. Diğer hocalarda beni tebrik ettiler ben de onlara teşekkür ettim.⁸⁴*

Bu süreçten sonra Mustafa Öz, sıra tez konusunu alıp çalışmasına geldiğini ve bundan sonra daha fazla çalışma ve çaba göstermesi gerektiğinin bilincindeydi.⁸⁵

2.1.6. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hocalığı

Mustafa Öz'ün yer aldığı ve hocalığını yapmış olduğu İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü 1982 yılında 41 sayılı Kanun Hükmündeki Kararname ile Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne dönüştürülür. Bu haber senelerdir üniversite camiâsında görev yapan akademisyenlerin bir arzusuydu. Vaktiyle cereyan eden bir takım boykot ve hareketler hep akademi olma arzusu için yapılmıştı. Alınan kararlar akademisyenler tarafından sevinçle karşılandı.⁸⁶ Üniversiteye iltihâk edilmesi neticesinde daha önce doktorasını tamamlayanlar, doktora öğrencisi olanlar ve

⁸⁴ Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 285.

⁸⁵ Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 286.

⁸⁶ Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 289.

bunların dışında kalan eski Yüksek İslam Enstitüsü Öğretim Üyeleri olan herkes öğretim görevlisi statüsüne atanmıştır. Bunların arasında doktorasını tamamlamış olanlar bir süre sonra açılacak Yardımcı Doçentlik sınavlarına girerek, ilk basamaklarına adım atacaktı. ⁸⁷

Bu konu ile alâkalı oluşturulan jürilerde, üç yıllık asistanlık sonunda bir heyet tarafından kabul edilen Öğretim Üyeliği tezleri ile iki yıllık stajyer öğretim üyeliği yoluyla gelen ve bir hocaya bağlı olarak verilen öğretim üyeliği tezleri tekrar değerlendirilerek gözden geçirilir. Tezlerin büyük bir çoğunluğu, yeni kurulan jüri tarafından doktora tezi olarak verilir. Böylece bütün tezler ister heyet tarafından, ister tek kişinin raporuyla kabul edilsin, sonuçta doktora tezi olarak değerlendirildi. Bu yönüyle daha önce çalışma yapan kişiler doktor unvanı almaya hak kazandı. Daha önce bir hocaya bağlı tez yaptığı halde sonraki değerlendirmede tezi, doktora tezi olarak kabul edilmeyen kişilerden biri de Mustafa Öz'dü. Bunun nedeni de büyük olasılıkla, tezlerin görüşülmesi sırasında kulis yapmadığı ya da Ankara'da başlamış olduğu tezi devam ettirmekte olduğu için olsa gerekti. Bu meselede hiçbir teşebbüste bulunmamış ve emsâlleri doktora alırken, o alamamıştır. Bu onda ilk zamanlarda üzüntüye sebep veriyse de daha sonra kendi kendisine telkinde bulunarak, nasıl olsa bir gün başladığı ve devam ettirmekte olduğu tezini düşünerek yılmadan onu bitirmeye gayret etmiştir. ⁸⁸

Anakara Üniversitesinde tez hocası Ethem Ruhi Fırlalı'dır. Ankara'da yeterlilik imtihanlarına da girmiş, doktora seminerini de hazırlayıp teslim etmişti. Şimdi kendisi için sıra geçici hükümlerden istifade ederek, tezini, mensubu olduğu Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne aldirtir. İlahiyât Fakültesi Dekanlığına Ruhi Bey tayin edilir, Yardımcı Doçent olan Sami Yeprem, Mustafa Öz'ün üniversite bünyesindeki yeni danışmanı olur. O yıllarda 83 yaşında olan Ruhi Bey'e gider. Birçok konuları beraber gözden geçirdikten sonra İsmâîliler ile ilgili İsmâîlilerin son dönemiyle alâkalı bir çalışma yapmak ister. Bu konuyla alâkalı bazı çalışmalar yapmış olmakla beraber, bunların çoğunluğu Ortaçağ İslam dünyasında yapılan reddiye tarzı çalışmalardı. Özellikle İsmâîlilerin son dönemleri hiç çalışılmamıştı. Hocayla yaptığı müzâkereler neticesinde "*Nizârî İsmâîlî Mezhebinde Ağa Hanlar Dönemi*" konusunda mutâbık kalırlar. ⁸⁹ Öz, İstanbul'a döner ve tez çalışmasına başlar. O dönemlerde İslamî

⁸⁷ Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 289-290.

⁸⁸ Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 291.

⁸⁹ Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 291-292.

bir konuyu enine boyuna araştırmak için günümüzdeki İslam Araştırmaları Merkez Kütüphanesi gibi bir kütüphane mevcut değildi. Konu ile alakalı ilgili eserlerin kahir ekserisi, Arapça, İngilizce ve Farsça'dır. Bu üç dil de kendisi için problem teşkil etmez. O dönemde Türkçe eserler hemen hemen yok denecek kadar azdır. Tezinde önce İsmâiliye'nin doğuşunu, gelişmesini, Fatımîlere kadar olan devrelerini, Fatımî'ler döneminde Mustâlî ve Nizârî İsmâîliler diye iki zümreye ayrılmasını, Nizârîler'in Ortaçağdaki terör ve dehşetlerini, Mustâlî'lerin Fatımîlerden sonra, önce Yemen daha sonra Hindistan'a intikallerini, Nizârîler'in ise önce İran, daha sonra Hindistan'a geçişlerini, imamlarının İran'da kalışını, 45. İmam Halilüllâh Şah'ın İmam-î İsnâaşeri'ler tarafından öldürülmesinden sonra 46. İmam Hasan Ali Şâh'ın imam olarak İran'na kaçışını işler. Sarayına damat olmasıyla başlayan, bütün ailede devam eden Ağa Han unvanını aldıktan sonra Hasan Ali Şâh daha sonra oğlu Ali Şâh, Sultan Muhammed Şâh ve en son 49. İmam Kerim Ağa Han dönemlerini incelemesi gerekiyordu. Bu minvâl üzere planını yaptıktan sonra çalışmalarına devam eder. İlk İsmailiye'yi Arapça ve Farsça eserlerden tetkik etmek mümkün olmasına rağmen yeteri derecede kaynak bulmak o dönemde zordur. Özellikle Hülâgü döneminden itibaren, 19. Asır başlarına kadar araştırma yapmak için yeterince malzeme, hemen hemen yok gibidir. Belirtilen devreden itibaren günümüze kadar olan devrede ise, daha çok batıda yapılan çalışmalar yapılması gerekiyordu. Bunun için de İngilizce'ye vâkıf olmak gerekli idi. Eskiden beri İngilizceye âşına olduğu için malzemeleri okuyup anlama ve üzerlerinde çalışma onun için zor olmamıştı. O günlerde yararlandığı kütüphanelerden biri de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İslam Araştırmaları Kütüphanesi'dir. Başka bir kütüphane de Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi'dir. Buradan bazı Boğaziçi öğrencileri vasıtasıyla kendisine lâzım olacak İngilizce araştırmaları temin eder. Bu esnâda İsmâîliler'in Londra'da kurmuş oldukları dernek olan "*The Institute of Ismaili Studies*"le irtibat kurarak, kendileriyle alâkalı bir tez çalışması yaptığını, böyle bir konunun, Türkiye'de ilk defa çalışıldığını, ona yardımcı olmaları halinde çok mutlu olacağını söyler.⁹⁰ Bunun üzerine adı geçen enstitüden, bazı broşür ve kitaplar kendisine gönderilir. Ayrıca Ankara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Kütüphanesinden temin ettiği bir takım kaynak ve araştırmalar da işini nispeten kolaylaştırır. Yurt dışına bu konuda araştırma yapmak için gitmek istemesine

⁹⁰ Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 293.

rağmen, derslerinin ve bağlantılarının yoğun olması dolayısıyla gidemez. Fakat elindeki malzemeleri titizlikle okuyup telf etmektan bir an bile geri durmaz. Hatta 1984 yılının son baharında Türkiye’de Ağan Han Mimarlık Ödülleri Töreni düzenlenmiş, Kerim Ağa Han yanında iki yüze yakın adamıyla İstanbul’a gelince ona yardımcı olması için kendisiyle görüşür. Bu şahıs kendisine bazı vaatlerde bulunur ama arkası gelmez. Fakat kendisi ümitsizliğe kapılmadan ne olursa olsun Türkiye’de çalışılan nâdir bir konu olan bu tezi bitirmek ve bu yolda başarılı olmak ister. Hatta kendisi şu itirafta bulunur. *“Doktora çalışması yaptığım devrede, İSAM kütüphanesi gibi bir İhtisas Kütüphanesi mevcût olsaydı, çalışmalarım, tezim ulaştığım sonuçlarda çok daha değişik olurdu. Bu sebeple günümüzde master ve doktora çalışması yapanlar bu müessesenin kıymetini bilmelidir. Yüzbinlerce kitap, çalışmalarını burada sürdüren çok sayıda ilim erbâbı kişiler için bir nimettir. Bunun kadrinin bilinmesi gerekir. Zaman zaman kendi kendime “ah! Şimdi genç olup da, bu çalışmalarını yeniden yapabilsem.”⁹¹ diyorum. Fakat yaş emekliliğe gelip dayandı. İnşellâh bundan sonrasını gençler devam ettirir.*

1986 yılında geldiğinde Mustafa Öz, doktora tezinin büyük bir bölümünü bitirmiş ve bir ara İstanbul’a gelen hocası Ethem Ruhi’ye biten kısmını göstermiş, gerekli talimatları almıştır. Bir an önce tezini bitirip, doktor unvanını alma düşüncesindedir. Birkaç ay içinde doktora tezini bitirmiş, Marmara Üniversitesinin Sosyal Bilimler Enstitüsü binasında, İzmir’den gelen hocası Ruhi Fığlalı ve diğer jüri üyelerinin huzurunda yapılan tez müdâfâasında başarılı olarak, Kelâm Ana Bilim Dalı’nda doktor olarak ilan edilir. Tabi ki bu olay kendisi için son derece önemli bir sonuçtu. Çünkü emsali olan arkadaşları, daha önce enstitü döneminde yaptıkları tezler, doktora tezleri olarak kabul edilerek, kendilerine doktora unvanı verilmişti. Oysa kendisi bu durumdan mahrum olmuştu. Bir de bulunduğu ortamın gereğinin yapılmaması insanı üzen bir durumdu. Oysa şimdi eski tezlerin doktora sayılması durumunu aşmış, çok sayıda imtihana girerek elde ettiği bir unvana sahip olmuştu. Artık kendisine daha önce hocam diye hitap etmeyenler hocam diye hitap eder durumuna gelmişlerdi.⁹²

Doktorayı verdikten sonra, yeni bir faâliyet alanına başlayan Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Hazırlama Heyeti Başkanlığından, haftanın belirli

⁹¹ Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 293-294.

⁹² Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 303.

günlerinde Ansiklopedi’de çalışmak için teklif alır ve bu teklifi kabul eder. İstanbul Kısıklı’da bulunan bir binada Haziran ayında haftada üç, dört, yarım gün, part time çalışmaya başlar. Çalışma alanı Kelâm İlim Heyetî bünyesinde görev yapmaktır. Bu nedenle ağırlıklı olarak kelâm ve mezhepler ile ilgili maddeler yazar. Aslında kendisi Ansiklopediye başlamadan önce de, “*Ağa Han, Bohrâ, Bekrîyye*” gibi maddeleri yazmış olması, onun ileride kendisine “*Tabersî*” maddesi ve emsalleri gibi konuları yazma işini kolaylaştırmıştır. Çünkü Ansiklopedi formatına uygun olarak madde yazmayı daha önce öğrenmişti.⁹³

Bu çalışmada göstermiş olduğu başarıdan dolayı bu görevine devam eder. O yıl “*Alevîlik*” maddesi kendisine verilmişti. Konu üzerinde çok çalışan Öz, yönetimin Alevîlik maddesini “*Kızılbaş*” maddesinde ele almak üzere tehir eder. “*Dürzîlik*” maddesi de kendisine verilir. Zaten o bu madde üzerinde çalışmak istiyordu. Eldeki mevcut dokümanlardan iyi bir madde yazar. Daha sonra bu maddeleri genişleterek Dürzîlik ile alâkalı 15000 kelimelik bir makale hazırlar.⁹⁴ Bunları takiben İsmailîyye’nin Yemen’de İbn Havşeb ve Ali b. el-Fadl vasıtasıyla devlet kurma faaliyetlerini ele alarak, bu faaliyetlerin, Ebu Abdullâh eş-Şîî vasıtasıyla, Fatimî Devletinin kurulmasını ortaya koyan geniş bir makâle daha yazar. Bu makaleler ve yazdığı ansiklopedi maddeleri kendisi için daha sonra gireceği doçentlik sınavı için önemli bir birikim olacaktır. Doçentlik hazırlıklarına başlar, doktora konusu İsmailîyye olunca İsmailîyye’nin ilk dönemiyle birlikte Yemen’e intikâllerini ve Yemen’de devlet kurma faaliyetlerini ele almak ister. Bu arada İsmailîyye’den kopan bir fırka olan Dürzîlik konusunu çalışma niyeti de belirmişti. Ansiklopedi Kütüphanesi o sıralarda, yeni kurulmuş ve yeni kurulma aşamasında olduğundan istenilen miktarda kitap da mevcut değildi. Ayrıca bilgisayar yeni yeni piyasaya çıkıyordu. Yazılan yazılar ise çoğunlukla eskiye oranla biraz daha gelişmiş elektrikli yazı makinalarıyla yazılıyordu. O dönemdeki bu tür zor şartlara rağmen 1990 yılında doçentlik ile alâkalı hazırlıklarını tamamlamaya çalışıyordu. Gerekli evrakları hazırlayarak üniversiteye teslim etti. Daha önce doktorasını bitirmesine rağmen nasıl olsa birkaç yıl içinde doçentlik sınavına girerim diye Yardımcı Doçentlik imtihanlarına girmemişti. O dönemde İslam Mezhepleri Tarihi, Kelâm Ana Bilim Dalı bünyesindeydi.⁹⁵ Bu

⁹³ Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 304.

⁹⁴ Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 309.

⁹⁵ Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 315.

sebeple doçentliğe Kelâm Ana Bilim Dalı'ndan müracaâtını yapar. O yılın Mayıs ayının sonlarına doğru eser safhasından geçtiğini ve Kasım ayında İzmir'de mülâkata gireceğini öğrendi. Hayalini hep kurduğu doçentlik mülâkat günü gelmişti. İmtihan jürisinin başkanı Ruhi Fığlalı; üyeler Mehmet Dağ, Emrullâh Yüksel, Şerafettin Gölcük ve Mustafa Said Yazıcıoğlu idi. İmtihan salonuna giren Öz, kendisinden çalışmasını anlatmasını isteyen jüriye, yaptığı çalışmadan bahseder. Bunun yanında kendisine branşı ile alâkalı sorular sorulur. “*Kadî Abdülcebbâr'ın el-Usûlü'l-hamse'sini*” açıp okuttururlar. Tüm istenenleri yerine getirir. Jüri kararını başarılı şekilde vererek doçentlik unvanını kazanmış olur. Jüri başkanı sırtındaki cüppeyi çıkararak kendisine giydirir ve koridorda bir süre dolaşmasını ister.⁹⁶ Onu görenler kendisini tebrik eder ve başarılarının devamını gönülden dua ederler.⁹⁷

Aldığı bu unvana rağmen gene ilmi çalışmalara devam eder. Bu sefer hedef profesörlüktür. Çalışmak istediği konular içinde “*İmâmiyye Şiâ'sında, Hz. Peygamberden sonra ilâhî rehberliğin, imâmetle devam ettiğini, imamların da Hz. Peygamber neslinden geldiğini, bilgilerinin öğretmek ve öğrenmekle elde edilen bilgiler olmayıp tıpkı Hz. Peygamberin bilgisi gibi vahiy bilgiler olduğunu, günah ve hatadan masum bulduklarını iddiâ ediyorlar. Sayıları on iki olan imamlardan sonuncusunun kaybolduğunu fakat mevcut ve hayatta bulunduğunu, zamanı gelince Mehdî yani bütün dünyayı islâh edecek kişi olarak ortaya çıkacağını ileri sürüyorlar*”.⁹⁸ Mutâbık görülmeyen bu büyük mesele, Öz'e göre araştırılması gerekiyordu. Bu noktada profesörlüğe esas teşkil edecek bir eser yazmaya karar verir. İslam Ansiklopedisinden yazdığı çok sayıda madde ve makale ile de dosyasındaki malzemesini zenginleştirecektir. O yıllarda meşgul olduğu konu bu olmuştur. 1995'li yıllara gelindiğinde çalışmalarını tamamlar ve jürî üyelerine gönderir. Üyeler iki ay içinde kanaâtlerini yazıp gerekli mercîlere bildiriyorlardı. Dönemin dekanı İbrahim Kâfi Dönmez'dir. 1996 yılı Mart ayının altıncı günü akşam saatlerinde Öz, aranır ve jüri üyelerinden gelen sonuçların Marmara Üniversitesinin yetkili kurulunca kabul edildiği, Profesörlüğünün tasdik edildiği belirtilir.⁹⁹ Bu durumdan çok mutlu ve memnun olan Öz, şunları hatıralarında kaydeder. “*Artık mesleğin ulaşılabilecek en üst yerine kadar ulaşmış oluyordum. Bunun ötesinde her zaman olduğu gibi daha çok*

⁹⁶ Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 316.

⁹⁷ Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 317.

⁹⁸ Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 340.

⁹⁹ Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 341.

çalışmak ve bilgilerini daha geliştirmek, gönlümdeki arzu ettiğim dereceye ulaşmak vardır. Bana göre şu veya bu akademik unvan, kişinin bulunduğu çevre veya cemiyetteki yeri için önemli ise de, kişinin bizzat kendisi için kâfi değildir. Bizim inancımıza göre insan beşikten mezara kadar bilgisini ilerletmeli ve geliştirmelidir. İki günü birbirine müsâvî geçirmemeli, bir sonraki gününü, bir öncekinden müspet manâda daha farklı hâle getirmelidir. Bu ise; insan tekâmül etmeli, gelişmeli, bulunduğu yerde kalmamalı demektir. Allâh'a şükür, çocukluğumdan beri aldığım bu düşünceleri devam ettiriyorum. Çalışıp bir şeyler öğrenmeye gayret ediyorum. Öğrencilik yıllarımı düşünüyorum, çalışkan, gayretli ve sınıfımın önde gelen talebelerinden biriydim. Pek çok konuda kendimi bilgili, yetkili ve söz söyleyebilecek konumda tasavvur ediyordum. Fakat insan zaman içinde ufku açıldıkça, öğrendikleri çoğaldıkça, acizliğinin ve pek çok konularda bilgisizliğinin farkına varıyor.”¹⁰⁰

2.1.7. İlahiyat ve İslam Mezhepleri Tarihi Bölümündeki Hocalığı

1997 yılında İslam Mezhepleri Tarihi Ana Bilim Dalı olduğu için Kelâm'dan ayrılmıştı. Daha önce İslam Mezhepleri dersi okutan Öz, Enstitü Fakülte olunca, Kelâm Ana Bilim Dalı'na intikâl etmiş, doktora ve doçentliğini bu bilim dallarından almıştır.¹⁰¹ Profesörlüğünü ise yine İslam Mezhepleri konusunda olmuştur. Kelâm'a bağlı bulunan İslam Mezhepleri Bilim Dalı, ana bilim dalı olunca müstâkil hareket etme özelliği elde edildiğinden Öz, fakültede bu yönde ders vermeye devam eder. Bundan sonra ayrıca ana bilim dalı, yüksek lisans ve doktora programlarını müstâkil olarak yürütecek duruma gelmiştir.¹⁰² 1998 yılında ise bir yüksek lisans programı açılmasına karar verilir ve bu karar üniversite kurulu tarafından kabul edilir. Birkaç sene devam eden bu durum doktora programıyla desteklenmek istenir fakat yapılan müracaât üzerinden üç yıl geçmesine, üniversitenin müspet yanıt vermesine rağmen Yüksek Öğretim Kurulu'ndan istenilen netice alınamaz. Bu problem ileriki yıllarda çözüme kavuşturularak ana bilim dalının daha güç kazanması sağlanmış olacaktır.¹⁰³

2.1.8. Mustafa Öz'ün Hocaları ve Öğrencileri

Mustafa Öz, fakülte yıllarında Türkiye'de isim yapmış mümtâz şahsiyetlerden Ömer Nasuhi Bilmen Hocaefendi'den son eseri olan Muvazzâh İlm-i Kelâm ve

¹⁰⁰ Öz, Mustafa, *a.g.e.*, s. 341.

¹⁰¹ Öz, Mustafa, *a.g.e.*, s. 347.

¹⁰² Öz, Mustafa, *a.g.e.*, s. 347-348.

¹⁰³ 23 Mayıs 2019 Tarihinde Mustafa Öz ile kendi evindeki çalışma odasında yaptığımız röportaj .

Mulahlâz İlm-i Tevhîd adlı eseri, Nihat Sami Boralı Hoca'dan Edebiyat, Bekir Sadık, Abdülkadir Kocamanoğlu, Ahmet Davutoğlu ve Ali Özek Hoca'dan Arapça, Ali Nihat Torlan ve Ali Murat Daryal Hoca'dan Fars Dili ve Edebiyatı, Halil Can Hoca'dan Dini Musiki, Rahmi Şenses ve Ali Uskudarlı Hoca'dan Kur'an-ı Kerim, Bedii Tongsir, Şayeste Erman ve Sabri Akdeniz Hoca'dan İngilizce ve Mezhepler Tarihi, M. Sabri Sözeri Hoca'dan İslam Tarihi ve Sîyer, Mahir İz Hoca'dan Tasavvuf, Necla Pekolcay Hoca'dan İslami Türk Edebiyatı, Zeki Canan Hoca'dan Sîyer, Zekai Konrapa Hoca'dan İslam Tarihi, Recai Galip Okan Hoca'dan Türk Tarihi ve Medeniyeti, Hilmi Ziya Ülken Hoca'dan Felsefe, Serdar Kurtoğlu Hoca'dan İslam Hukuku, Osman Pazarlı Hoca'dan Psikoloji, Pedagoji, Sosyoloji, Din Felsefesi ve Din Sosyolojisi, Abdülkadir Karahan Hoca'dan Hadis, Mehmet Sofuoğlu Hoca'dan Tefsir, Oral Çilingiroğlu Hoca'dan İslam Ülkeleri Coğrafyası, Muhammed Tancî Hoca'dan Mezhepler Tarihi ve Beleşat-ı Kur'aniye, Ömer Kirazlıoğlu Hoca'dan Sanat Tarihi, Yusuf Kılıç Hoca'dan Fıkıh derslerini almıştır.¹⁰⁴

Mustafa Öz, İmam Hatip Meslek Dersi Öğretmenliğine atanması, İlahiyât Fakültesinde Profesör olup emekli olana dek birçok talebe yetiştirmiş, hatta emekli olduktan sonra da öğrencilerine rehberlik yapmaktan geri durmamıştır. İlahiyat Fakültesinden birçok öğrencisi mezun olmuş, öğretmenliğe atanmış ve Mezhepler Tarihi alanında büyük yollar kat etmişlerdir. Bir kısmı da, akademik çalışmalarda bulunup Mezhepler Tarihinde derinleşip günümüzde Doçentliğe hatta Profesörlüğe kadar yükselmiştir. Gittikleri ve göreve atandıkları üniversitelerde hocalarından ilmî noktada istifâde etmeye devam etmişler hocaları da elinden geldiğince onlara gereken konularda yardımda bulunmuştur. Yaptıkları programlara kendisini dâvet etmişler ve hocalarına gereken vefâyı göstermişlerdir. Öğrencileri hocalarına olan hassasiyetlerini gerek kendisini ziyaret ederek gerekse telefonla arayarak göstermişlerdir.¹⁰⁵ Mustafa Öz'ün danışmanlığını yapmış olduğu tez çalışmaları klasik dönem mezheplerinden bilhassa Şîâ ve Alevîlik üzerinedir. Öğrencilerinden bir kısmını ve yapmış oldukları akademik çalışmaları şöylece zikredebiliriz.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Öz, Mustafa, *a.g.e.*, s. 94.

¹⁰⁵ 16 Mayıs 2019 Tarihinde Fevzi Rençber ile Şırnak Üniversite İlahiyat Fakültesinde yaptığımız röportaj.

¹⁰⁶ Web_1. (2019). www.tez.yok.gov.tr/Ulusaltezmerkezi/ Erişim Tarihi, 30.05.2019.

No	Adı ve Soyadı	TARİH	TEZ KONUSU	DERECE
1	Luan AFMATAJ	2009	Arnavutluk Bektaşîliği, Başlangıcı, Gelişmesi ve Günümüzdeki Durumu	Yüksek Lisans
2	Abdülkerim YATĞIN	2009	İslâm Fırkalarında Rec'at	Yüksek Lisans
3	İbrahim BOZKURT	2009	Günümüz Alevî Dedelerinin Eserlerine Göre Alevîlik	Yüksek Lisans
4	Sait AKDAĞ	2009	Said Nursî ve Siyasi Düşünceleri	Yüksek lisans
5	Fevzi RENÇBER	2008	İstanbul'da Mevcut Cem Evleri ve Faaliyetleri	Yüksek Lisans
6	Mehmet BAĞCI	2008	İslam Mezheplerinde İman ve Büyük Günâh Problemi	Yüksek Lisans
7	Vahid TAGHIYEV	2007	İbnü'l Mutahhâr El-Hillî'nin İmâmet Düşüncesi	Yüksek Lisans
8	Derya Yörük KESİK	2007	Said Nursî'nin Risalelerinde Mehdîlik Telâkkisi	Yüksek Lisans
9	Esra BEYGÜL	2007	İbn Babeveyh El-Kummî (Şeyh Saduk) Hayatı, Eserleri ve İtikâdî Düşünceleri	Yüksek Lisans
10	Yusuf ÖZ	2007	Mardin Yezidîleri, İnanç, Sosyal Hayat ve Coğrafi Dağılım	Yüksek Lisans
11	Abdulbahri BİLİŞMEK	2006	Alevîlik'te Âyinler	Yüksek Lisans
12	Mehmet Ali BALKANLIOĞLU	2006	Alevîliğin Günümüzdeki Problemleri	Yüksek Lisans
13	Rukiye KOÇAK	2006	Muhammed Abduh'ta Selefi Eğilimler	Yüksek Lisans
14	Mehmet AKÇA	2006	Yezidîler, İnanç Esasları ve Ritüelleri	Yüksek Lisans
15	Hamdi KAYA	2006	İmâmiyye Şiâsî'nda Sefiler Dönemi	Yüksek Lisans
16	Alpaslan KÖSE	2006	Eş'arî'nin Makâlât'ında Şîî Grupların Sınıflandırılması ve Önemli Görüşleri	Yüksek Lisans
17	Murat ALKAN	2006	İmâmiyye Şiâ'sında Takiyye	Yüksek Lisans
18	Ayhan IŞIK	2005	Abdülkâhir El-Bağdâdî'nin El-Fark Beynel Fırak'ının Metodu ve Muhtevası	Yüksek Lisans

19	Yasin TAŞ	2005	Zeydîyye'de İmâmet Düşüncesi; Doğuşu ve Gelişmesi	Yüksek Lisans
20	Nevzat ŞENSİZOĞLU	2005	Şâh İsmâil Devrinde Anadolu'da Safevî - Alevî Faaliyetleri	Yüksek Lisans
21	Alperen ÇELİK	2005	Sünnî Dünyasında Belli Başlı Mehdîlik Hareketleri	Yüksek Lisans
22	Veysel KOÇ	2005	Vehhabîlik ve Temel Prensipleri	Yüksek Lisans
23	Şule ERMİŞ	2004	Vehhabîlik'te Bid'at Anlayışı	Yüksek Lisans
24	Yaşar KOCADAĞ	2004	Keysânîyye'nin Doğuşu, Gelişimi ve Düşünceleri	Yüksek Lisans
25	Murat AKDOĞAN	2004	Zeydîyye'de İman-Amel İlişkisi	Yüksek Lisans
26	Ali ÇİFTÇİ	2003	İmâmiyye Şiâ'sında Sefirler Dönemi	Yüksek Lisans
27	Agil ŞİRİNOV	2003	İslam Mezhepleri Literatüründe Aşırı Fırkalar ve Görüşleri	Yüksek Lisans
28	Ali UYSAL	2002	Alevî Örgütlenmesi Bünyesinde Cem Vakfı ve Faaliyetleri	Yüksek Lisans
29	Muhammet Raşit BATUR	2002	Nusayrîlîğin Teşekkülü ve İnanç Sistemi	Yüksek Lisans
30	Aydın ERDOĞAN	2002	Zeydîyye'nin Doğuşu ve İnanç Sistemi	Yüksek Lisans
31	Rifat TÜRKEL	2001	İnanç Esasları Açısından Nusayrîlik-Alevîlik Mukayesesi	Yüksek Lisans
32	Mehmet ÇELENK	1999	Muhammet b. Abdulvehhâb'ın Hayatı ve İtikâdî Görüşleri	Yüksek Lisans

33	Eyüp KOÇ	1998	İmâmiyye'de İmamların Masumiyeti	Yüksek Lisans
34	Ali Ahmet AK	1996	Şehristânî'nin El-Milel ve'n-Nihal'inde İslam Mezheplerinin Tasnifi	Yüksek Lisans
35	Halil İbrahim BULUT	1994	İbn Ebi Zeyd'in Akâid Risalesi ve Meşaddâlli Şerhî	Yüksek Lisans

2.1.9. Emekliliği ve Sonrasında Yaptığı Faaliyetler ve Çalışmalar

Mart 2008 başı itibariyle 40 yıl 1 ay hizmet üzerinden emekli olacak olan Öz, Yedek Subay Okulunda geçirdiği dönem de eklendiğinde 40 yıl 7 ay üzerinden emekliye ayrılmak üzere Şubat 2008 başı tarihi itibariyle emekliliğine esas olan belgeleri ve dilekçesini fakülte idaresine vererek 1 Mart 2008 de emekli olmuştur.¹⁰⁷

Şuan 78 yaşında ve hâlâ hayatta olan hocaların hocası Mustafa Öz, sıkıntılı ve zorluklarla dolu yaşamının tamamını insanlığa ve hassaten İslam dinine hizmette sarf etmiştir. Her ne kadar emekli olsa da köşesine çekilmeyerek ilmî çalışmalarına devam etmiş ve çevresine faydalı olmaya çalışmıştır.¹⁰⁸

2.1.10. Eşi ve Çocukları

Mustafa Öz, 1968 yılının Mayıs ayında bir grup öğretmen ile yapılan Gerede gezisinde, Okul Müdürü Mustafa Avcı tarafından tanıştırılan ve eşrâftan olan eczacı Ziya Çakmak Bey'in kızı Sevim Hanım'la görücü usulüyle tanışmıştır. O yılın Temmuz ayında nişanlanarak 10 Ekim 1968 tarihinde evlenmiştir. Bu evlilikten Yasemin, Ayşe Esin ve Nilüfer isiminde üç çocukları dünyaya gelmiştir.¹⁰⁹

İlmin ve bilginin hâkim olduğu evde yetişen Yasemin Öz, 10 Kasım 1969 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Evin en büyük çocuğudur. İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da, liseyi de İstanbul Kadıköy İmam Hatip'te tamamlamıştır. Marmara Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirdikten sonra ise Ümraniye Anadolu Lisesine Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni olarak atanmıştır. Bu arada eğitim-öğretim faâliyetine devam etmiş ve en son yüksek lisans ve doktorasını tamamlamıştır. Hâlen öğretmenlik görevine devam etmektedir.¹¹⁰

¹⁰⁷ Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 441.

¹⁰⁸ 18 Mayıs 2019 Tarihinde Fevzi Rençber ile Şırnak Üniversite İlahiyat Fakültesi'nde yaptığımız röportaj.

¹⁰⁹ Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 173-174.

¹¹⁰ Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 194-195.

Mustafa Öz'ün ortanca çocuğu olan Ayşe Esin, Ocak 1973'te İstanbul'da dünyaya gelmiştir. İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da, Liseyi 1990 yılında Üsküdar Kız Lisesinde tamamlamış, iki yıl ara verdikten sonra İstanbul Üniversitesi Jeoloji Mühendisliği bölümünü kazanmış, orayı bitirerek mühendis olmuştur. 4 Nisan 1999'da evlenmiş ve bu evlilikten Emre isminde çocukları olmuştur. Şu an ev hanımıdır.¹¹¹

Mustafa Öz'ün en küçük kızı Nilüfer, 4 Kasım 1985 yılında İstanbul'da doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini diğer kardeşleri gibi İstanbul'da tamamlamıştır. Sakarya üniversitesi Jeofizik bölümü mezunudur.¹¹²

2.1.11. Şahsiyeti

Mustafa Öz, araştırmalarımız ve kendisiyle olan diyalogumuz sonucunda tanıyabildiğimiz kadarıyla mütevâzî, insanlarla münâsebetinde gâyet kibâr ve düşünceli, gönül kırmaktan ve münâkaşaya girmekten son derece uzak bir kişiliğe sahiptir. Ömrünü eğitime, çok sevdiği branşı olan İslam Mezhepleri Tarihine adanmış, bu vesile ile birçok öğretmen, ilahiyatçı ve akademisyen yetiştirmiştir. Eşi Sevim Hanım'ın ifade ettiği gibi, bazen öğrencileri ile ilgilenmekten kendi eşi ve çocuklarını bile ihmal edecek kadar gönüllü bir eğitimci olmuştur.¹¹³ O, bunların yanında neşeli, hayat dolu ve çevresine pozitif enerji saçan güler yüzlü bir insandır. Daima hayat dolu bir insan olarak çevresine neşe saçar, pozitif olmaya gayret ederdi.¹¹⁴

Mustafa Öz, sadece ortaya koyduğu çalışmalarla kendinden sonra gelen nesillere miras olduğunu değil, bununla birlikte şahsiyeti ile ve ahlâkî kişiliğiyle insanlar için nasıl bir örneklik teşkil ettiğine şahit olduk. Mesaî arkadaşları, öğrencileri ve bazı dostlarıyla yaptığımız röportajlarda, onun ahlâkını sordüğümüzde kimsenin dedikodusunu yapmayan, kibâr, beyefendi ve azim sahibi bir mümtâz şahsiyet olduğunu belirttiler. Öğrencileri, hocalarının kendileri için nasıl mücâdele verip çabaladığını ifade etti.

O, özel ve günlük yaşamında sade, munis, yumuşak bir kişiliğe sahiptir. Bu vb. birçok benzer sıfatları bir araya getirip sıralamak mümkündür. Fakat haklı davasında mücadele eden, kaya gibi sert bir insandır. İyi hasletlere muhâlefet edenlere, doğru

¹¹¹ Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 233.

¹¹² Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 301.

¹¹³ Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 312.

¹¹⁴ Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s.313.

olmayanlara karşı sert; iyiliksever ve zararsız insanlara karşı çok yumuşak bir huya sahiptir. Yaşamı boyunca başı dik alını açık olmuş ve haksızlıklara karşı eğilmemiştir. Şahsına ait uğradığı üzücü meselelerde hep yumuşak, dinî, ahlâkî ve millî konularda çok sert ve tavizsiz biridir. Yıllarca çalıştığı mesaî arkadaşlarında görmek istediği özelliklerle de kendi kişiliğini ortaya koymaktadır. Bu özelliklerden birkaçını şöyle zikredebiliriz: Kişilik sahibi, çalışkan, fedâkâr, dinî, ahlâkî ve millî değerlere saygılı ve bağlı olmak.

Bilimsel çalışmalarında, ilmî meselelerde ahlâka bağlıdır. Bilgiye değer verir, metodu ikinci planda mülâhâza eder. Şahsi münâsebetlerinde hoşgörölü, yumuşak ve çok müşfik iken İslamî ve millî meselelerdeki konularda taviz vermez. Bu konularda zararlı fikir ve davranışlar karşısında müsâmâhâkâr davranmayan biridir.¹¹⁵

Eğitim ve öğretim hayatında girdiği her derste öğrencilerin beğenisini kazanan ve onların zihninde yeni ufuklar oluşturan bir eğitimcidir. Türk milletinin yetiştirdiği ender değerlerden birisidir.

Marmara Üniversitesi ilahiyat Fakültesini kazanıp Mustafa Öz'ün öğrencisi olma şansını kazanan Yusuf Öz kendisiyle yaptığımız röportajda bize hocası hakkında şu hatırasını aktardı.

“2000-2007 tarihleri arasında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde okurken tanıştım Mustafa Hoca'mız ile.

Mustafa Hoca'mız hem ders ortamında hemde ders dışında gâyet sakin, ağırbaşlı ve bir baba gibi sevecen, aynı zamanda, yumuşak huylu, tatlı sözlü, hiç kimseyi kırmayan donanımlı bir hocamızdı. Eğitim ve öğretim hayatında girdiği her derste öğrencilerin beğenisini kazanan ve onların zihninde yeni ufuklar oluşturan bir eğitimcidir. Türk milletinin yetiştirdiği ender değerlerden birisidir. Bunların yanında ders işlerken ciddileşen, öğrencilerinden düzgün ödev bekleyen, bu noktada gâyet titiz davranan bir mizaca sahipti. Her ne kadar talebe bundan memnun olmasa da, sonraki yaşamında bunun kıymetini anlardı. Tüm aşırılıklardan uzak, ne politik olarak ne de başka bir mevzuda kendini belli eden bir tavırdı. Herkese eşit mesafede davranın, doğru bildiğini doğru zaman ve zeminde çekinmeden dile getirirdi.

---

¹¹⁵ Aynı röportaj.

Gerek öğrencilerine gerekse meslek arkadaşlarına hitab ederken onlara değer verdiğini hissettirirdi. O yüzden hiç kimsenin Mustafa Hoca'dan uzaklaşmak isteyeceğini sanmıyorum.

Biz lisans eğitimi alırken hocamız tam 63 yaşında idi ve nedense onu bir ölüm korkusu sarmıştı. Belki de o günlerde bir şeylerden etkilenmişti. Sürekli ders esnasında “ölürsek ne yaparız” diye söylenirdi. Ben de “hocam sizde ölümden korkuyorsanız vâý halimize” demiştim. Hocamız da “hele sen bir benim yaşıma gel de göreyim seni” demişti gülerek.

Daha sonra yüksek lisansımı Mustafa Öz Hocam'ızın yanında yapmaya başladım. Soyadımız aynı olunca herkes bana “senin torpilin var, hoca ile akraba mısın?” diye sorardı. Ben de hocamız Çorum'lu ben ise Mardin'liyim. Nasıl akraba olabiliriz? diye cevap verirdim. Hocamız da aslında bana “sen benim yerime geçersin artık, soyadımız aynı. İslam Mezhepleri Tarihi'ni benden sonra sen devr alır ileriye taşırsın” derdi. Fakat maalesef hem sağlık hem de diğer şartlar doktora yapmama izin vermeyince devam edemedim.

Başka bir husus da hocamızın çok anlayışlı ve merhametli oluşuydu. Tezim ile ilgili bilgi almak istediğimde kontürüm gitmesin diye ya kendisi beni arar, ya da beni bilgilendirdikten sonra çok kısa keserdi.

Mardin'den İstanbul'a danışmanlık için gitmek istediğimde “yol masrafı yapmana gerek yok, takıldığın yerde ben sana yardımcı olurum” der ve karşı tarafı ne kadar düşündüğünü gösterirdi. Aslında bu, tez, akedemik çalışma vs. herşey demek değil, önemli olan insanın iyi davranışlarda bulunarak farklı bir eğitim ile öğrencisine örnek olmak demektir aynı zamanda.”¹¹⁶

Cumhuriyet dönemi'nin önemli ilim adamlarından biridir. İyi bir eğitim görmüş, uzun yıllar öğretmenlik ve öğretim üyeliği yapmış, bilimsel çevirileri ve özgün araştırmalarıyla dikkat çekmiştir. Arapça, Farsça ve İngilizce öğrenmeye gayret etmiş, camilere devam ederek hocalardan dersler almak suretiyle dinî ilmini genişletmiştir. Mezhepler Tarihi'nin ilmi reâliteye münâsip, gerçek ve saygın bir bilim dalı haline gelmesinde katkısı az değildir. Bunu çalışmalarından görmekteyiz

Öz, bir yandan eğitim-öğretim işleriyle uğraşırken, bir taraftan yayın faaliyetlerine devam etmiş ve çok sayıda bilimsel eser telif etmiştir. Bunlarla birlikte

¹¹⁶ 15 Haziran 2019 Tarihinde Yusuf Öz ile Midyat'ta kendi iş yerinde yaptığımız röportaj.

hatiplik, vaizlik, yöneticilik ve tarihçilik gibi birçok özelliği kendinde toplamıştır. Çok gayretli, çalışkan, hırslı, azimli, zeki, uyanık ve kendine güveni tam olan bir insandır.¹¹⁷

Mustafa Öz'ün şahsiyetini yazarken, onunla elli yılını paylaşmış, çocuklarına annelik yapmış ve devamlı kendisiyle beraber olan eşi, Sevim Öz ile konuşmamak büyük bir eksiklik olacaktır. Bu yüzden Sevim Hanım'la da konu ile ilgili konuştuk. Kişiliği ile alâkalı analizlerini aldık:

“Çok insanla muhataptır. Türkiyenin muhtelif yerlerinde birçok kişi ile irtibât halinde olup çok geniş bir çevreye sahiptir. Çok okur; Tarih, felsefe ile ilgilenir. Espirili, takva sahibi ve olduğu gibidir. Ailesine karşı saygılı, kavga etmeyen sabırlı bir kişiliğe sahiptir.”

Mustafa Öz'ün zeki, akıllı ve dikkatli bir kişiliğe sahip olduğu çocukluk yıllarında görülmektedir. Kendisinin hatırlayamadığı fakat muhterem validesinin anlattığına göre: *“İki yaşındaymışım. Evimizin avlusuna bir dilenci kadın girmiş, yıkayıp kuruması için asılmış olan bezlerimi alıp götürmüş. Ben de bunu görmüş olmam lazım ki, anneme devamlı olarak “Karı bezi aldı.” diye soruyormuşum. Annem ne bezi diye düşünürken bakmış ki yıkayıp kuruması için ipe astığı bezlerim yok. Hemen dışarı çıkıp araştırmışlar, çalan kadını bulup, bezleri torbasından çıkarmışlar. Rahmetli validem zaman zaman bu olayı anlatır ve benim daha küçükken bile akıllı ve dikkatli olduğumu takdir sadedinden söylerdi.”*¹¹⁸ der.

2.1.12. Eserleri

Mustafa Öz, özellikle İslam Mezhepleri Tarihi ile alâkalı birçok eser kaleme almıştır. Biz, Öz'e ait 15 telif kitap, 3 çeviri kitap, 10 makâle, 208 Ansiklopedik madde tesbit ettik. Bu yayınlar bizim tesbit ettiğimiz yayınlardır. Bunların dışında bizim ulaşamadığımız yayınlarının olması muhtemeldir.

Öz'ün eserlerini Telif Kitapları, Yaptığı Çeviri Kitaplar, Makâleleri, Yazmış Olduğu Bazı Ansiklopedi Maddeleri olmak üzere dört başlık altında ele aldık.

¹¹⁷ Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 83-110-160-250.

¹¹⁸ Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 20.

2.1.12.1. Telif Kitapları

2.1.12.1.1. İmâm-ı Azâmın Beş Eseri

Ebu Hanife, İslam fıkında kendisine kadar devam eden rey ekolünün en önemli şahsiyetlerindendir. Ebu Hanife, Ehl-i Sünnet'e ait itikâdî görüşlerin ortaya çıkmasında büyük rolü olan bir âlimdir. Bu nedenle Ebu Hanife'nin daha çok ders esnasında soru-cevap şeklinde vücuda gelmiş eserleri fikhî ilimler ve İslam ilimleri açısından son derece önem arz etmektedir.

Mustafa Öz'ün tercüme ettiği önemli eserlerden biri olan “*İmâm-ı Azâm'ın Beş Eseri*” isimli kitabı, kitap tanıtım ve çalışmaları konusunda örnek bir eserdir. Kitap, bu alanda derlenmiş ve neşredilmiş ilk eserler arasında yer almaktadır. Eser Ebu Hanife'nin şu kitaplarından oluşmaktadır:¹¹⁹

- el-Fıkhü'l Ekber
- el-Fıkhü'l-Ebsât
- el-Âlim ve'l-Müteallim
- er-Risâle
- el-Vasiyye

2.1.12.1.2. Mîlel ve Nihâl Yunan Filozofları Şehristânî

12. yüzyıl İslam dünyasında Yunan filozoflarının ne kadar tanındığı ve etki alanları ile ilgili eşsiz bir eser olan bu kitap, Mustafa Öz tarafından Arapça'dan Türkçeye çevrilmiş ve ilim dünyamıza her zaman olduğu gibi güzel bir eser bırakarak katkıda bulunmuştur.

Bu kitapta Şehristânî; Aristoteles, Eflatun, Sokrates gibi büyük Yunan filozoflarının düşüncelerini tanıtmıştır. Onların İslam dünyasında tanınmasına ve belli konularda, özellikle İbn-î Sînâ özelinde Meşşâî felsefeye getireceği itirazların temelini teşkil ettiği için son derece önemli bir eserdir. Şehristânî bu filozofların görüşlerini bu eserinde vererek İslam âlimleri ile karşılaştırma imkânı sağlamıştır.¹²⁰

2.1.12.1.3. Mîlel ve Nihâl İslam Kelâmı ve Mezhepleri Şehristânî

Şehristânî, İslam Kelâm'ı ve Mezhepleri konusundaki otoritesini yüzyıllardır devam ettirmektedir. Yazdığı eserler hâlen başvuru kaynağı olarak geniş çevrelerce

¹¹⁹ Öz, Mustafa, *İmâm-Azâmın Beş Eseri*, MÜİFV Yay. , 12. Baskı, İstanbul, 2016. s. 9-10.

¹²⁰ Öz, Mustafa, *Mîlel ve Nihâl Yunan Filozofları Şehristânî*, Litera Yay. , 1. Baskı, İstanbul, 2016. s.7-8.

okunmakta ve istifâde edilmektedir. Mustafa Öz'ün katkılarıyla Türkçeye kazandırılan bu eserde Şehristânî, Mu'tezîle, Cebriyye, Sıfatîyye, Haricîler, Mürcie, Şiâ, Hadis ehli ve Re'y ehli başlıkları altında ele aldığı İslam fırkalarını tarafsız bir ilim adamı hüviyetiyle ortaya koymuştur.¹²¹

2.1.12.1.4. Yılların Özü Hayatım ve Hatıralarım

Mustafa Öz, kendi hayatını yazdığı bu kitabında bu eseri, uzun süre yazmak istediğini ancak 19 Aralık 2006'da yani 65 yaşında iken yazmaya başladığını ve iki sene içinde bitirdiğini ifade etmiştir.¹²²

Mustafa Öz, “*Yılların Özü Hayatım ve Hatıralarım*” isimli eserinde gelecek nesle, kendi torunlarını ve ilahiyat öğrencilerine, tarihe not düşecek güzel bir kaynak bırakmıştır. Çünkü bu kitapta sadece bir şahsın hayatı değil, hem İslam Mezhepleri Tarihi'ne ömrünü adanmış bir profesörün, hem de ilahiyat alanında yer edinmiş kendi arkadaşlarından birçok ilim adamıyla olan hatıralarını anlatarak gelecek nesillere ışık tutacak önemli şahsiyetleri tanıtmıştır.¹²³ Ayrıca yarım asırdan fazla ilahiyat fakültelerinde okutulan dersleri, kitapları ve bu dersler esnasındaki hatıralarını da yazarak duygularını bizlerle paylaşmıştır.¹²⁴

Mustafa Öz'ün içinde kalan bir ukde olan kendisinden önceki atalarını tanıyamaması da bu kitabı yazmasına sebep saymıştır. Öncekilerin eksikliğini gelecek nesle, torunlarına yaşatmamak ve hayırla anılmak için böyle bir eser yazmıştır.¹²⁵ Kaleme aldığı bu eseri günü gününe yazdığı hatıra ve belgelere dayalı olmadığını, sadece hafızasında kalan kadarıyla oluşturduğunu bu nedenle hadiselerin cereyanında ve değerlendirilmesinde terddüdü olmasa da oluş tarihlerini günlük tutmadığından tarih belirtirken kesin ifadelerden ziyade “sanıyorum bu sıralarda...” veya “...yılın başlarında ve sonlarında...” gibi takribi ifadeler kullanmıştır.¹²⁶

¹²¹ Öz, Mustafa, *Milel ve Nihâl İslam Kelâmı ve Mezhepleri Şehristânî*, Litera Yay. , 1. Baskı, İstanbul, 2016.s. 10-11.

¹²² Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 17.

¹²³ Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 91-143.

¹²⁴ Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 246-261.

¹²⁵ Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 17-18.

¹²⁶ Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 18

2.1.12.1.5. Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi

Mustafa Öz, bu eserini 2008 yılında kaleme almıştır. Bu eseri İslam Mezhepleri Tarihi alanında otuz yılı aşan akademik hayatının derin bilgi birikimi ve tecrübesinin bir ürünüdür.

Bu eser İslam Mezhepleri Tarihi metodolojisine uygun bir tarzda günümüze ışık tutacak, modern araştırmalardan istifade edilerek zaman, mekân, fikir-hadise irtibatını sağlayarak betimleyici bir usul ile tarafsız bir bakış açısıyla hazırlanmıştır.

Bu eserin ayırıcı temel özelliklerini şu şekilde zikredebiliriz:

-Tüm konuların son bölümlerinde konu okuması başlığı altında önem arzeden birtakım yazılar ilâve edilmiştir.¹²⁷

-Araştırılıp incelenen konuların sonlarına seçilmiş bibliyografyalar iliştilmiştir.

-Konular detaylandırılmış başlıklar kullanılarak okuyuculara kolaylık sağlanmıştır.

-Eserin önsöz bölümünde İslam Mezhepleri Tarihi'nin geçmişten günümüze kadar geçirmiş olduğu dönemler kısaca özetlenmiştir.

-Giriş kısmında ise İslam Mezhepleri Tarihi ile alakalı esas bilgiler daha detaylı ve okuyucuya daha doyurucu bir usulde ortaya konmuştur.

Ayrıca eserde İslam Mezhepleri, Haricîlik, Şîâ, Mu'tezîle, Ehl-i Sünnet, Mürcie, Dürzîlik, Nusayrîlik, Vahhabîlik, Babîlik, Bahaîlik, Kadiyanîlik, Yezidîlik, Alevîlik ve Mehdîlik hareketleri olmak üzere 14 ana başlık altında ele alınıp incelenmiştir.

Bu başlıklar içerisinde daha çok Şîâ üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Konu ele alınırken tanımlamalarla başlanmış, ard arda genel mahiyette giriş yapıldıktan sonra Şîî fırkalar daha detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Fırkaların literatürdeki ve yayınladıkları coğrafyalarla alakalı bilgilerin detaylandırılması okuyucuya bu fırkalar ile alakalı farklı yaklaşım açısı da kazandırmıştır.

Eserde Ehl-i Sünnet başlığı altında Eş'arîyye, Maturîdiyye, Selefîyye gibi itikâdî mezhepler detaylı bir şekilde çalışılmıştır. Diğer bölümlerde olduğu gibi bu bölümlerde de bu mezheplerin ortaya çıkışları, gelişimleri, kurucularının hayatları, eserleri ve görüşleri ele alınmıştır.

¹²⁷ Öz, Mustafa, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, Ensar Neş. ,3. Baskı, İstanbul, 2014, s. 72-81.

Eserin son bölümünde ise Mehdîlik hareketinin sosyolojik tarafına değinilmiş ve bu hareketin İslam Tarihi bünyesindeki gelişim aşamaları incelenmiştir.

Bu eserin barındırdığı ansiklopedik bilgiler, kaynakça bölümünün genişliği, konuların sunum tarzı, detaylandırılmış başlıklar ve konu okumaları ile yazarın nedenli bilgi birikimine sahip olduğunu açıkça göstermektedir. Bütün bu özellikleriyle bu eser İslam Mezhepleri Tarihi'ne alâka duyan herkesin bilhassa İlahiyat Fakültelerinde okuyan talebelerin başvuracakları mümtâz eserlerden biridir.

2.1.12.1.6. El-Milel ve Nihâl Dinler, Mezhepler ve Felsefî Sistemler Tarihi

Mustafa Öz'ün tercümesini sunduğu Şehristâni'nin el-Milel ve'n-Nihâl adlı eseri, yazıldığı devirden itibaren, İslam dünyasında asırlar boyu dinler, mezhepler ve felsefî sistemlere ilgi duyan âlimler ve öğrenciler arasında tertip, muhtevâ ve tarafsızlığı sebebiyle okunup istifâde edilmiş ve yaygın şöhret kazanmış bir çalışmadır. Bu durum sadece İslam âlimlerine has olmayıp, eser XIX. Asırdan itibaren özellikle Avrupalı bilim adamlarının da ilgisini çekmiş, muhtelif neşir ve tercümeleri yayınlanmıştır. Şehristâni'nin bu çalışması, bizim ilgi alanımız olan İslam Mezhepleri Tarihi konusunda, ayrı bir önem kazanmış, eser bir manada bu sahanın bir klasığı olmuştur.

Hemen her ders yılı başlangıcında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde okuyan öğrenciler, Mezhepler Tarihi derslerine başlarken, kaynakları ele alıp değerlendirmesini yaparken, bunlar içinde el-Milel ven-Nihâl'e gelindiğinde bir kısım talebelerin hocalara, eserin Türkçeye tercümesinin bulunup bulunmadığı sorusu karşısında, ister istemez tercümenin halen bulunmadığını ifâde ediyorlardı. Hocalar onların bu eseri tercüme kazandırılması temennisine iştirâk etmekle birlikte çalışma şartlarının elvermemesi dolayısıyla bunu ileride yapmayı düşündüklerini söylemekle yetiniyorlardı. Nihâyet 2004 yılının son aylarında Mustafa Öz, bazı akademisyenlerin ısrarı üzerine, eseri türçümeye başlayarak yoğun bir çalışma sonucunda bitirmiştir.

Gerekli açıklayıcı dipnotlar konmadan eserin sadece tercümesini vermenin, istenilen faydayı sağlayamayacağını düşünen Mustafa Öz, metinde geçen âyetlerin yerlerini hadislerin kaynaklarını dipnotlarla göstermiştir. Kezâ metinde geçen isimler hakkında kısa bilgiler vererek okuyucuyu gerek bilgi gerekse kaynak bakımından faydalanmak üzere özellikle Türkiye Diyanet Vakfı'nın neşrettiği İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığının tercüme, tâdil ve tekmîl suretiyle yayınladığı İslam

Ansiklopedisi ve bu ansiklopedinin aslının ikinci ve yeni neşri olan *Encyclopaedia of Islam'a* (Leiden de yayınlanan *İslam dini, kültürü, tarihi ve coğrafyasına dair ansiklopedi*) yönlendirmeye çalışılmıştır. Hemen her resmi ve özel kütüphanede kolayca bulunabilecek bu eserlere müracaât eden okuyucu bu sayede hem doğrudan konu ile ilgili bilgiye, hem de o bilginin kaynaklarına ulaşmış olacaktır. Bu arada zaman zaman konu ile ilgili kaynaklara ve Türkçe yazılan müstakil eserlere de atıfta bulunulmuştur.¹²⁸

2.1.12.1.7. Mezhepler Tarihi ve Terimler Sözlüğü

Mezhepler Tarihi denince akla ilk gelen şey fırka ve terimlerdir. Çoğu insan hangisinin ne anlama geldiğini bilmediği gibi bu konularla uğraşan öğrenci ve akademisyenler de hangi konuyu veya terimi nerde nasıl bulacağını bilemez. Bu eksiği gören ve gidermeye çalışan Mustafa Öz, birçok eseri tarayarak fırka isimlerini ve terimleri tespit edip alfabetik sıraya koyduktan sonra eseri yazmaya başlamıştır. Zamanla kitap haline gelen bu çalışma neticesinde okuyucu karşılaştığı fırka ve mezhep terimlerine bu eser sayesinde rahatça ulaşabilmiştir. Bu yönüyle Mustafa Öz bu eseri, İslam Mezhepleri Tarihiyle alâkalı birçok terimi ihtivâ etmesi ve alışırlı bir şekilde kaleme almış olması okuyuculara, araştırmacı ve öğrencilere kolaylık sağlaması açısından eşsiz denecek bir eserdir.¹²⁹

2.1.12.1.8. Ana Hatlarıyla İslam Mezhepleri Tarihi

Mustafa Öz'ün, daha önce hazırlamış ve yayına sunmuş olduğu “*Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*” adlı eserinin daha çok insana ulaşması için bu eseri hazırlamıştır. Çünkü ilk yazdığı eserin hem akademik olması ve sadece ilahiyat eğitimi alanlara yönelik olması hem de çok az insanın anlayabileceği tarzda yazılmış olması böyle bir eserin yazılmasına sebep olmuştur. “*Anahatlarıyla İslam Mezhepleri Tarihi*” eserini yayına hazırlarken Mustafa Öz şunlara dikkat etmiştir:

-Geniş kitlelere ulaşip mesleği ilahiyat olmayanların rahatlıkla okuyup anlayabileceği bir eser olması,

-Tafsilâta girmeden, mevzuları anahatlarıyla anlatan, bir kitaba ihtiyaç duyulması,

¹²⁸ Öz, Mustafa, *El-Milel ve Nihâl Dinler, Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi Şehristânî*, Litera Yay. , 4. Baskı, İstanbul, 2017. s. 15-16.

¹²⁹ Öz, Mustafa, *Mezhepler Tarihi ve Terimler Sözlüğü*, Ensar Neş. , 1. Baskı, İstanbul, 2012. s. 20-25

-Mezhepler Tarihini merak eden ve ilgi duyan herkesin rahatça ulaşip okuyabileceği, çok kapsamlı olmayan muhtasâr bir tarzda olması. Bu ve benzeri ihtiyaçlardan dolayı Mustafa Öz, bu nadîde eseri yayına hazırlayıp okurların hizmetine sunmuştur.¹³⁰

2.1.12.1.9. Başlangıçtan Günümüze Şîilik ve Kolları

2011 yılında Türkçe olarak neşredilen kitap, geçmişten günümüze kadar tarihi seyri içinde Şîilik ve kollarını konu edinmiştir. Bir mezhebe, inanca veya fırkaya bakarken onun ortaya çıkış sebepleri, tarihi dönüşümleri ve çıkış noktası olan inanç ve sosyal etkilerini bilmek gerekmektedir. Mustafa Öz, bu çalışması ile Şîilik ve kollarını anlaşılır bir dil ile yazmış ve okuyucusunu aydınlatacak bilgiler sunmuştur.¹³¹

2.1.12.1.10. İmâmîyye Şîâ'sında On iki İmam ve Mehdî İnancı

Şîâ ile diğer İslam mezhepleri arasındaki en önemli uyumsuzluk konusu olan imâmet, mu'tedil ve müfrît Şîâ fırkaları arasında da birbirinden farklı düşüncelerin doğmasına sebep olmuştur. Günümüzde Şîâ'nın en önemli temsilcisi sayabileceğimiz, adını imâmetten alan İmâmîyye Şîâ'sı da, konuya verdiği önemden dolayı imâmeti usulü'd-din içinde zikretmektedir. Hz. Peygamberden sonra gelecek imamların onikinci imamla son bulacağı, bu imamın kaybolduktan sonra geri dönüp el-Kâim el-Mehdî sıfatıyla dünyayı ıslâh edeceği düşüncesi, İmâmîyye sisteminde bir inanç esası olarak benimsendiği için gâip imamın dönmesi asırlardan beri beklenmektedir. Bu durum İmâmîyye ile diğer İslam fırkaları arasında daima münâkaşa mevzuu olmuş; İmâmîyye imamın şahsiyetini, gâybetini, gâybetten sonraki dönüşünü ve yapacağı ıslahatı isbât için büyük çaba göstermiştir. Hakkında pekçok ihtilâf bulunan bu konuyu inanç esasları arasında mütâlâa etmekten dolayı muhâliflerinin yönelttiği tenkitleri cevaplandırmada da güç durumda kalmıştır.

Mustafa Öz, bu eseri neden ve niçin hazırladığı konusunda şunları söylemiştir:

“Memleketimizde yapılan mezheplerle ilgili akademik çalışmalar arasında - bildiğimiz kadarıyla- bu konunun hâlen yer almamış olması, bizi başta öğrencilerimiz olmak üzere, ilgi duyanlara karşı bir araştırma gösterememe durumunda bırakıyordu. Biz bu hususu dikkate alarak yaptığımız çalışmamızda belirtilen imamın doğumu,

¹³⁰ Öz, Mustafa, *Ana Hatlarıyla İslam Mezhepler Tarihi*, Ensar Neş. , 1. Baskı, İstanbul, 2012. s. 19-21.

¹³¹ Öz, Mustafa, *Başlangıçtan Günümüze Şîilik ve Kolları*, Ensar Neş. , 1. Baskı, İstanbul, 2011. s. 12-13.

yetişmesi, *el-Kâim el-Mehdî olduğu, gaybeti, sefirleri, zuhûr alametleri, ortaya çıkışı ve ıslahatı gibi konuları İmâmîyye'nin ana kaynaklarına dayanarak ve onların düşündüğü gibi yazmaya çalıştık. Sonuç bölümünde ise bu esasların, İslam'ın genel çerçevesi içinde tenkidî bir değerlendirmesini sunduk. Lisanımızda sahasında ilk çalışma özelliği taşıyan eserimizin daha geniş araştırmalara zemin hazırlayacağını ümit ediyoruz.*"¹³²

2.1.12.1.11. El-Milel ven-Nihâl İslam Mezhepleri

İslam Mezhepler Tarihi açısından çok önemli bir konumda bulunan Şehristânî'nin "*el-Milel ven-Nihâl*" isimli eseri yazıldığı günden beri, İslam dünyasında asırlar boyu dinler, mezhepler ve felsefî sistemlere ilgi duyan âlimler ve öğrenciler arasında okunup istifade edilmiş ve şöhret bulmuştur. Mustafa Öz tercümesini sunduğu bu eserini yıllar boyunca derslerinde Arapça olarak öğrencilerine okutmuştur. Öğrencilerin, "*Hocam! Bu eserin Türkçesi yok mu?*" soruları ile çok karşılaşması neticesinde 2004 yılında bu eseri Türkçeye çevirerek büyük bir açığı kapatmıştır. Böylece Mustafa Öz Mezhepler Tarihi'ndeki ilmî çalışmalarına yeni bir eser kazandırmıştır.¹³³

"*El-Milel ven-Nihâl*" isimli eserin içeriği ile ilgili yukarıda detaylı bilgi verdiğimiz için burada bununla iktifa ediyoruz.

2.1.12.1.12. Yazı Hayatının 60. Yılında Şükrü Kaçar Armağanı

Bir vefâ kitabı olan bu eser, Mustafa Öz ile birlikte birkaç vefâlı insan tarafından hazırlanmıştır. Eser, 60 yıl boyunca bu ülkenin insanı için kalemle kelâm sohbeti yapan Şükrü Kaçar Hoca'ya bir vefâ niyetiyle 290 sayfa olarak yayına sunulmuştur. Kitap, Kaçar hocanın hayat hikâyesiyle başlayıp, hatıralarıyla, hakkında yazılanlarla, bugüne kadar yazdıklarının bibliyografyasıyla, eserlerinin edebî değerlendirmeleriyle, yazı ve şiirlerinden örneklerle sürüp giden kıymetli bir eserdir.¹³⁴

¹³² Öz, Mustafa, *İmamiyye Şia'sında On iki İmam ve Mehdi İnancı*, MÜİFV Yay. , 1. Baskı, İstanbul, 1995. s. 33-34.

¹³³ Öz, Mustafa, *el-Milel ven-Nihâl İslam Mezhepleri*, Ensar Neş. , 1. Baskı, İstanbul, 2005. s. 10-11

¹³⁴ Öz, Mustafa, *Yazı Hayatının 60. Yılında Şükrü Kaçar Armağanı*, Manas Yay. , 1. Baskı, İstanbul, 2005. s. 40-45.

2.1.12.1.13. Çığlık Köy Enstitülerine Eleştirel Bir Bakış

1940'lı yılların Türkiyesi ve Köy Enstitülerinde okuyan Mustafa Öz, o günlerde yaşadıkları zorlukları ve çocuk iken nasıl zor şartlar altında çalıştırıldıklarını anlatmış ve eleştirilerde bulunmuştur. Bu eserinde, örneğin; sürekli okul yapımı için tuğla taşıdıklarını, iş yaptıklarını ve sürekli çalışmaktan çok yorulduklarını dile getirmiştir. Daha çocuk yaşta ağır şartlarda çalıştırıldıkları için “*ellerinin yorgunluktan, beyinlerini devre dışı bıraktığını*” ifade etmiştir.¹³⁵

2.1.12.1.14. Kimliğimi Unuttum

Bu kitap, Mustafa Öz'ün İlahiyat ağırlıklı akademik eserlerinin aksine 2002 yılında yayınlanmış roman-öykü tarzı edebî bir eserdir. Akıcı üslubu, edebî ve sanatsal yönü ile öne çıkan bu eser okuyucusunu heyecanlandıran ve sürükleyen bir yapıya sahiptir.¹³⁶

2.1.12.1.15. Nazarî İsmailî Mezhebinde Ağa Hanlar Dönemi

Bu eser, Mustafa Öz'ün Ethem Ruhi Fıçlalı Hoca'nın danışmanlığında 1986 yılında kaleme aldığı doktora tezidir. Bu eserini İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi'nin olmadığı, çoğu kaynak eserin Türkçe'den ziyâde Arapça, İngilizce ve Farça olduğu, yeteri kadar malzeme ve kaynağın olmadığı zor koşullar altında kaleme almıştır. Bu çalışmasını daha iyi yapabilme adına yurt dışına dahi gitmek istemesine rağmen, derslerinin ve Türkiye'deki bağlantıları dolayısıyla gidememiş buna rağmen elindeki malzemeleri okumuş ve onları telif etmekten bir an hali olmamıştır. Mustafa Öz'ün yukarıda zikrettiğimiz bu üç dile vakıf olmasının ve çalışma azminin yüksek olmasının bu eserin ortaya çıkmasında büyük etkisi olmuştur. İstanbul üniversitesi Edebiyat Fakültesi İslam Araştırmaları Kütüphanesi, Boğaziçi Üniversitesi ve Ankara İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi gibi yerlerden kaynaklara başvurması ve araştırmalar yapması, bunlardan istifade etmesi bu eseri yazmasında işini kolaylaştırmış, hacimli ve kaliteli olmasını sağlamıştır. Bunun yanında İsmailîlerin Londrada kurduğu “*The Institute of Ismaili Studies*” ile irtibat kurar ve onlardan yardım almak suretiyle eserini kaynak yönünden güçlendirir. Bu konuyla alakalı Mustafa Öz hatıralarında şunu nakleder: “*Eğer benim doktora çalıştığım devrede İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi gibi bir ihtisâs kütüphanesi mevcut*

¹³⁵ Öz, Mustafa, *Çığlık Köy Enstitülerine Eleştirel Bir Bakış*, Tohum Basın Yay. , 1. Baskı, İstanbul, 2000, s. 32.

¹³⁶ Öz, Mustafa, *Kimliğimi Unuttum*, Akyüz Yay. , 1. Baskı, İstanbul, 2002. s. 11-12.

olsaydı çalışmalarım, tezim, ulaştığım sonuçlar çok daha değişik olurdu. Bu sebeple günümüzde master ve doktora çalışması yapanlar bu müessesenin kıymetini bilmelidir. Yüz binlerce kitap, çalışmalarını burada sürdüren çok sayıda ilim erbâbı kişiler için bir nimettir. Bunun kadrinin bilinmesi gerekir. Zaman zaman kendi kendime, “ Ah, şimdi genç olup da, bu çalışmalarını yeniden yapabilsem!..” diyorum. Fakat artık yaş emekliliğe gelip dayandı. İnşellâh bundan sonrasını gençler devam ettirir.’’¹³⁷

Mustafa Öz, bu tezinde önce İsmîliyye'nin doğuşunu, gelişimini, Fatimîler'e kadar olan devrelerini, Fatimîler Dönemi'nde Müsta'lî ve Nizârî İsmâîlîler'in iki zümreye ayrılmasını, Nizârîler'in orta çağdaki terör ve dehşetlerini, Müsta'lîler'in Fatimîler'den sonra, önce Yemen'e daha sonra Hindistan'a intikallerini, Nizârîler'in ise önce İran'a daha sonra Hindistan'a geçişlerini, İmamlarının İran'da kalışlarını, 45. İmam Halilullâh Şâh'ın, İmami İsneaşerîler tarafından öldürülmesinden sonra, 46. İmam Hasan Ali Şâh'ın İmam olarak İranda Kaçar sarayına damat olmasıyla başlayan bütün ailede devam eden Ağa Han ünvanını aldıktan sonra Hasan Ali Şâh daha sonra sırasıyla oğlu Ali Şâh, Sultan Muhammed Şâh ve en son 49. İmam Kerim Ağa Han dönemlerini incelemiştir.¹³⁸

2.1.13. Yaptığı Çeviri Kitaplar

Mustafa Öz'ün 1975 sonlarına doğru “*Afif Tabbare'nin Ruhu'd-Dini'l-İslami*” adıyla yayınladığı ve birçok baskısı yapılan orijinal metni 500 sayfadan oluşan bu eseri, sıkı bir çalışma neticesinde bir seneye yakın bir süre içinde tercüme edip bitirmiştir. Kitap daha sonra 1997 yılında “*İslam Işığında İslamiyet*” ismiyle büyük boy, 528 sayfa olarak yayınlanmıştır. Bununla beraber birkaç sene sonra “*İmam-ı Âzâm'ın Beş Eseri*” isimli eseri de tercüme etmiştir.¹³⁹

¹³⁷ Öz, Mustafa, *Yılların Özü Hayatın ve Hatıralarım*, Ensar Neşr, 1.Baskı, İstanbul, 2008, s. 293.

¹³⁸ Öz, Mustafa, *a.g.e.*, s. 292

¹³⁹ Öz, Mustafa, *a.g.e.*, s. 261.

2.1.14. Makaleleri

2.1.14.1. Ebu'l Hasan el-Eş'arî ve Eş'arî Mezhebinin Prensipleri

Mustafa Öz, 'Ebu'l Hasan el-Eş'arî ve Eş'arî Mezhebinin Prensipleri'' adlı bu makâlesinde Ebu'l Hasan el-Eş'arî'nin telif ettiği kitabı Arapça'dan Türkçe'ye kazandırmıştır. Bununla alâkalı müellifin kaleme aldığı birçok prensipler arasında çok önem arzeden noktaları ele almış ve özellikle Eş'arîliğin inanç sistemlerine müteâllik olan görüş ve düşüncelerini açıklamıştır. Bu açıklamasında değindiği bazı noktaları kısaca şöyle sıralayabiliriz:

Makâlenin girişinde, İmam-ı Eş'arî'nin asıl adı, doğduğu ve vefât ettiği yer, kısa şeceresi, Ehl-i Sünnet görüşlerinden önce bağlı olduğu düşüncelerinden uzaklaşp Ehl-i Sünnet'e sarıldığı belirtildikten sonra ortaya koymuş olduğu eserler kısaca açıklamalarıyla verildikten sonra başlıca prensiplerine geçilmiştir. Bu prensipler arasında şu maddeler zikredilmiştir:¹⁴⁰

- Allah'ın varlığı
- Allah'ın birliği
- Allah'ın cisim olmadığı ve cisimlerle vasfedilemeyeceği
- Allah'ın sıfatları
- Allah'ın kelâmı
- Allah'ın görülmesi (Ru'yetullâh)
- İnsanların fiilleri (Ef'alil 'ibad)
- İman
- İlâhî fiiller
- Şefaât
- Aklın durumu vb. konular düzgün bir izâhla kaleme alınmış ve okurların istifâdesine sunulmuştur.

2.1.14.2. Ebu Mansur Maturîdî Hayatı ve Eserleri

Mustafa Öz, Fethullâh Huleyf'in Arapça olarak yazmış olduğu bu makâleyi Arapça'dan Türkçe'ye çevirmiştir. Mustafa Öz, birçok eserde olduğu gibi imam Maturîdî'ye ait olan ve Arapça olarak yazılan hayatını bu makâleyle Türkçe'ye kazandırmıştır. Bu makâlenin giriş bölümünde İmam Mâtürîdî'nin hayatı ve

¹⁴⁰ Öz, Mustafa, *Ebu'l Hasan el-Eş'arî ve Eş'arî Mezhebinin Prensipleri*', DİBD, Cilt, XIII, sy. , 3, Mayıs-Haziran, 1974. s. 48-68.

öğrencilerinden bahsedildikten sonra vücuda getirdiği eserleri, hocaları ve talebeleri hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Eserlerinin çoğunda Mu'tezileye, Karmatî ve Rafizîlere reddiyeler yazmış ve Ehl-i Sünnet'i savunmuştur.

İmam Mâturîdî'nin talebeleri arasında el-Hâkim es-Semerkindî diye meşhur olan Ebu'l Kasım İshâk b. Muhammed b. İsmâil (ö.h. 340/951) Ebu'l Hasen Ali b. Said er-Rastağfenî, Ebu Muhammed Abdülkadir b. Musa el-Pezdevî (ö.h. 390/m.999) ve Ebu'l-Leys el-Buhârî'dir.

İmam Mâturîdî'nin hocaları ise Ebu Nasr el-İyazî ve Ebu Bekr el-Cüzcanî'dir.¹⁴¹

2.1.14.3. Mâturîdî ve Eş'arî Mezhepleri Hakkında Bir Tetkik

Mustafa Öz, yine Fethullâh Huleyf'in yazmış olduğu Arapça eseri Türkçe'ye çevirmiştir. Mustafa Öz, bu makâlenin giriş bölümünde imam-ı Eş'arî'nin İmam-ı Mâturîdî'ye göre daha ön planda yer almasının nedenlerinden bahsetmekte ve bunun cevabını vermektedir. Makâlenin devamında Eş'arî ve Mâturîdî'nin metod ve prensip birliğinden bahsetmektedir. Bu birlikteliğin başında Allâh'ın sıfatları, Allâh'ın kelâmı, Allâh'ın görülmesi (Ru'yetullâh), haberi sıfatları, kulların fiilleri, büyük günâh işleyenlerin durumu, şefaât gelmektedir. Daha sonra Mâturîdî ve Eş'arî mezhepleri arasındaki fer'i ihtilâflara geçmektedir. Fer'i ihlilâfları ise tekvin, Allâh'ın görülmesi bahisleridir. Müellifin bu bilgileri okuyucuyu doyuracak bir tarzda verdiği görülmektedir.

2.1.14.4. İsmâiliyye Mezhebi

Mustafa Öz, bu makâlesinde İsmâiliyye mezhebinin tarihçesinden bahsettikten sonra İsmâiliyye'de bulunan inanç esasları ve ibadetler konusunda geniş bir bilgi vermektedir. İnanç konusunda iman, Allâh inancı, Peygamberlere bakışları, melek ve kitaplar konusundaki inançları, imâmet, ahiret, te'vil, velâyet, namaz, oruç, zekât, hac, cihâd gibi ibadetlerinden bahsetmektedir. Ardından müellif İsmâiliyye mezhebinin günümüzdeki cemaâti, hocaları, yayıldıkları yerleri, teşkilât ve idare biçimlerini, itikâdî, sosyal ve kültürel davranışlarını açıklamakta ve bunu bir sonuca bağlamaktadır.¹⁴²

¹⁴¹ Öz, Mustafa, *Ebu Mansur Maturidî Hayatı ve Eserleri*, DİBD, c. , XIII, sy. , 5, Eylül-Ekim, 1974. s. 18-48.

¹⁴² Öz, Mustafa, "*İsmâiliyye Mezhebi*", Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu, İİAV Yay. , 1. Baskı, İstanbul, 1993, s. 605-638.

2.1.14.5. Türkiye’de Alevîler, Bektaşîler ve Nusayrîler

Mustafa Öz, bu makâlesinde Nusayrîliğin ismini nereden aldığını açıkladıktan sonra teşekkül ve tarihi gelişimini okuyucusuna sunmaktadır. Ardından Nusayrîliğin inanç sisteminden ve bu sistemin değerlendirilmesinden bahsederek konuyu sonlandırmaktadır. Nusayrîliğin inanç sistemini işlerken Hz. Ali’yi ilâh kabul ettiklerinden bu fırkayı gâli fırka olarak nitelendirmektedir.

2.1.14.6. Osmanlı Devleti’nde Din ve Vicdan Hürriyeti

Mustafa Öz, bu makâlesinde Osmanlılarda sünnî mezheplerin yüzyıllar boyu hâkim olduğunu, Türklerin başka mezheplere meyiletmeyip sünnî itikâdî benimsediklerini vurgulamıştır.

Hanefî mezhebi Abbasi döneminden başlayıp ta Osmanlı dönemine kadar Türkler arasında güç kazanmıştır. Osmanlı toplumunda Sünnî İslam mezhepleri arasındaki farklılıklar halk arasında yadırganmamış, ihtilâflar görülmemiştir. Osmanlıda eğitim ve öğretim konusunda genellikle sünnî mezhepler arasında mezhep taassubunun izlenmediği görülmüştür. Sünnî mezhepler arası müsamâhânın yaygın dinî eğitim ve öğretim yoluyla topluma maledildiği anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, kaza sisteminde diğer mezheplerin hükümlerinin muteber kabul edilmesi, eğitim ve öğretim kurumlarında sünnî sistemin hakim olması, bunun yanında sünnî itikâdî ve fikhî mezheplerin hak mezhep olarak kabullenilmesi, bu düşüncenin münevverler ve halk arasında yayılması, fetva konularında sünnî mezhepler arasında düşünce ve hüküm alışverişinin caiz sayılması vb. sebepler dolayısıyla Osmanlı toplumunda altı asırlık süre içerisinde sünnî mezhep mensuplarının devamlı birlik içinde yaşadığı gözlenmiştir.

2.1.14.7. Mezhepler Kavramı Üzerine

Mustafa Öz’ün 2002 yılında İslamî Araştırmalar Dergisi için yazmış olduğu bir makâledir. Bu makâlede “*mezhep*” kavramının ne anlama geldiğini geniş bir şekilde açıklamıştır. Mezhebin Arapça bir kelime olduğunu, bir yerden bir yere gitmek anlamındaki “*zħb*” kökünden mimli masdâr, ism-i zaman ism-i mekân kalıbı olup, “*gitmek gidilecek yer ve zaman anlamına geldiğini*” yazmıştır. Mezhep kavramını bu şekilde açıkladıktan sonra, mezhepleri itikâdî, siyasî ve fikhî mezhepler olarak üç başlık altında detaylı bir şekilde yazmıştır.

Mustafa Öz'ün bu makâledeki şu son sözleri çok önemlidir. “Kendisinden önceki ve sonraki bütün dinlerde görülen ve kaçınılması mümkün olmayan farklı düşünce ekolleri veya mezheplere ayrılma hadisesi, İslam için de bahis konusu olmuştur. Dinin bünyesinde muhtelif sahalarda teşekkül etmiş olan farklılıkları bir vakîâ olarak algılamak gerekir. Bu farklılıkları tamamen olumsuz yönde değerlendirmek isabetli bir tutum olarak görülmemelidir. Farklılıkların tamamen kalkmasını ve tek bir anlayışın hâkim olmasını istemek, insan fitratına ve vakîâyâ aykırıdır. Farklı düşünceler karşısında alınacak en önemli tavır, insanın kendisinin nasıl düşünme hakkı varsa, başkalarının da bu hakkının bulunduğunu kabullenmesi ve taassuptan mümkün merteye uzak olmaya gayret etmesidir.¹⁴³

2.1.14.8. Türkiyede Bahâîlik ve Bahâî Faaliyetleri

Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri adı altında on üç akademisyen tarafından yazılan kitabın bir bölümünü de Mustafa Öz, Bahâîlik konusuna ayırmıştır. İslam dini içerisinde oluşan ve zamanla büyüdüktan sonra bağımsız bir din gibi hareket eden Bahâîliğin İran’da ortaya çıkışını, tarihî sürecini, hangi evrelerden geçtiğini, Avrupa, Amerika ve dünyaya yayılışını ve bu süreçte Babîlerin çektikleri sıkıntıları, sürgünlerini ve öldürülmelerini açık ve anlaşılır bir tarzda kaleme almıştır.

Bahâî liderlerin devlet başkanlarına mektuplar yazarak kendi inanç sistemlerine davet etmelerinden anlaşılacağı gibi, Bahâîlik tebliğe dayanan yayılmacı bir din görünümündedir. Türkiye’de İstanbul ve Ankara gibi büyükşehirlerde kendine taraftar bulan Bahâîliğin son zamanlarda Sivas ve Adana gibi yerlerde de taraftarlarının olduğu bilinmektedir. Türkiye’de yaklaşık on bin, dünyada ise iki ile beş milyon arasında Bahâî taraftarı olduğu söylenmektedir. Kurucusu Bahâullâh İstanbul’a ve oradan da Edirne’ye sürgün edildiğinden her Bahâî için Edirne bir hicret yurduudur. Halen ülkemizde ve dünyada yayılmak ve seslerini duyurmak için özellikle medya, dernek, gezi gibi sosyal faaliyetleri ve benzeri yolları iyi değerlendiren Bahâîler, ülkemizde henüz hukukî olarak resmi bir din olarak kabul edilmemektedir.¹⁴⁴

¹⁴³ Öz, Mustafa, “Mezhepler Kavramı Üzerine”, İAD, , cilt,15, Sayı, 1-2, İstanbul, 2002. s. 304-308.

¹⁴⁴ Öz, Mustafa, “Türkiyede Bahâîlik ve Bahâî Faaliyetleri”, Ensar Neşr. 1. Baskı. İstanbul, 2005. s. 15.

2.1.14.9. İnanç Sistemi Bakımından Mu'tezile ve Eş'arîyye'nin Karşılaştırılması

Mustafa Öz, 1971 senesinde kaleme aldığı bu makâlesinde, Mu'tezile mezhebinin doğuşunu, tarihi gelişimini ve prensiplerini ele almıştır. Ardından imam Eş'arî'nin hayatı, eserleri, Eş'arî mezhebinin tarihi gelişimini ve prensipleri konusuna değindikten sonra, İnanç sistemi yönünden Mu'tezile ve Eş'arîyye mezheplerini karşılaştırmıştır.¹⁴⁵

2.1.14.10. Zeyd b. Zeynelâbidin ve Zeydîyye

Mustafa Öz, klâsik dönem mezheplerinden Zeydîyye üzerindeki makâle çalışmasında ise mezhebin kurucusu olarak kabul edilen Zeyd b. Zeynelâbidî'nin hayatı, eserleri, siyasî ve itikâdî düşünceleri hakkında geniş bir bilgi vermiş daha sonra Zeydîyye'nin Taberistan ve Yemen bölgesindeki yayılışı, temel görüşleri ve mezhep içindeki farklılaşmaları irdelemiştir.¹⁴⁶

2.1.15. Yazmış Olduğu Bazı Ansiklopedi Maddeleri

Mustafa Öz'ün Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisine katkıda bulunduğu ilim dalları arasında Kelâm, Arap Dili ve Edebiyatı, Dinler Tarihi, Fıkıh, İslam Tarihi ve Medeniyeti, Tefsir ve Tasavvuf yer almaktadır. Ayrıca telif ettiği ve katkıda bulunduğu 208 madde veya madde bölümleri vardır. Telif ettiği bazı Ansiklopedik maddeleri şöyle zikredebiliriz:

Abbâd b.Süleyman es-Saymerî, Ecârîde, Ağa Han, Ahmed b. Hâbit, Ahmed Han, Seyyid, Ali el-Esvârî, Ali Evlâdı, Ali b. Muhammed b. Ca'fer, Atiyye b.Esved, A'yânü's-Şîa, el-Bâkûretü's-Süleymâniye,

Becelî, Ali b.Ali, Bekriyye, Beyânü Mezhebi'l-Bâtımyye, Beyhesiyye, Bihârü'l-Envâr, Bohrâ, Burak, Burûcirdî, Büzürgümmîd, Kiyâ, Bahrânî, Hâşim b. Süleyman,

Ca'd b. Dirhem, Ca'fer es-Sâdık, Celûdî, Cemâleddin Aksarâyî, Cennâbî Ebû Tâhir, Cevvânî, Ceytâlî, Cebeliâmil

Dâî, Dâmâd el-Fetânî, Dercînî, Dermenghem, Emile, Deysâniyye, Dırâr b.Amr, Dihlevî, Abdulkâdir b. Ahmed, Dildâr Ali, Dürzîlik,

¹⁴⁵ Öz, Mustafa, *İnanç Sistemi Bakımından Mu'teziliyye ve Eş'ariyye'nin Karşılaştırılması*, DEÜSBE, Derg. , sy. , XVII. , İzmir, 1971, s. 17-72.

¹⁴⁶ Öz, Mustafa, "Zeyd b. Zeynelâbidîn ve Zeydîyye", MÜİF Derg. ,sy. 19, İstanbul, 2000, s. 43-58.

Ebu Abdullah eş-Ői, Ebu Hâtim el-İbâzî, Ebü'l-Hattâb el-Meârifi, Ehl-i Beyt, Evâlü'l-Makâlât, Evrebe, Ezârika, Ezlâm, Ğâliyye,

Hâiri, Hâkim-Biemrillâh, Halka, Hâni' b.Urve, Hâriciler, Hasan el-Alevî, Hasan es-Sadr, Haşebiyye, Hâşim (Benî Hâşim), Haşîşiyye, Hillî, İbnu'l-Mutahhar, Himyânü'z-Zâd, Hişâm b.Hakem, Hubbiyye, Hodayn b.Münzir, Humus, Hurkûs b. Züheyr, Hüseyniyye,

İbn Amîre, İbn Bâbeveyh, Şeyh Sadûk, İbn Bezîze, İbn Ebû Cumhûr, İbn Ebû Şeneb, İbn Ebü'r-Ricâl, Safiyyüddin, İbn Garsiyeye, İbn Ma'sum, İbn Mîsem, İbn Şehrâşûb, İbn Tabâtabâ, Ebû Abdullah, İbn Tâvûs, İbnnü'l-Ehdel, İbnü'l-İhşid, İbnü'l-Murtazâ, İbrâhim b. Abdullah, İmam Şah, İmâmet, İmâmiyye, İmamzâde, İskâfi, Hatîb, ismâiliyye, İsti'âz, Ivanov, Wladimir,

Kaade, Kandehârî, Habîbullah, Katarî b. Fücâe, Kazâbâdî, Kâzimeyn, Kazvîni, Mirza Muhammed Han, Kerbelâ, Keysâniyye, Kitâbü's-Siyer, Kurrâ, Kûmeyl, Kûleyni, Kûmeyl b. Ziyâd,

Ma'bed el-Cüheni, el-Makâlât ve'l-Fırak, Malatî, Ebü'l-Hüseyin, Mansûr-Billâh, Kâsım b. Muhammed, Mehdeviyye, Mehdî el-Muntazar, Mehdî-Lidînillâh, Mehdîlik, Mestûr, Meşhed, Metâvile, Meymûn el-Kaddâh, Mîr Levhî, Mirza Beşîrüddin, Mirza Muhammed Ahbârî, Muhakkime-i Ūlâ, Muhammed b. Abdullah Hasan, Muhammed b. Abdullah el-Mehdî, Muhammed b. Abdülvehhâb, Muhammed b. Ahmed el-Mehdî, Muhammed el- Bâkır, Muhammed el-Cevâd, Muhammed Cevâd el-Belâĝî, Muhammed b. Hanefiyye, Mukanna' el-Horasânî, Murdâr, Musâ el-Kâzım Müellihe, Müeyyed-Billâh, Ahmed b.Hüseyin, Müeyyed Billâh, Muhammed b. Kâsım, Müeyyed Billâh, Yahyâ b.Hamza, Müeyyed-Fiddîn, Müfevvida Müntecebüddin el-Kummî, Müsta'liyye, Mütevekkil-Alellâh, Yahyâ Hamîdüddin, Muhammed Hüseyin Fazlullâh,

Nâfi'b. Ezrâk, Nâsıbe, Necâşî, Ahmed b. Ali, Neccâr, Hüseyin b. Muhammed, Neccâriyye, Necde b. Âmir, Necedât, Necef, Necefî, Nefûsî, Nerâkî, Molla Ahmed,

Nevbahtî, İsmâil b. Ali, Niyâbet, Nizâriyye, Nüveyrî Ahmed b. Abdülvehhâb, Nüveyrî, Muhammed b. Kâsım,

Râfiziler, Sâbbe, Sahbân el-Vâilî, Sâlimî, Seâlibe, Seb'a, Sefir, Sekaleyn, Serkîs, Yûsuf İlyân, Seyyâĝî, Süfyân b. Mus'ab, Sâlim b. Zekvân,

Şah Abdülazîm, Şehîd-i Sâni, Şehristânî, Hibetüddin, Şerefeddin el-Âmilî, Şeriatmedârî, Şerîf el-Murtazâ, Şevâhidü'n-Nübüvve, Şeyhiyye, Şia,

Tabakat, Tabersî, Tafdîl, Takıyye, Ta'limiyye, Tâziye, Teberrî, Tenûhî, Ali b. Muhassin, Tenzîhü'l-Kur'ân, Tuhfe-i İsnâaşeriyye, Tûsî, Alâeddin, Tûsî, Ebû Ca'fer, Tâlekânî,

Ubeydullâh el-Mehdî, Usûliyye, Vâkıfe, el-Vasıyye, Vasî, el-Vefâ, Zâbrâşâiyye, Zakkum, Zındık, Zülfikâr.¹⁴⁷

2.1.16. Katıldığı Seminer, Sempozyum, Konferans ve Programlar

Mustafa Öz, 41 yıllık eğitim hayatında birçok seminer, sempozyûm, konferans ve programa iştirâk etmiştir. Bunlardan ilki Almanya'nın Offenbach'ta, Mannheim ve Wiebaden'de yaptığı konferanslardır. Bu konferansları Ramazan ayında yapmıştır. Orada yaşayan gurbetçilere hitap etmiş, bu hitabında kısaca şu noktalara değinmiştir. *“Gurbete para kazanıp durumlarını düzeltmek için geldiklerini, parti mücadelesi için gelmediklerini, aralarındaki farklı düşünceleri bahâne ederek birbirine düşman olmamaları gerektiğini”*¹⁴⁸ tecrübelerine dayanarak anlatmıştır.

2.1.17. Yurtiçi, Yurtdışı Seyahatleri, Gezileri ve Hizmetleri

Mustafa Öz, yurt içindeki ilk seyahâtini daha önce hiç ayrılmadığı kendi memleketi Çorum'dan Ankara'ya gitmekle yapmıştır. Erkek Sanat Enstitüsünde okurken bir kısım öğrenci ile bir hoca'nın gözetiminde bir hafta süreyle Ankara'da görülecek yerleri gezip görmüştür. Kalabalığından dolayı burayı pek beğenmeyen Öz, bu seyahâtin çevreyi tanıma ve değerlendirme yönünden faydalı olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁹

İkinci seyahâtini, İstanbul Yüksek İslam Enstitüsüne giriş imtihanı için İstanbul'a yapmıştır. İstanbul'un kültür ortamını tanıma amaçlı Ayasofya, Topkapı Sarayı, Yıldız Sarayı ve Binbirdirek Sarnıçları, Türk İslam Eserleri Müzesi gibi tarihi yerleri gezmiştir.¹⁵⁰

1964 yılının sonlarında, ders bitimiyle, okul idaresinin gözetiminde Ege Bölgesi gezisi münâsebetiyle Selçuk, Efes, İsa Bey Camii, Denizli, Pamukkale, Nazilli, Aydın, Tire, Ödemiş, Çeşme gibi tarihi yerleri görme fırsatı elde etmiştir.

¹⁴⁷ Mustafa Öz TDV İslam Ansiklopedisi'nde 208 maddenin telifini yapmıştır. Bu konuda daha geniş bilgi için Bkz. www.islamansiklopedisi.org.tr/Muellif/Mustafa-öz, Erişim Tarihi, 24.04.2019.

¹⁴⁸ Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 270-271.

¹⁴⁹ Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 54.

¹⁵⁰ Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 88.

1992’de yaz tatilini Bolu’da geçirmiştir. Buradaki kaplıcalar, Yedigöller, Abant ve Gölcük’ü gezmiştir.¹⁵¹

2002 yılının başından itibaren Doğu Anadolu’nun Kuzey İle Batı ve Orta Karadeniz Seyahâtleri içinde, Çorum’dan, Amasya’ya, Tokat, Sivas, Erzincan, Erzurum, Ağrı, Doğubayazıt, Gürbulak, Iğdır, Ardahan, Şavşat, Kars, Hopa, Artvin, Sarp Kapısı, Ayder Yaylası, Uzun Göl, Rize, Trabzon, Giresun, Ordu, Samsun ve Sinop illerini kapsayan bir seyahât gerçekleştirmiştir.¹⁵²

2003-2004 yıllarında İstanbul, Bursa, Balıkesir, Çanakkale ve Erdek, Bergama, Bilecik, Kütahya, Afyonkarahisar, Akşehir, Konya, Karaman, Mut, Silifke, Mersin-Tarsus, Adana-Ceyhan, Osmaniye, İskenderun, Belen, Antakya-Samandağ’ı, Kayseri, Kırşehir, Hacı Bektaş ve Yozgat; ayrıca Güneydoğu ve Doğu Anadolu seyahatlerinde Kilis, Gaziantep, Nurdağı, Bahçe, Kahramanmaraş, Adıyaman, Şanlıurfa, Diyarbakır, Batman-Hasankeyf, Mardin-Midyat, Kızıltepe, Nusaybin, Cizre, Şırnak, Siirt, Kurtalan-Ziyâret, Bitlis-Tatvan ve Gevaş, Hakkâri, Van-Muradiye, Erciş, Muş, Bingöl, Elazığ ve Malatya seyahat ettiği il ve ilçeler arasındadır.¹⁵³

2005 yılı seyahâtlerinde kızı Nilüfer için daha önce gezdiği Bursa, Balıkesir ve Bergama seyahâtlerinde bulunmuştur. Bunların yanında İzmir, Kuşadası, Söke, Bodrum, Muğla, Marmaris, Datça, Fethiye, Ölüdeniz ve Saklıkent, Antalya, Isparta, Burdur, Uşak, Yenice ve Gökçeada gezileri de vardır.¹⁵⁴

2007 Ağustos ayında yaptığı seyahatlerde Devre, Çaycuma, Bartın, Amasra, Kastamonu, Taşköprü, Boyabat, Sinop’u gezmiştir.¹⁵⁵

Her yıl ailece birkaç il gezme planını önceden hazırlayan Mustafa Öz, gittiği yerlerin sadece güzelliklerini değil, tarihi ve inanç yerlerini de görüp dönmüştür.¹⁵⁶

İlk yurt dışı seyahâtini, 1980 yılının Mayıs ayında Almanya’nın Frankfurt şehrine, Ramazan imamlığı ve irşât faaliyetlerini yapmak için gerçekleştirmiştir. Ayrıca akademik yaşamında da dünyanın çok farklı yerlerinde konferans, sempozyum ve programlara katılmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından gönderilen Mustafa Öz, Türk işçilerinin yoğun olarak bulunduğu Frankfurt’a bağlı büyük bir kaza merkezi olan Offenbach’ta teravîh ve vakit namazlarını kıldırılmış, vaazlar vermiştir. Cemaâtin

¹⁵¹ Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 111.

¹⁵² Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 357.

¹⁵³ Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 368.

¹⁵⁴ Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 405-415.

¹⁵⁵ Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 335.

¹⁵⁶ Aynı röportaj.

sorularını cevaplandırmış, orada yaşayan gurbetçileri ziyaret etmiş, sorunlarını dinlemiş, çözüm bulma noktasında onlara yardımcı olmuş ve birtakım konferanslarda bulunmuştur.¹⁵⁷

İkinci yurt dışı seyahâtini İran'a yapmıştır. İslami İlimler Araştırma Vakfı "*Tarih Boyunca Şiâ*" adlı sempozyumu yapmak istemiş, bunun için katılımcıların konuları yerinde tetkik etmesi için 1991 yılında on beş kadar tebliğci ve müzakereciyi belirleyerek İran'a gönderilmiştir. Bunlar arasında Mustafa Öz de vardır. Verimli geçen on beş günlük bu seyahâten sonra Türkiye'ye geri dönmüştür.¹⁵⁸

Üçüncü yurt dışı seyahatini 1995 yılının bahar mevsiminde Ansiklopedi çalışmasına kaynak olmak üzere kitap almak için, Lübnan'ın Beyrut şehrinde açılan kitap fuarına katılmak için yapmıştır. Orada beş gün gibi bir süre kalmış ve gereken kitapları seçip almış ve oraları gezdikten sonra Türkiye'ye dönmüştür. Yine aynı yıl içerisinde, bir eğitim ve öğretim sezonu sonunda sempozyum verme amacıyla Azerbaycan'ın Bakü şehrine gitmiştir. 4-5 günlük seyahatinde sempozyûmu verip, İlahiyat Fakültesini ve oradaki çevreyi gezmiştir. Bu seyahâtte kendisinde kalan intibâ şöyle olmuştur. Türkiye'ye göre Avrupa ülkeleri ne ise Azerbaycan'a göre de Türkiye o idi. Doğuya gidildikçe şartların kötüleştiğine şahit olmuştur.¹⁵⁹

1997 yılına gelindiğinde, öteden beri hacca gitmeye niyetlenen ve maddi sıkıntılarından dolayı bir türlü müsait olamayan Öz, daha önce arkadaşlarıyla müşterek olarak aldıkları arsayı satıp annesi ve hanımıyla kutsal topraklara gitmiş ve hac farızasını yerine getirmiştir.¹⁶⁰ Aynı yılın bahar ayında, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Stuttgart yakınlarında Nogalt'ta birkaç seneliğine görevlendirilen Nilos müftüsü - Mustafa Öz'ün eski öğrencisi- Nihat Aktaş, kendisini oradaki cemaâti dinî konularda aydınlatmak için bir haftalığına davet etmiş ve bu daveti kabul ederek oradaki irşât faaliyetlerinde bulunmuştur.¹⁶¹

1999 yılında 17 Ağustos depreminde yakınlarını kaybedenlere destek olmak için Almanya'nın Hamburg şehrine gitmiş, orada Kur'an okumuş, cuma namazı kıldırılmış, vaazlar vermiş ve ölü sahiplerine tesellide bulunmuştur.¹⁶²

¹⁵⁷ Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 266-269.

¹⁵⁸ Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 323-329.

¹⁵⁹ Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 336-337.

¹⁶⁰ Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 341.

¹⁶¹ Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 345.

¹⁶² Öz, Mustafa, *a.g.e.* , s. 352.

2007 yılı Mevlid-î Nebî Haftası münasebetiyle Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından kendisine yapılan teklif üzerine 19-23 Nisan tarihleri arasında Fransa'nın Paris şehrine gitmiştir. Paris'ten programın yapılacağı Mer, Tours, Chateauroux, Romarantin ve Blois şehirlerine geçmiş bu şehirlerde kutlama programını üç arkadaşıyla birlikte gerçekleştirmiştir.¹⁶³

2.1.18. Mustafa Öz'ün İslam Mezhepleri Tarihi Alanındaki Yeri

Mustafa Öz'ün, öğrencilerine verdiği derslerde, telif ettiği eserlerde, fakülte mecmuasında ve yaklaşık 30 yıl süreyle Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi için yazdığı maddelerde, ortaya konulan bilgilerin kaynakları olan bibliyografya konusunda oldukça dikkatli davrandığı görülmektedir. Öğrenci veya okuyucu gerek ana kaynakları gerekse modern araştırmaları ihtivâ edecek bu bibliyografyaya dayanarak, kendilerine verilen bilgilerin doğruluk ve yanlışlığını kritik etme imkânına ulaşabilirler. Eğer mümkünse İstanbul gibi çok sayıda kütüphanenin bulunduğu bir yerde, özellikle Fakülte Kütüphanesi ve İslami İlimler Araştırma Merkezi Kütüphanesi'nden de faydalanarak kendilerine verilen bilgilerin güvenilirliği veya bunlara muhâlif kaynakların verdiği mukayeseli bilgiyi elde etme imkânına ulaşabilirler. Çünkü bibliyografya kaynak bilgisi olup, konuyla ilgili bilgilerin kaynağı durumundadır. Bu arada bibliyografyada kayıtlı bulunan her eser aynı değere hâiz olmayıp konuyu yazan ve anlatan kişi, bunlar içinde ana kaynaklar diyebileceğimiz asli eserlere dayanmalı, diğerlerini bunlara göre değerlendirmelidir.¹⁶⁴

Mustafa Öz'e göre İslami ilimlerin hemen hepsinin birbiriyle ilişkisi vardır. Yeri geldiğinde bu ilişkiler dikkate alınarak ve bunlardan istifâde edilerek sağlıklı bir neticeye gidilebilmelidir. Meselâ İslam Mezhepleri Tarihi'nin, genel olarak İslam Tarihi, Siyasi Tarih, İslam Düşünce Tarihi, Medeniyet Tarihi, İslam Felsefesi ve Kelâmla yakın ilişkisi bulunmaktadır. Kezâ Tefsir, Hadis, Fıkıh gibi ilim dalları bu konuda ihmâl edilmemelidir. Anlatılan derslerde ve yazılan eserlerde bu ilim dallarından faydalanılarak meseleleri anlaşılır boyutlarda ortaya koymak gerekir. Söz gelimi Hz. Peygamber'e karşı ganimet taksimi esnasında itirâz eden Zü'l-Huveysır olayı bilinmediği zaman bedevîlerin tavırları ve ilk haricî hareketler anlaşılabilir.¹⁶⁵

¹⁶³ Öz, Mustafa, *a.g.e.*, s. 417.

¹⁶⁴ 25 Mayıs 2019 Tarihinde Mustafa Öz ile kendi evindeki çalışma odasında yaptığımız röportaj.

¹⁶⁵ Aynı röportaj.

Derslerinde ve eserlerinde mezhepler tarihi ile birlikte diğer yakın ilim dallarının terminolojisinin bilinmesi gerektiği üzerinde ısrarla duran Mustafa Öz, özellikle konu ile ilgili terim veya ıstılahları geniş bir şekilde açıklayarak, konuların daha iyi anlaşılmasını temine çalışmaktadır. Zira herhangi bir ilim dalının terimleri bilinmeden o ilim dalının muhtevası ve meseleleri anlaşılabilir. Bu husus bütün ilimlerde böyledir. Bir ilmin öğrenilmesi veya anlaşılmasına girmeden o ilimle ilgili terimler ve anlamlarını ortaya koymak gerekir. Böyle yapılmadığı zaman o ilmin meseleleri anlaşılabilir. Bu noktadan hareket eden Öz, “ *İslam Mezhepleri Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*” adlı hacimli eserini telif ederek, çok sayıda terimi yeter derecede açıklamıştır.¹⁶⁶

Mustafa Öz’ün düşüncesine göre Mezhepler Tarihi’ni veya tarihi olayları günümüz şartları ve düşüncesine göre değil, ortaya çıktığı dönemin şartları ve düşüncelerine göre ele alınarak incelenmelidir. Meselâ: İslam düşüncesinde Mu’tezile tarafından ortaya konulan ve uzun seneler İslam toplumunu meşgul eden ve pek çok ihtilâfa sebep olan “*Halku’l-Kur’ân*” meselesi günümüz düşüncesiyle ele alınır ve değerlendirilirse gereksiz bir tartışma olarak kabul edilebilir. Fakat bu konunun ortaya çıkış döneminde şartlar ve anlayışlar farklı idi. Buna göre Kur’an Allâh’ın kelâmı ve kadim olarak kabul edilirse, Allâh’ın zatından maâda kadimler ortaya çıkacak, bundan dolayı taaddüd-i kudema gerekecek, bu da Mu’tezile’nin inancına göre şirk olacaktır. Bu tür meseleler o günün şartları içinde ele alınmalı, bugünün âlimi daha tarafsız, taassuptan uzak bir şekilde hükmünü vermelidir.¹⁶⁷

Mustafa Öz’e göre din eşittir mezhep demek değildir, hiçbir mezhep de dinin aynı ve kendisi değildir. Kezâ hiçbir mezhep imamı yahut âlimi de Hz. Peygamber’in sahip olduğu yetki ve otoriteye sahip değildir. Bilindiği gibi din, Allâh’ın seçtiği peygambere vahyederek gönderdiği ve insanlara tebliğ etmesini emrettiği hususlardır. Peygamber’in bu konudaki görevi kendine bildirileni tebliğ etmek ve ilâhî emirleri insanlara ulaştırmaktır. İnsanların Peygamber’e itaat etmesi, O’nun Allâh’tan getirdiği esaslara tabî olması, onları yerine getirmesi gereklidir. Bu konuda Peygamber’e itaat, Allâh’a itaat olarak kabul edilmiştir.¹⁶⁸

¹⁶⁶ Aynı röportaj.

¹⁶⁷ 4 Haziran 2019 Tarihinde Mustafa Öz ile Marmara İlahiyat Fakültesinde yaptığımız röportaj.

¹⁶⁸ Aynı röportaj.

Mustafa Öz'ün düşüncesine göre, Hz. Peygamber dışında, kim olursa olsun, sözleri mutlaka kabullenilecek, görüş ve kanaatleri karşısındakileri bağlayacak olma durumu bahis konusu değildir. Bunlar ister ulemâ, ister imamlar olsun fark etmez. Bu sebeptendir ki dinî naslarda mevcut bulunan yorum, içtihat ve farklı anlamalara müsait olan hususları açıklayan âlimlerin düşünceleri, bir ilmi mesai ve bilimsel bir çaba olarak takdir edilir. Mesele böyle kabul edilmeyip de din bünyesinde bulunan her mezhep ayrı ayrı bir din gibi kabul edilirse aynı sistem içinde değişik sistemler kabul edileceği için tevhit yahut birlik de ortadan kalkmış olur. Buna göre İslam âlimleri ve mezhep imamları uyulması gerekli ilâhî ve kutsal şahsiyetler olmayıp, onlara duyulan saygı, onların ilmî mesailer ve ilmî bir neticeye ulaşabilme çabaları sebebiyledir.¹⁶⁹

Mustafa Öz, özellikle akıl ve nakil konusu üzerinde durmayı bir prensip olarak kabul etmektedir. Herhangi bir konu kitaplarda kaydedilmiş olarak nakledilebilir. Nakledilen meselenin aklen mümkün olup olmadığı üzerinde durulmalıdır. Özellikle mevzû ve sahîh haberleri ayırt edebilmek için çaba sarf edilmelidir. Böyle olmazsa kişi sağlam aklî ve naklî temellere dayanmazsa istenilen neticelere ulaşılamaz. Daha açıkçası mezhepler tarihi ile uğraşan kişi hadislerin sahihî ile sakimini ayırabilecek ölçüde hadis bilgisine sahip olmalıdır.¹⁷⁰

Tespitlerimize göre Mustafa Öz, derslerinde ve eserlerinde mümkün olduğu nispette hadiselerin cereyan etmesinde aslî unsur olan insanların biyografilerini vermenin gerekliliğini benimser. Bu insanların kim oldukları nerede ve ne zaman yaşadıkları, ilmî ve sosyal faaliyetleri son derece önemlidir. Zira olaylara sebep olan insanlar bilinmedikçe tarihi olaylar ve hareketler de bilinmez. Bu sebeple gerek tarih gerekse biyografik eserlerden bu şahısların doğumu, yetişmeleri, yetiştikleri ortam, ortamın özellikleri, etkilendikleri kişiler, eserleri, tesirleri ve nihâyet düşünceleri hakkında bilgi sahibi olabilmek için çaba gösterilmesi gerektiği düşüncesindedir. Söz gelimi Mu'tezile'den bahsedilirken Vâsıl b. Atâ'nın kim olduğu faâliyetleri ve düşünceleri başta bilinmelidir.¹⁷¹

Keza zaman ve mekân kaydından hareketle, hadiselerin ne zaman ve nerede cereyan ettiğini tespit etmek Öz'e göre bir zarûrettir. Eğer hadiselerin oluş tarihi ve yeri tespit edilip verilmez ise bu tarih değil masal yahut hikâye olur. Bilindiği gibi

---

¹⁶⁹ Aynı röportaj.

¹⁷⁰ Aynı röportaj.

¹⁷¹ Aynı röportaj.

tarihi tarif edenler, hadiseleri yer ve zaman göstererek ortaya koyan bir ilimdir, diye tarif ederler. Ayrıca hadiselerin cereyan ettiği ve düşünce ekolleri diyebileceğimiz mezheplerin oluştuğu yerlerin coğrafyasının tespiti için derslerde ve eserlerinde harita kullanımına yer verilmesinin zaruret olduğu düşüncesindedir. Olayların öğrenilmesi ve öğretilmesinde, olayların faileri olan kişiler hakkında bilgi sahibi olma konusunda harita kullanılması, pedagojik bakımdan daha sağlam bilgi elde edilebileceği gibi olaylar, yer, zaman ve şahıslar objektif esaslara dayanacağı için tarif ettiğimiz tarih biliminin masal ve hikâyeden de ayrılmış olacağı görüşünde olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷²

Bir Mezhepler Tarihi mütehasısı olan, Mustafa Öz, mezheplerin konusunun kat'iyat değil zannîyat olduğunu ve muayyen âlimlerin fikri sistemleri üzerine kurulu bulunduğunu belirterek, grupların birbirlerine karşı daha müsâmahalı yaklaşımları gerektiğini belirtir. Dinî zaruretlerden biri, red ve inkâr edilmediği sürece, mezhepler arasında birbirini tekfir etmenin yahut birbirine küfür damgası vurmalarının caiz olmadığı görüşündedir. Oysaki İslam toplumu asırlardan beri zannî meselelere yani farklı mezheplere mensubiyet dolayısıyla birbirini tekfir etmiş, birbiriyle kıyasıya mücadeleler vermiş ve neticede gelişen batı toplumları karşısında mahkûm duruma düşmüştür. Bariz bir zulüm ve adaletsizlik yoksa Müslümanların birbiriyle mezhep mücadelesine girmesi bertaraf edilmelidir. Özellikle bu konuda Mustafa Öz, Yakut Hamevî'nin Mu'cemu'l-Büldan'ında Rey maddesinde anlattığı çarpıcı bir misali örnek göstermektedir: Rey'de sakin olan Hanefîiler ve Şafîiler birbirleriyle mücadele ederler. Her iki grup da bölgeyi terk edip muhâceret eder. Bölgeye yerleşen Şiâ da bunlarla mücadele eder ve fakat onlar da bir süre sonra terk edip göç etmek zorunda kalırlar. Bu üç İslami grup da bir mezhep taassubu sebebiyle bir arada yaşayamadığı için buldukları yeri başkalarına bırakıp ayrılmak zorunda kalmışlardır. Bu durum son derece çirkindir. Buna benzer cidâl ve kıtâller, tarihte çoğu zaman Müslümanları rahatsız etmiştir. Anlaşılan o ki, Mustafa Öz bir mezhebe bağlı olmanın değil, mezhep taassubunun ve bu manâsız şey için mücadelenin her zaman aleyhinde yer almaktadır.¹⁷³

Eserlerinde ve derslerinde aslî kaynaklar olması bakımından pek çok kez âyet ve hadislere dayanan, yerlerini gösteren, âyetlerin yorumları konusunda farklı düşüncelere işâret eden Öz, özellikle hadisler konusunda oldukça titiz davranılması

¹⁷² Aynı röportaj.

¹⁷³ 12 Haziran 2019 Tarihinde Mustafa Öz ile kendi evindeki çalışma odasında yaptığımız röportaj.

gerektiği düşüncesindedir. Hadislerin pek çoğu ahâd hadisler olduğu için sübût itibariyle kat'iyet ifade etmemektedir. Kezâ delâlet itibariyle de manayı kesin olarak ortaya koymama durumu da mümkündür. Ayrıca hadis ve haberlerde mânâ ile rivâyet caiz olarak kabul edilmektedir. Oysaki râvîlerin işittiği her haberi, anında hıfzetmesi ve kendinden sonra gelenlere nakletmesi mümkün değildir. Ayrıca bu tür nakillerde aynı râvî aynı lafızlarla nakletse bile diğerlerinin değişik lafızlarla naklî her zaman mümkündür. Bu sebeple hadislerin değerlendirilmesi son derece önemlidir.¹⁷⁴

Mustafa Öz, bu konuda kendi hocası Muhammed Tancî Bey'in "*Eğer Hz. Peygamber devrinde bugün kullandığımız video kamera gibi aletler mevcut olsaydı, Hz. Peygamber'in ifâdesi, ses tonu, jest ve mimikleri görüntülü olarak tespit edilseydi, bu günkü bilgilerimiz daha farklı, değerlendirmelerimiz daha geniş olup, sadece râvîlerin nakline ve anlayışına bağlı kalmayacak...*" şeklindeki sözlerini takdirle kaydetmektedir.¹⁷⁵

Mustafa Öz'ün düşüncelerinden anlaşıldığına göre mezhepler zaman içinde varlıklarını devam ettirirken, bazen kendi içlerinde yenilenme, bazı düşüncelerinden uzaklaşma, birbirlerine yakınlaşma veya bir başka ekole inkılâp etme gibi değişimler gösterebilirler. Mezhepleri ve mezhep mensuplarını fikren etkileyen yüksek seviyeli yetişmiş insanların diğer ekollerle irtibatları ve karşılıklı etkileşim sonucu belirtilen hususlar ortaya çıkabildiği gibi, bazen de aksi görülebilir. Bir siyasî ve sosyal olay sonucunda bir grubun diğerine karşı zulmü, kötü muamelesi gibi olaylar mezhep taassubunu şiddetlendirip insanları birbirine düşman ederken aralarındaki taassubu da körükler. Meselâ: İbn Cerir Taberî'nin Ahmed b Hanbel'le ilgili olarak söylediği "*O fakih değildir, hadisçidir*" sözü Bağdat'taki Hanbelîlerin Taberî'ye düşman olmalarına sebep olmuş, Taberî öldüğünde cenazesi gece evinin bahçesine defnedilmek zorunda kalmıştır. Bu sebeple meseleleri aklî ve mantıklı bir boyutta ele almak lazımdır.¹⁷⁶

Bazı kimselerin zannettiği gibi Müslümanlar, aralarında hiçbir ihtilâf çıkmayan melekler gibi varlıklar olarak düşünülmemelidir. Müslümanlar da insan olup diğer insanlar arasında geçerli olan şeyler, onlar için de geçerlidir. Onlar da diğer insanların tabi olduğu şartlara tabidir. Önceki ümmetlerde cereyan eden ve çeşitli sebeplere dayanan bölünmeler, ihtilâflar, düşmanlıklar, Müslümanlar arasında da görülmüştür.

¹⁷⁴ Aynı röportaj.

¹⁷⁵ Aynı röportaj.

¹⁷⁶ Aynı röportaj.

Peygamberimizin vefâtından hemen sonra cereyan eden Cemel, Sıffin ve Nehrevân savaşları bu düşüncenin apaçık misalleridir. Bu sebeple Müslümanların akıllıca hareket ederek mezhebî taassup ve bölünmelerden uzak durmaları gerekecektir. Bu konuda özellikle mezheplerle meşgul olan din âlimlerine düşen vazife, mezhebî esasları, dinin aslî unsurları gibi kabul ederek insanları ihtilâfa sevk etmemeleridir. Bu durum sadece İslam için değil mevcut her din ve mensupları için büyük bir tehlikedir.¹⁷⁷

Osman Aydınli da, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Mezhepleri Yazıcılığı adlı eserinde, Mustafa Öz'ün İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalındaki yerini işaret ederken şunları kayda almıştır: “*Mustafa Öz Hoca'nın Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'de İslam Mezhepleri Tarihi Kürsüsü'nün başkanlığını bir dönem yürüttüğünü ve görev yaptığı ilahiyât fakültesinin etki alanının çok geniş olduğunu ifade etmiştir. Öz'ün, Doktorasını “Nizârî-İsmailî Mezhebinde Ağa Hanlar Dönemi” isimli teziyle tamamladığını, İmâmîye Şîası, Nusayrîlik gibi mezhepler üzerinde makale ve eserlerinin yanı sıra hazırlamış olduğu birçok ansiklopedi maddesinin bulunduğunu yazmıştır.*”¹⁷⁸

“Öz'ün, Şehristânî'nin “el- Milel ve'n-Nihâl” adlı eserin İslam Mezhepleriyle ilgili cildini tercüme etmiş olması, alan adına yapılmış önemli bir katkıdır. Sahanın klasiklerinden olan ve İslam Mezhepleri Tarihi yazıcılığının tasnif metodunu önemli ölçüde etkileyen bu eserin Osmanlı döneminde tercümeleri yapılmış ama Cumhuriyet döneminde şu ana kadar böyle bir girişimde bulunulmamıştır. Bu manada Mustafa Öz Hoca'nın bu tercümesi- kendisinin de belirttiği gibi- öğrenciler ve bu sahada araştırmacılar için önemli ölçüde kolaylıklar getirmiş ve aynı zamanda diğer okuyucuların da istifâdesine imkân sağlamıştır.”¹⁷⁹

“Öz'ün, eser ve makalelerine bakıldığında klasik dönemle ilgili mezhep ve konularda yoğunlaştığı görülmektedir. İmâmîye Şîası'sının imâmet ve usûl anlayışı üzerine bina ettiği on ikinci imam ve mehdîlikle ilgili eserinde ilk olarak mehdî ve el-kâim el-mehdî kavramlarına yüklenen anlamları, Sünnî ve Şîî hadis kaynaklarını temel olarak belirlemeye çalışmıştır. Daha sonra on ikinci İmam Muhammed b. Hasan el-Mehdî'nin doğumu, yetişmesi mehdîlik iddiası, gâybet meselesi, sefirleri, zuhûr

¹⁷⁷ Aynı röportaj.

¹⁷⁸ Aydınli, Osman, *a.g.e.* , s. 332.

¹⁷⁹ Aydınli, Osman, *a.g.e.* , s. 333.

alâmetleri, ortaya çıkış zamanları gibi konuları, imâmîyye'nin kendi kaynakları esas alınarak eleştirel çerçevede ortaya koymuştur."¹⁸⁰

*"Öz, klasik dönem mezheplerinden Zeydîyye üzerindeki makale çalışmasında ise mezhebin kurucusu olarak kabul edilen Zeyd b. Zeynelâbidî'nin hayatı, eserleri, siyasî ve itikâdî düşünceleri hakkında bilgi vermiş daha sonra Zeydîyye'nin Taberistan ve Yemen bölgesindeki yayılışı, temel görüşleri ve mezhep içindeki farklılaşmaları irdelenmiştir."*¹⁸¹

*"Öz'ün çalışmalarının ağırlıklı olarak Şîî mezhepler üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu bağlamda Dürzîlik ve Nusayrîlik mezhepleriyle ilgili makale ve tebliğlerini zikretmek mümkündür. Dürzîlik ile ilgili makalesinde mezhebin esasları, risaleleri, ahlâkî ve medenî sistemleri üzerinde durarak tarihi süreçte ve günümüzde bu mezhebin inanç esaslarını benimseyen Tanuhî, Ma'nî, Şihâbî ve Canbolat ailelerinin mezhep içerisindeki konumları hakkında bilgi verilmiştir. Şîâ'nın aşırı ve batınî fırkalarından Nusayrîyye ile ilgili tebliğinde ise mezhebin teşekkülü, tarihi gelişimi verilmiş ve inanç sisteminde öne çıkan unsurlar ve etkilendikleri din ve düşünce sistemleri değerlendirilmiştir."*¹⁸²

*"Mustafa Öz'ün danışmanlığını yapmış olduğu tez çalışmaları ise klasik dönem mezheplerinden özellikle Şîa ve günümüzdeki oluşumlardan Alevîlik üzerinedir. Bu bağlamda Şehristânî'nin "el-Milel ve'n-Nihâl"inde İslam Mezheplerinin Tasnifi, Zeydîyye'nin Doğuşu ve İnanç Sistemi, İmâmîyye Şîası'nda Takîyye, İmâmîyye Şîası'nda Sefirler Dönemi, İslam Mezhepleri Literatüründe Aşırı Fırkalar ve Görüşleri, Nusayrîliğin Teşekkülü ve İnanç Esasları Açısından Nusayrîlik-Alevîlik Mukayesesi, Dürzîlik Doğuşu ve Temel prensipleri, Alevî Örgütlenmesi Bünyesinde Cem' Vakıf ve Faâliyetleri isimli master çalışmaları zikredilebilir."*¹⁸³

İslam Mezhepleri Tarihi dersini senelerce veren Mustafa Öz, Türkiye'deki "İslam Mezhepleri Tarihi" alanının metodolojisinin gelişmesinde etkili olmuş ve büyük katkılar sağlamış önemli bir ilim adamıdır. Şehristânî ve Alevîlerle ilgili yapmış olduğu çalışmalar ve vücuda getirdiği eserler, bu ilmi disiplinin yöntemi açısından büyük bir önem arz etmektedir.

¹⁸⁰ Aydınli, Osman, *a.g.e.* , s. 334.

¹⁸¹ Aydınli, Osman, *a.g.e.* , s. 334.

¹⁸² Aydınli, Osman, *a.g.e.* , s. 333-334.

¹⁸³ Aydınli, Osman, *a.g.e.* , s. 334-335.

Büyük bir ilgi ve alakaya layık olması gerekirken yıllarca ihmal edilmesi sebebiyle İslam Mezhepler Tarihi'nin alanı, durumu, teşekkül ve gelişim süreçlerinin gerektiği kadar aydınlatılmadığı görüşündedir. Bu açığın ve eksikliğin giderilmesi amacıyla İslam Mezhepler Tarihi alanına yönelik yeni bir usul arayışı olması gerektiğini savunurken bu oluşum içerisinde olmaya azami gayret göstermiştir. Bu azim ve çaba doğrultusunda geçmişteki herhangi bir mezhebin nasıl bir gereklilikten ve ruhî temayülden doğduğunun ve ilk fikirlerinin ne şekilde gelişme kaydettiğinin tetkik edilmediği tespitinde bulunmuştur. Mezhepler Tarihi alanıyla alakalı eserlerde mezhebin tanımlanma ve açıklanmasından çok klasik dönem müelliflerin zihnindeki durumunun ve görüşler hakkındaki kelâmî münakaşaların yer aldığını belirtmiştir. Ona göre klasik dönemlerden sonra gelen haşiyeci yaklaşımın tesiriyle eski eserlerde bulunan ve önemli yer edinen alan münakaşaların tekrar edilmesi ve yazılan kitapların taklit edilmesi nedeniyle yeni doğan mezheplere yer verilmemiştir. Bu değerlendirmelerden yola çıkılarak mezheplerle ve bilhassa da günümüzde yaşayan mezheplerle ilgili araştırmaların ne şekilde olması gerektiği ile alakalı bir sistem oluşturma ve geliştirme ihtiyacı olduğunu savunmuştur.¹⁸⁴

Mustafa Öz'e göre günümüzdeki varlıklarını devam ettiren mezheplerin araştırılması sadece ilmi saikler ile ya da anlamak ve açıklamak maksadıyla değil fikri ilişkiler kurmak ve birlikte yaşamak ihtiyacına yöneliktir. Üzerinde önemle durduğu konulardan bir tanesi de mezhep ve görüşlerinin bulunduğu sosyal çevreden coğrafyadan uzak tutulamayacağı ve soyutlanamayacağı düşüncesidir.¹⁸⁵

Ona göre mezhepler bir sosyal kurum olarak kabul edilmelidir. Toplumun manevî cephesi olan mezhepte, çevrenin, ekonominin, siyasetin, ırkın ve eski dinlerin etkileri mutlaka vardır ve bunlar etkili unsurlardır. Mezhep, bütün bu özelliklerle ve müntesiplerinin aile bünyesine varıncaya kadar bütün adetleri, gelenek ve görenekleriyle bir bütündür. Din ise daha genel bir düşünce ve inanıştır ve bünyesinde büyük bir değişimi barındırır. Fakat bu düşüncenin küçük büyük çeşitli toplumlara uyumunda kazanmaya mecbur olduğu şekiller, mezhepleri meydana getirir.¹⁸⁶ Öz, araştırmalarda takip edilecek usulün ana hatlarını da şu şekilde vermektedir:

¹⁸⁴ Öz, Mustafa, *El-Milel ve Nihâl Dinler, Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi Şehristânî*, Litera Yay. , 4. Baskı, İstanbul, 2017. s.25-28.

¹⁸⁵ Öz, Mustafa, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, Ensar Neş. ,3. Baskı, İstanbul, 2014, s.114-115.

¹⁸⁶ Öz, Mustafa, "Mezhepler Kavramı Üzerine", İAD, , cilt,15, Sayı, 1-2, İstanbul, 2002. s. 305-306.

İslam Mezhepleri Tarihi araştırmaları konusunda hassas bir tavır içinde olunması gerektiğini belirttikten sonra mezhepler tarihi araştırmaları mevzusunda dikkate alınacak ilk konunun, müşahedenin yani gözlemin yönünü belirlemek ve sağlıklı bir şekilde gerçekteşmesini sağlamaktır. Ona göre bütün yöntemler müşahede (gözlem) ile başladığı gibi Mezhepler Tarihi usulü de gözlem ile başlar. Müşahede edilen olaylar tespiti yapıldıktan sonra nedenleri aranmaya başlanır ve bunun için tecrübeler yapılır. Bu merhalenin ardından geçici faraziyeler seçilir. Bunlar farklı hadiseler ve cemiyetlerde yapılan tecrübelerle mukayese edilir ve bazı ilmî sonuçlara ulaşılır. Ulaşılan bu sonuçlara göre hadiseler tasnif edilerek bağlı olduğu kanunlar belirlenir. En sonunda hadise neticelenmiş olur.¹⁸⁷ Bu metodun mezheplere uygulanmasında yansızlığa tarafgirliğe azami ölçüde dikkat etmek, mezhepleri bir bütün halinde ele almaya itina göstermek ve mezheplerin, sadece onu eleştirmek üzere yazılan kaynaklardan tek yönlü değil bütün yönleriyle önyargılardan sıyrılarak incelenmesi gerekir. Bir mezhebin muhalifi ya da düşmanı tarafından gözlemlenmesi ve incelenmesi, önyargıların olabileceği ihtimalinden dolayı bazı karışıklıkları da beraberinde getirir. Aynı şekilde mezhebin mensubu ya da sempazanı tarafından araştırılması da gerçek bilgiye ulaşma yolunda önemli bir engeldir.¹⁸⁸ Esas ve önemli olan araştırmacının zihninde çalıştığı mezhep ya da oluşumla ilgili olumsuz ya da olumlu önyargılardan uzaklaşabilmesidir.

Öz'e göre mezhepleri, zihnimizin dışında hakikatleri olan varlıklar olarak görerek cemiyette yaşayan ruhu gözlemlemek ve irdelemek gerekir. Çünkü beşerî ve manevî hadiselerde olduğu gibi mezheplerde de toplumun yaşamına nüfuz etmek ve onu yakından gözlemlemek son derece önemlidir. Bazı mezhep önderlerinin geniş halk kitlelere ulaşmalarının ardında yatan etken toplum ruhuna ve hayatına tesirde bulunmaları ve hitap etmeleri¹⁸⁹ gibi özel nitelikleri yatmaktadır.

Öz'e göre İslam Mezhepleri Tarihi araştırmalarında önem arz eden bir diğer konu ise tespit edilen hadiselerin sebeplerinin ve hangi kanunlar altında cereyan ettiğinin araştırılmasıdır.¹⁹⁰ O, metodolojisindeki sosyal faktörlerle alakalı şunları söyler:

¹⁸⁷ Öz, Mustafa, *El-Milel ve Nihâl Dinler, Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi Şehristânî*, Litera Yay. , 4. Baskı, İstanbul, 2017. s. 38-40.

¹⁸⁸ Öz, Mustafa, *a.g.e.* s. 50-51.

¹⁸⁹ Öz, Mustafa, *a.g.e.* s. 78-79.

¹⁹⁰ Öz, Mustafa, *Milel ve Nihâl Yunan Filozofları Şehristânî*, Litera Yay. , 1. Baskı, İstanbul, 2016. s.35-35.

Yöntemin gerekliliği konusunda Platon, Aristoteles ve Sokrates gibi filozofların bilimsel olmanın temel niteliklerinden olan metodik şüphe konusunda Descartes ve müşahede ve tecrübe konusunda da Bacon, gibi filozofların bu konudaki fikirlerinden yararlanmış ve eserlerinde bu konularda örneklemelerde bulunmuştur.¹⁹¹

Öz'ün ana hatlarıyla verdiğimiz yöntemi, Alevilerle ilgili araştırması nedeniyle uygulama alanı bulmuş ve önemli bir başarı sağlamıştır. Eserlerinde belirttiği üzere konu hakkında müşahedelerle bulunmak ve bilgi toplamak amacıyla Alevîlerin yaşadığı köylere gitmiştir. Kapalı bir toplum özelliği gösteren ve yabancılarla iletişim kurma konusunda sır ve gizliliğe çok önem veren bu topluluğa ulaşmak namına farklı bir metot izlemiştir. Alevîler arasına girmeyi ve bu şekilde bilgi ve malzeme toplamayı hedefleyerek bazı kişilerin aracılığıyla zor şartlar altında araştırma amacını gerçekleştirmiş ve yaptığı bu araştırmalarla bu toplulukları daha iyi tanımlamak inançlarının ve ayinlerinin dinî, sosyal ve kültürel boyutlarını ortaya koyabilmek için yoğun çaba sarf etmiştir. Bu meyanda Alevîlerin belli zaman dilimlerinde ve matem günlerinde, okudukları kitaplara ve kaynaklara yönelmiştir. *Kumru*, *faziletname* ve *sakinname* gibi manzum eserlerin belli günlerde okunduğunu ve topluluğun önderleri olan dedelerinin bilgilerinin, bu kitaplardaki malumatlardan oluştuğu tespitini yapmıştır ayrıca duvâzdeh adı verilen imamların mersiye ve methiyeleriyle ilgili manzumeler, gülbanklar ve niraciyelerden oluşan mecmualar, nefes, deyiş ve destanların yazıldığı defterlerin de Alevî kesim arasında okunduğundan ve inanç ve ananelerinin temelini oluşturduğundan söz etmiştir. Özellikle kumru faziletname, Hüsniye ve sakiname gibi eserlerin sonradan bu kültüre girdiğinden ve burada yer alan menkıbelerin ve tarihsel yanlışlarla dolu olan bilgilerin inançlarını anlaşılabilir bir şekle soktuğundan bahsetmiştir. Bu çalışmaları yaparken kendisinin Alevî olarak anlaşılmasına, algılanmasına kadar gitmiştir. Bu şekilde dolaştığı il ve ilçelerden söz ederken Çubuk, Şabanözü, Haymana, Afyon ve Eskişehir'in bazı ilçe ve köylerinin isimlerini zikretmektedir.¹⁹²

Öz, bu yöntemini, Alevîlikten ayrılmış bazı gençlerin şahsi yardımıyla ulaştığı malumatları Alevî dedelerinden test ederek ve kendi ifadesiyle “*güzel tevafuklar*” eşliğinde uygulama şansını bulmuş ve döneminin zor şartlarına rağmen başarıyla

¹⁹¹ Öz, Mustafa, *a.g.e.* s.43-44.

¹⁹² Öz, Mustafa, *Tarihi ve Kültürel Boyutuyla Türkiye’de Alevîler, Bektaşîler ve Nusayriler*, DİBD, C. , XII, sy. , Kasım- Aralık, 1974, s. 20-30.

sonuçlandırmıştır. Alevîlerin adetlerini, geleneklerini, göreneklerini, inanç dünyalarını ve ayinlerini tespit imkânına kavuşmuştur. Oldukça hacimli olan eserlerinde Alevî topluluklarının tarihlerini, günümüzdeki ocakların ve bunlara bağlı oymakların isimlerini ve özelliklerini, Alevîlerin sosyo-kültürel tezahürlerini, usul ve erkânlarını detaylı ve tatmin edici bir şekilde ortaya koymuştur.¹⁹³

Mustafa Öz'ün İlahiyat Fakültesi İlahiyat dergisinde yayınlanan makaleleri de mezheplere yönelik alan araştırması olması açısından oldukça önemlidir. Bu makaleler, Alevî ve tahtacı toplumunu bütün yönleriyle ele alan bir çalışma olmaktan ziyade bu kesimin örf ve âdeti içerisinde yaşamakta olan dinî ve sırrî hayatı incelemeye dair araştırma yazılarını ihtiva eder. Alevîliğin bu niteliklerinin yanı sıra diğer konulara da girilmiştir. Mustafa Öz, mezhepler ve Alevîler konusunda sağlam temellere dayalı bir bilgiye sahiptir. O, çok kapalı bir toplum hayatı yaşayan Alevî cemaati içerisinde katılmayı başarmış ve topluluklar ile ilgili sağlıklı bilgiler elde edebilmiştir.¹⁹⁴

Öz, aslında bu yöntemi birinci derecede bugün içtimaî tezahürü olan ve yaşayan mezhep ve dinî oluşumları incelemek amacıyla ortaya atmış görünmektedir. Ama eski mezheplerin de bu şekilde tetkik edilebileceğini söyleyerek yöntemini genel bir mezhepler tarihi usulüne dönüştürmek amacını taşımaktadır. Bu yöntemle yaptığı Alevîler araştırmasında başarılı olduğu söylenebilirse de klasik mezheplerin tetkikinde yeterli sonucun alınabilmesi oldukça tartışmalıdır.

Öz'ün kaynak konusundaki görüşleri, Şehristânî'nin Mîlel ve Nihâl'i üzerine yaptığı çalışma ve Alevîlerle ilgili araştırmalarda daha belirgindir. Kaynak kritiği mezheplerin daha doğru bir şekilde anlaşılması için önemli bir adımdır. Bu sebeple kaynakların niteliği, din anlayışına katkısı ve mezhebin düşünce yelpazesindeki yeri, özenle ve titizlikle verilmeye çalışılmıştır.

Öz, Şehristânî ile ilgili çalışmasında müellifin yaşadığı dönemdeki ilmi ortama dair bir değerlendirme yapılmasının faydalı olacağı kanaatindedir. Şehristânî'den bahseden kaynak türü eserlerin araştırılmasının gerekli oluşundan söz eder. O, Şehristânî'nin el-Mîlel ve'n-Nihâl isimli eseri hakkında bilgi verir. Bu eserin mezhepler tarihi için çok önemli bir eser olduğunu vurgular. Ağırlıklı olarak

¹⁹³ Öz, Mustafa, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, Ensar Neş. ,3. Baskı, İstanbul, 2014, s. 771-784.

¹⁹⁴ Öz, Mustafa, *Tarihi ve Kültürel Boyutuyla Türkiye'de Alevîler, Bektaşîler ve Nusayriler*, DİBD, C. , XII, sy. , Kasım- Aralık, 1974, s. 44-45.

öğrencilerine bu klasik eseri muhakkak okutur ve onların bu nadide eserden azami derecede faydalanmalarını isterdi.¹⁹⁵ Şehristânî'nin eserinde yer alan bazı metinlerin başka bir eserde yer aldığını tespit eder. Tarihi şahsiyetlerin ve ilim adamlarının hayatlarının bilinmesi, onların görüşlerinin doğru bir şekilde anlaşılmasını temin edilmesine yardımcı olur. Ne yazık ki tarih kitaplarının vefat tarihine göre düzenlenmesi sebebi ile âlimlerin yaşam öykülerinin yâda hayat aşamalarının ihmal edilmesi, böyle bir şansı tamamen ortadan kaldırdığını kanaatindedir. İstisnaî olarak bazı önde gelen şahsiyetleri ve yöneticilerle ilişkileri olan âlimlerin biyografilerine ilişkin önemli kitaplar yazıldığını bunun dışında kalan ilmî kişiliklerin hayatları, görüşleri ve düşünce sistemleri ihmal edildiğini düşünür.¹⁹⁶

Öz, Şehristânî'nin hayatının bilinmeyen yönlerini ve görüşlerini tam anlamıyla ortaya koyma adına birçok eseri tetkik etmeye yönünde çabasının olduğunu görmekteyiz. Hatîb Bağdâdî'nin *Tarihu Bağdâd* isimli eserine İbn Sem'ânî'nin yazdığı *Zeyl* isimli eser ve Subkî'nin *Tabâkâtü'l-kübrâ* adlı kitabı, müellif hakkında az da olsa bilgi edinilen eserlerdir. İbn Sem'ânî'nin Tahbîr isimli eserinde sözü edilen Şehristânî ile *Zeyl*'de zikredilen Şehristânî arasında çok büyük bir fark görülmektedir. Öz, bu çelişkili bilgilerden birinin doğruyu yansıtmayacağını söyler ve *Zeyl*'deki ifadenin kendi araştırmalarında ortaya çıkan Şehristânî profili ile uygunluk taşıdığı tespitini yapar. İki eser arasındaki farkı tam anlamıyla kritik etmek için de bu eserleri bulmak için yoğun bir çaba içine girer.¹⁹⁷ O, Ensab isimli eserde ise Şehristânî hakkında bilgi bulamaz. Öz, birinci derecedeki bu kaynaklardan sonra ikinci derece olarak nitelendirildiği kaynaklardan bilgi toplama yolunu dener. Bu bağlamda Zehebî, Harezmî, İbn Hallikan, Yâkut el-Hamevî ve Subkî'nin eserlerini zikreder. Ama bu yazarların ulaştığı ve malumat edindikleri yegâne kaynak, İbn Sem'ânî'nin *Zeyl* isimli eseridir. Bu eserde mukayeseli bir şekilde değerlendiren Öz, elde ettiği dağınık ve bazen de çelişkili olan bilgileri tanzim ve tasnif ederek kronolojik bir şekilde yazdığını ifade etmektedir.¹⁹⁸ Şehristânî'nin hayatına dair bilgi edinme maksadıyla tetkik edilen bu kaynakların ardından müellifin el-Milel ve'n-Nihâl isimli eseri kritik edilmiştir. Bu

¹⁹⁵ Öz, Mustafa, *el-Milel ven-Nihâl İslam Mezhepleri*, Ensar Neş. , 1. Baskı, İstanbul, 2005. s. 9-10-11.

¹⁹⁶ Öz, Mustafa, *Milel ve Nihâl Yunan Filozofları Şehristânî*, Litera Yay. , 1. Baskı, İstanbul, 2016. s. 24-25.

¹⁹⁷ Öz, Mustafa, *el-Milel ven-Nihâl İslam Mezhepleri*, Ensar Neş. , 1. Baskı, İstanbul, 2005. s. 10-13.

¹⁹⁸ Öz, Mustafa, *Milel ve Nihâl Yunan Filozofları Şehristânî*, Litera Yay. , 1. Baskı, İstanbul, 2016. s. 28-29.

zor ve yorucu olan sürecinin aşamalarını araştırıp konuyla ilgili kaynakları mukayese ederek ve bilimsel ilkeleri de dikkate alarak sonuçlandırmıştır.

Öz, el-Milel ve'n-Nihâl isimli bu eseri Eş'arî, Bağdâdî ve İbn Hazm gibi İslam mezhepleri tarihçilerinin eserleriyle karşılaştırmak suretiyle kritik etmiştir. Ona göre diğer eserlerden farklı olarak el-Milel ve'n-Nihâl'in şöhret bulmasının önemli sebepleri vardır. İlk sebep, mezheplerle ilgili bilgilerin toplu halde kitapta yer almasıdır. Hıristiyanlık, Yahudîlik dinlerinin yanı sıra diğer dinlerden ve fırkalarından söz ediyor olması da esere Mezhepler ve Dinler Tarihi açısından özel bir konum tahsis etmiştir.¹⁹⁹ Eser, filozofların görüşlerinden ve anlayışlarından bahsetmesi ve bu konuda izlenen metot açısından kendine özgü bir nitelik arz etmektedir. Şehristânî, el-Milel ve'n-Nihâl'de bazı mezheplerden ve kurucularından bahsederken kullandığı bazı nitelendirmeler hariç tutulursa objektif olmaya azami ölçüde özen göstermiştir. Ancak fırkaları yetmiş üç sayısıyla izah etmek amacıyla ortaya koyduğu dört kaideye de ulaşmaya çalıştığı yetmiş üç rakamına da sadık kalmıştır.²⁰⁰ Görüldüğü gibi Öz, Şehristânî ve eseri ile ilgili değerlendirme yaparken bir bilim adamı titizliği ile objektif olmaya çalışmış ve olumlu ya da olumsuz nitelikleri sergileme gayreti içerisinde olmuştur.

Öz, sadece akademik ya da ilmi araştırmalarda değil, diğer çalışmalarında da kaynak kritiğine önem verir. Bunun yanı sıra Müslümanlığın doğru bir şekilde anlaşılması için Sünnî ya da Alevî herkesin öz kaynaklarına yönelmesi gereğinden söz eder. Ona göre halk arasında yaygın destanlar, hikâyeler türü bazı kitaplar insanların inançlarını şekillendirmede ve ibadetlerini yerine getirmede belirleyici bir fonksiyon icra etmektedir. Bu durumu düzeltmek, doğruyu bilmek ve asıl kaynaklara yönelmekle mümkün olabilir.²⁰¹

Mustafa Öz, farklı okul ve liselerde farklı dersleri okutması sebebiyle – mezhepler tarihi alanının dışında- edebiyat, tarih, felsefe gibi birçok alanda bilgisi olan bir bilim adamıdır. Başta Arapça, Farsça, Osmanlıca olmak üzere İngilizceyi

¹⁹⁹ Öz, Mustafa, *el-Milel ven-Nihâl İslam Mezhepleri*, Ensar Neş. , 1. Baskı, İstanbul, 2005. s. 38-39.

²⁰⁰ Öz, Mustafa, *Milel ve Nihâl Yunan Filozofları Şehristânî*, Litera Yay. , 1. Baskı, İstanbul, 2016. s. 32-33.

²⁰¹ Öz, Mustafa, *Tarihi ve Kültürel Boyutuyla Türkiye'de Alevîler, Bektaşîler ve Nusayriler*, DİBD, C. , XII, sy. , Kasım- Aralık, 1974, s. 44-48.

araştırmalarında onlardan istifade etme ve onları etkin bir şekilde kullanma yönünden bu dilleri iyi derecede biliyordu.²⁰²

Öz, Batılı araştırmacıların İslam'a bakış açılarını anlamaya ve İslam'a yönelik yanlış tespitlerine eleştirel bir yaklaşım göstermiştir. Yabancı eserlerin Türkçeye çevrilmesiyle eserlerle çok yakından ilgilenmiştir. O bazılarını tercüme edip bu eseri telif ederken Şehristânî, Taberi, İbn Hişam, *Siretu'l-Halebi* gibi klasik kaynaklardan ve *Kıyas-ı Enbiyâ Siretu'n-Nebi* gibi kendi döneminde yazılan kaynaklardan da yararlanmıştır. Bundan da anlaşılıyor ki düzeyi ne olursa olsun –ilmi ya da halka yönelik- eserlerinde kaynak tenkitine önem vermiş ve bu hassasiyetini yeri geldikçe ifade etmiştir.²⁰³

Öz'ün değişik alanlarla ilgili yaptığı çalışmalardan da anlaşılacağı üzere çok farklı ilim dallarına ait kaynaklara vakıf olduğunu görmekteyiz. Farklı dilleri araştırarak düzeyde bilmesi nedeniyle araştırma alanıyla ilgili birçok eserden kolaylıkla yararlanabilme şansına sahip olmuştur. Arap ve batı felsefesini ve metodolojisini de bu yolla çok iyi tahlil etmiş ve İslam Mezhepler Tarihi disiplininin metodolojisini geliştirme adına çok iyi kullanabilmiştir.

Öz, diğer ilmi disiplinlerden yararlanma konusunda İslam Mezhepleri Tarihi alanında yapılacak araştırmaların, ilgileri ölçülüsünce diğer alanların yöntem ve yaklaşımlarından istifade edilerek yapılmasını önermektedir. Klasik ve yaşayan mezheplerin doğuşuna etki eden faktörler, görüşlerinin ortaya çıktığı tarihsel ve kültürel zemin, firkaların oluşum ve gelişim süreçlerinin tahkiki, bunlara ek olarak sosyolojik metodun niteliği sebebiyle birçok bilim dalıyla bağlantı kurmanın gerekliliği açıkça kendini gösterdiğini ifade eder.²⁰⁴

Öz, Anadolu insanının benimsediği dinler ve mezhepler üzerinde yaptığı araştırma ve tahkiklerde farklı alanların kaynaklarına ulaşmış, özellikle de Dinler Tarihi disiplinin metodundan ve verilerinden olabildikçe de yararlanma yoluna gitmiştir.²⁰⁵

²⁰² Öz, Mustafa, *Yılların Özü Hayatım ve Hatıralarım*, Ensar Neşr. , 1. Baskı, İstanbul, 2008, s. 191192.

²⁰³ Öz, Mustafa, *el-Milel ven-Nihâl İslam Mezhepleri*, Ensar Neş. , 1. Baskı, İstanbul, 2005. s. 65-66.

²⁰⁴ Öz, Mustafa, *Çıglık Köy Enstitülerine Eleştirel Bir Bakış*, Tohum Basın Yay. , 1. Baskı, İstanbul, 2000, s. 62.

²⁰⁵ Öz, Mustafa, *Yazı Hayatının 60. Yılında Şükrü Kaçar Armağanı*, Manas Yay. , 1. Baskı, İstanbul, 2005. s. 55-56.

Mustafa Öz, tespit edilen hadiselerin sebeplerinin ve hangi kanunlar altında cereyan ettiğinin araştırılmasını önermektedir. Ona göre bunu gerçekleştirmeden ne tümevarımcı klasik mantık ne de tarih felsefesi yeterlidir.²⁰⁶

Öz, faydanılmasını önerdiği tarihi usulün ve sözü geçen diğer ilimlerin mezheplerin tetkikinde ve bir dinî oluşumda müşahede edilen itikad ve amel tarzlarının açıklanmasında yetersiz kalacaklarını savunur. Bu sebeple sosyolojik usullerinin tatbikini zorunlu gördüğünü söylemektedir.²⁰⁷ Ona göre bu usul, hadiseleri yalnız ferde ve ırka göre değil bütün mevcudiyet şartlarıyla beraber izah eden bir usuldür. Bu usulde içtimaî hadise ancak kendisinden önce meydana gelen diğer sosyal hadiselerin tetkikiyle yani kendisinin sebebi olan hadiselerle izah edilir. Bir hadisenin diğer bir hadiseye sebep olduğunu kanıtlamanın yolu, bütün bilimlerde kullanılan tecrübe yöntemini kullanmaktır. Bu da temelde birbirlerinin sebebi olan ve farklı zaman dilimlerinde meydana gelen iki olayın kendilerine özel durumlarını bilimsel bir şekilde karşılaştırmaya dayanır. Bunun amacı, çok farklı koşullar altında her iki hadisenin değişime uğrayıp uğramadığını tetkik etmek ve bazı tespitlerde bulunmaktır. Bazı zorlukları taşıması ve karmaşık olması nedeniyle bu konuda tarih, etnografya, istatistik, kelâm, fıkıh dinler tarihi gibi mukayeseli bilimlere başvurma gereği vardır.²⁰⁸ Öz, kapsamı daha da genişleterek bu konuda klasik mantıkla kullanılan devran, tard, akis, mukassim kıyas ve istisnai kıyas gibi mukayese şekillerinden de yararlanılabileceğini söyler. Bu yaklaşım alanın diğer ilimlerin usul ve tecrübelerinden yararlanarak çok daha güçlü bir metodoloji oluşturmasına yönelik önemli bir girişimdir.²⁰⁹

Mustafa Öz'ün Alevîlik, Kızılbashlık ve Bektaşîlik inançlarıyla Türk Şamanizm'i arasındaki ilişkiyi tespit etmesi, etnografya ve kültür antropolojisi ile ilgili yerli ya da yabancı birçok araştırmacıya da yol göstermiştir. Bu da gösteriyor ki Mustafa Öz, Mezhepler Tarihi alanıyla diğer bilim dalları arasındaki bağlantıyı bizzat araştırarak ve tecrübe ederek kurmaya çalışmış ve gerekliliğini bu şekilde belirlemiştir.²¹⁰

²⁰⁶ Öz, Mustafa, *el-Milel ven-Nihâl İslam Mezhepleri*, Ensar Neş. , 1. Baskı, İstanbul, 2005. s. 88-89.

²⁰⁷ Öz, Mustafa, *Milel ve Nihâl Yunan Filozofları Şehristânî*, Litera Yay. , 1. Baskı, İstanbul, 2016. s. 77-78.

²⁰⁸ Öz, Mustafa, *a.g.e.* s. 98-99.

²⁰⁹ Öz, Mustafa, *el-Milel ven-Nihâl İslam Mezhepleri*, Ensar Neş. , 1. Baskı, İstanbul, 2005. s. 66-67.

²¹⁰ Öz, Mustafa, *Tarihi ve Kültürel Boyutuyla Türkiye'de Alevîler, Bektaşîler ve Nusayriler*, DİBD, C. , XII, sy. , Kasım- Aralık, 1974, s. 61-62.

Mustafa Öz'ün farklı alanlardaki ilimlere vukufiyete sahip olması İlahiyat Fakültesinde ve Mezhepleri Tarihi dersleri okutması sebebiyle ilmi disiplinin farklı alanlarla ilişkisinin gereğini çok iyi analiz etme imkânı bulabilmiştir.

Öz, ilmî araştırmalarında ve kaleme aldığı eserlerinde din ve mezhepleri ağırlıklı olarak Sünnîlik ve Alevîlik arasındaki gerginliğin giderilmesinin ilmî çabalarla mümkün olacağı kanaatindedir. Bir devleti meydana getiren unsurların ruhî ayrılıkların büyük bir zaaf olduğu tespitini yaparak bu olumsuz niteliklerin yok edilmesinin gerekli olduğuna işaret etmiştir. Bu sebeple araştırmaları Sünnî ve Alevî alanlarına da bir hayli değinmiştir. Yazdığı makale ve kitaplarında bunları dile getirmiştir.²¹¹

Öz, Batınîlik cereyanının ortaya çıkmasında etkili olan faktörlere değindikten sonra Maverâünnehir, Horasan, Harezmi, Irak gibi bölgelerde bu davetin muhatabı haline gelen Türkmen boylarının inanç dünyalarına ve din anlayışlarına olan etkisi üzerinde durmuştur. Bâtını dailerin etkisi ile yeni bir boyut kazanan Alevîlik hareketinin arka planını aydınlatmaya çaba sarf etmiştir. Aslen Türk olmalarına karşın Hacı Bektaş Veli'nin, Erdebilî Şeyh Safiyüddin'in ve Şah İsmail'in soylarını Musa Kazım'a dayandırdıklarını söylemiştir. Benzer şekilde bazı tarikatlara mensup insanların Türk olmalarına rağmen asıllarını Ehl-i beyte dayandırdıkları tespitinde bulunmuştur. Ona göre Batınîlik ile Alevîlik arasındaki ilişki ve benzerlik bu esastan kaynaklanmıştır.²¹²

Öz, mezhepleri incelerken bilgilendirmeye çalıştığı bir başka nokta da mezhep nüfus dağılımını mümkün olduğunca vermeye çalışmasıdır. Bu bağlamda hangi mezhebin hangi bölgede etkili olduğunu ve ne kadar bağılısı bulunduğunu tespit etme arayışına girmiştir.²¹³

Mustafa Öz'ün din ve Müslümanlık anlayışı, Kur'an-ı Kerimin anlaşılması ve dini yükümlülüklerin bilinçli bir şekilde yapılması esasına dayanmaktadır. Çünkü Müslümanlık evrensel bir mesaj olması yönüyle insanlığı saadete kavuşturmak, dünyayı yaşanabilir kılmak ve dünyevî ve uhrevî mutluluğa erdirmek amacıyla olan bir dindir. İman birliği, kardeşlik ve adalet ilkeleri de bu düşüncenin ürünüdür. Ayrıca

²¹¹ Öz, Mustafa, *Osmanlı Devletinde Din ve Vicdan Hürriyeti*, MÜİF Derg. , sy. , 18, İstanbul, 1994, s. 42-43.

²¹² Öz, Mustafa, *Tarihi ve Kültürel Boyutuyla Türkiye'de Alevîler, Bektaşîler ve Nusayriler*, DİBD, C. , XII, sy. , Kasım- Aralık, 1974, s. 48-49.

²¹³ Öz, Mustafa, *İmamiyye Şia'sında On iki İmam ve Mehdi İnanıcı*, MÜİFV Yay. , 1. Baskı, İstanbul, 1995. s. 43-44.

müsamahacı ve kolaylaştırıcı niteliği sebebiyle insanlığın gelişimini sağlayan yüce bir dindir. Bu sebeplerden dolayı İslam dininin iyi öğrenilmesi ve öğretilmesi gereği bulunmaktadır. Dinin doğru bir şekilde anlaşılması yönünde Kur'an'ın ve diğer dinî metinlerin farklı dillere çevrilmesi gerekliliğine işaret etmiştir.²¹⁴

Herhangi bir mezhep ya da görüşleri hakkında araştırma yaparken konunun doğru bir şekilde anlaşılmasında ana kaynaklara ulaşma, mezhebi kendi kaynaklarından tanımaya çalışma ve meseleyi eleştirel bir çerçevede ele alma Öz'e göre oldukça önem arz eden kriterlerdir.²¹⁵ İlahiyat Fakültesi dergisinde yer alan makalelerde belirttiğimiz ölçütlere ne derece dikkat edildiğinin tespiti önemlidir. İlk olarak dergide yer alan İslam mezhepleri tarihine yönelik makalelerde temel kaynaklara ulaşma ve azami ölçüde yararlanma konusunda dikkate değer bir azim ve hassasiyetin göze çarptığını söyleyebiliriz.

M. Şerefeddin ve Yusuf Ziya'nın çalışmaları başta olmak üzere mezheplerle ilgili telif edilen makalelerde *Milel ve Nihâl* kaynaklarından önemli ölçüde yararlanılmıştır. Bu bağlamda Şehristânî'nin el-Milel ve'n-Nihâl'i, Bağdâdî'nin el-Fark beyne'l-fırak'ı, İbn Hazm'ın Fasl'ı, Eş'arî'nin Makâlâtü'l-İslamiyyin adlı eserleri zikredilebilir. Öz, eserlerinde Eş'arî, İbn Hazm, Bağdâdî ve Şehristânî'nin eserlerinden bilgi vermiş ve farklı platformlarda da dile getirilmiştir. Mustafa Öz'ün birçok makalesinde Şehristani ve Bağdâdî gibi mezhepler tarihçilerini eserlerinde alıntılar söz konusudur. Bazı makalelerinde de mezhebe dair yararlanılan kaynakların dökümü verilmiştir. Ayrıca bu konuyla alakalı yazılan eserinden önemli ölçüde faydalanılmıştır.²¹⁶

Mezheplerin oluşumu, gelişimi ve görüşleri tespit edilirken mezhebin kendi kaynaklarından bilgi aktarımına da özen gösterilmiştir.

Bu, ilmi duyarlılığın ve mezhebe ait bilgiyi kendi kaynaklarından verme alışkanlığının bir ürünüdür. Her mezhebin kendi kaynaklarına ulaşma çabası, bazı nedenlerden dolayı her zaman gerçekleşmemektedir. Sözelimi Mu'tezile bahsi ele alınırken kaynak olarak İbn Hazm, Şehristânî, er-Razi, İbn Asâkir, Makrûî, Hatip Bağdâdî gibi müelliflerin eserlerine başvurulmasına rağmen ekolün kendi

²¹⁴ Öz, Mustafa, *İmâm-Azâmın Beş Eseri*, MÜİFV Yay. , 12. Baskı, İstanbul, 2016. s. 17-18.

²¹⁵ Öz, Mustafa, *el-Milel ven-Nihâl İslam Mezhepleri*, Ensar Neş. , 1. Baskı, İstanbul, 2005. s. 55-56.

²¹⁶ Öz, Mustafa, *Milel ve Nihâl Yunan Filozofları Şehristânî*, Litera Yay. , 1. Baskı, İstanbul, 2016. s. 66-68.

kaynaklarına ulaşılamamıştır. Bu hususta Mu'tezile'ye dair eserlerin bu dönemde Türkiye'de henüz yayınlanmamasının etkisi bulunmaktadır.

Yine Öz, İlahiyat Fakültesi dergisinde yayınlanan İslam mezhepleri tarihine dair makalelerde batılı kaynaklardan yararlanma çabasının hangi düzeyde olduğu da tespit edilmesi gereken bir husustur. Öncelikle belirtilmesi gereken konu, dergide yazan bazı ilim adamlarının batılı kaynaklardan yararlanma konusundaki hassasiyetlerinin olmasına karşın batı dillerine aşinalıklarının yeterli düzeyde olmadığı görüşündedir.²¹⁷

Öz, Darü'l-Fünun İlahiyat Fakültesi dergisinin latin alfabesiyle yayımından itibaren bu yana makalelerde bazı mezhep, mezhep mensupları ve kaynak isimlerinin doğru yazılmadığı müşahade edildiğini belirtmektedir. Ona göre Mezhepler tarihi yazıcılığında günümüzde hangi kaynakların bulunduğu ve bunların nasıl yazıldığı, daha sonra müstakil makâlât geleneklerine nasıl dönüştüğü ve ne şekilde kullanılması gerektiği son derece önemlidir. Bu sebeple Darü'l-Fünun İlahiyat Fakültesi dergisinde bu ilmi disipline dair yazılan makalelerdeki kaynak kullanımını; ilk el kaynaklardan yararlanma, kaynak kritiği yapma ve mezheplere ait kaynakların tespiti önem arz ettiğini düşünür. Genel anlamda bilimsel kriterler uygulanmış olmakla birlikte kaynak kritiği yapma ve batılı araştırmalara ulaşma konusunda bazı sorunların olduğuna inanır.²¹⁸

Mustafa Öz'ün, usule yönelik çalışmaları da ismini disiplinin gelişim sürecinde öne çıkarmaktadır. Şehristânî ve usûlü üzerinde çalışması bir anlamda metodundan önemli ölçüde etkilenmesini beraberinde getirmiştir. Yaptığı çalışmalarda bu nitelik açık bir şekilde görülmektedir. Şehristânî *el-Milel ve'n nihâl* isimli eserinde kitabın adından da anlaşılacağı üzere İslam mezhepleri ve dinler tarihi üzerinde yoğunlaşmıştır. Fakat o, yaşadığı dönemin ilmi tekniklerinden ve sosyal bilimler metodolojisinden yararlanmaya da azami ölçüde özen göstermiştir.²¹⁹

Darü'l Fünun İlahiyat Fakültesi dergisinde yer alan makalelerde mezhepler ve görüşleri, titiz bir şekilde ortaya konulurken satır aralarında incelenen mezhebin ya da görüşün Sünnî düşünceyle uyumlu olup olmadığı da tespit edilmeye çalışılmıştır.

²¹⁷ Öz, Mustafa, *el-Milel ven-Nihâl İslam Mezhepleri*, Ensar Neş. , 1. Baskı, İstanbul, 2005. s. 37-38.

²¹⁸ Öz, Mustafa, *Milel ve Nihâl İslam Kelâmı ve Mezhepleri Şehristânî*, Litera Yay. , 1. Baskı, İstanbul, 2016.s. 10-11.

²¹⁹ Öz, Mustafa, *Milel ve Nihâl Yunan Filozofları Şehristânî*, Litera Yay. , 1. Baskı, İstanbul, 2016. s. 54-56.

Esasen bu yaklaşım, temelde klasik mezhepler tarihi kaynaklarından devralınmıştır. Mezhepler tarihi ile ilgili birçok referans olmasına rağmen Şehristânî'nin eserine daha çok itibar edildiği gözlemlenmektedir. Nitekim Osmanlılar döneminde klasik mezhepler tarihi kaynaklarından Türkçe'ye eksik de olsa çevrilen tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece Şehristânî'nin el-Milel ve'n Nihâl isimli eseridir. Şehristânî'nin bu tartışılmaz gücü, Osmanlı'nın son dönemindeki mezhepler tarihi çalışmalarında da hissedilmektedir. Ancak Mustafa Öz'ün yapmış olduğu katkılarla birlikte Şehristânî bu otoritesinin doruk noktasına ulaşmıştır. Diğer taraftan da yeni metot ve tekniklerle mezheplerin ve görüşlerinin incelenmesinde kendilerine özgü tarihsel bağlam ve sosyolojik çevre özellikle belirlenmeye çalışılmıştır.²²⁰

Öz, her dinin bir hedefi ve bu hedefe varmak için kullandığı ibarelerinin olduğunu, bunları anlayamamak ve görememek yüzünden ayrılıkların meydana geldiğini ifade etmiştir. O Kur'an da zikredilen ilimlerin, hidayete götüren, açıklayıcı ve yardımcı vasıtalar olduğunu söylemektedir. Öz, İslam'ın ve Kur'an'ın akla, ilme ve düşünce hürriyetine verdiği değer üzerinde özellikle durmuştur. Ona göre dinin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi buna bağlıdır. Sırat-ı müstakim, ifrat ile tefrit arasında yer alan orta yolu göstermektedir. Mevcut mezhepler arasında, hakikati anlayan da anlamayan da olmuştur. Doğruya ulaşmanın ve doğru görüşü ifade edenin tespiti ve ona uyulması gerekir.²²¹

Öz, İslam fırkalarının varlıklarını sürdürebilmelerinin Kur'an ve hadise olan bağlılıklarıyla doğru orantılı olduğunu ve bağlılığın derecesine fırkanın zayıf ya da kuvvetli olacağını savunur. O, Kur'an-ı merkeze alan bir yaklaşımla hakikatin ve doğru olanın bulunmasında âyetlerin yol göstericiliğini önermektedir.²²²

Öz, Kur'an'ın yanlış okunuşunun farklılaşmaların önemli sebeplerinden olduğunu ve doğru anlamının da ancak bütüncül bir okumayla sağlanabileceğini söyler. Kur'an'ın âyetlerinin birbirini tefsir ettiğini ve hüküm çıkarılmak istendiğinde baştan sona Kur'an'ın okunması gerektiğini ifade eder.²²³

Allah'a, Peygamberlere ve ahirete iman etmek, kısacası iman esaslarına inanmak temel ilkelerdir ve Hz. Peygamberin ve ashabının yoludur. Hangi mezhebe

²²⁰ Öz, Mustafa, *a.g.e.* s. 48-49.

²²¹ Öz, Mustafa, *Milel ve Nihâl İslam Kelâmı ve Mezhepleri Şehristânî*, Litera Yay. , 1. Baskı, İstanbul, 2016.s. 12-13.

²²² Öz, Mustafa, *İmâm-Azâmın Beş Eseri*, MÜİFV Yay. , 12. Baskı, İstanbul, 2016. s. 19-20.

²²³ Öz, Mustafa, *a.g.e.* s. 21-22.

mensup olursa olsun bu temel ilkelere inanan İslam dairesindedir. Birini inkâr eden ise cehenneme gider. Fırkaların hangisinin faziletli olduğunun tespitini yapmak da, Allah'ın hükmüne bağlı bir durumdur, dolayısıyla bize düşmez.²²⁴

Öz'ün, İslam düşüncesinin ve fırkalar tarihinin kaynaklarıyla da çok yakından ilgilendiği görülmektedir. Bazı eserlerin tahkikini yapması, bunun en önemli göstergesidir. Mezhepler tarihi kaynaklarından Şehristânî'nin el-Milel ve'n Nihâl adlı eserinin Arapça metnindeki neşredilmeyen kısımlarla ilgili de çalışması bulunmaktadır. Eserin yazmalarını tespit etmesi, aralarında mukayeseler yapması ve batılı araştırmacıların çalışmalarına vakıf olması, kaynak kritiği konusundaki yetkinliğini ve bilimsel titizliğini göstermektedir. Öz, Mezhepler tarihçileri tarafından çok tutulan el-Milel ve'n Nihâl'in metninde eksikler bulunduğunu ve konuların dizilişinin düzeltmeye muhtaç olduğunu iddia etmiştir. Bu esere güvenebilmek için diğer mezhep ve tarih kitaplarından yararlanılması gereğine işaret etmiştir. Öz, benimsediği usulde kişileri ve olayları tarihsel sosyolojik bağlamda araştırmanın önemli bir yeri vardır. Yaptığı çalışmalarda, bu âlimin ve görüşlerinin daha iyi anlaşılması adına bedeni ve aklıyla içinde yaşadığı muhitin irdelenmesi, kitaplarının tetkik edilmesi, fikirlerinin etkilediği ilmi çevrenin tespit edilmesi, muasırlarının ilmi konumunun belirlenmesi gibi hususların aydınlatılması gerektiğinden söz etmiştir. İslam düşünürlerinin ilmi çabalarının bilinmesi ve çevreye etkilerinin anlaşılması için maddî ve manevî varlıklarının borçlu oldukları muhit ile ve içinde buldukları toplumla bağlantılarının iyi tespit edilmesi oldukça önemlidir. Çünkü toplum değerleriyle insanı, mensup olduğu cemiyete uygun şekillerde ortaya çıkaran bir kalıp gibidir. İnsanın zihin, şuur ve hissiyatı, yaşadığı topluma göre gelişme gösterir. Bu bakış açısını beraberinde getirmektedir. Kaynakların çeşitliliği, mukayese imkânı verir ki bu doğru bilgiye ulaşmanın en önemli yoludur. Öz, batılı araştırmacıların eser ile ilgili tespit ve yorumlarından da yararlanmaya gayret eder.²²⁵

Öz, mezheplerin ilk ortaya çıkış dönemlerinden söz ederken önce içtihadî sonra da siyasî ve itikadî olan ihtilaf ve tartışmaların sistemleşerek “dünya görüşü” hüviyeti kazandığını söylemiştir. Bu bağlamda mezhepler tarihinin gelişimini şu şekilde

²²⁴ Öz, Mustafa, *a.g.e.* s. 22-23

²²⁵ Öz, Mustafa, *Milel ve Nihâl İslam Kelâmı ve Mezhepleri Şehristânî*, Litera Yay. , 1. Baskı, İstanbul, 2016.s. 16-17.

merhalelere ayırmıştır: Siyasi mezhepler, dini meselelerin tartışıldığı dönem, itikâdî mezheplerin teşekkülü, itikâdî tartışmalara İslam dışı unsurların girmesi.²²⁶

Öz, mezheplerin doğuşunu, sonrasında da Haricîlik, Şîâ, Mu'tezile, Cebriye, Mürcie gibi mezhepleri ele aldığı eserinde Eş'arî, Şehristânî, Bağdâdî, İbn Hazm gibi müelliflerin eserlerinde ağırlıklı bir şekilde yararlanmıştır. Ona göre İslam'ın ilk dönemlerinden günümüze gelen güvenilir kaynakların rehberliğinde doğru olanın bulunma şansı vardır.²²⁷

İslam Mezhepleri Tarihi açısından bakıldığında Yusuf Ziya Yörükân sonrası 20 yıla, M. Tavit et-Tancı ve Yaşar Kutluay damgasını vurmuştur. Bunu devam ettiren şahsiyetlerden biride Mustafa Öz'dür. Öz, mezheplere ayrılma ve hakikate ulaşma konusunda, Kur'an'a, bütüncül baktığını ve belirlenen temel ilkelere inananların – mezhepsel bağlılığına bakılmaksızın- doğruya ulaşabileceklerini ifade etmiştir. Mezheplerin ya da şahsiyetlerin araştırılması konusunda ise tarihsel bağlama ve sosyal çevreye dikkat çekmiştir. Öz'ün metodolojisinde incelenen mezhep, olgu ya da şahsın içinde bulunduğu tarihsel ortam ve sosyolojik çevre belirgin bir şekilde öne çıkmıştır.²²⁸

Öz, yaptığı çalışmalarla ve getirdiği bakış açısıyla İslam Mezhepleri Tarihinin metodolojisinin gelişimine önemli katkılar sağlamıştır. Tarihte yaşamış klasik mezheplerin doğuş, teşekkül ve gelişim sürecinin aydınlatılmasında dikkate değer açılımlar sağlamıştır.

Öz, mezhep olgusuna yeni bir perspektifle açıklık kazandırmaya çalışmıştır. Mezhep kavramına getirdiği açılım ve mezheplere yönelik bakış açış Batı'da son zamanlarda üzerinde durulan ve geliştirilen “*Zihniyet Tarihi*” yönündeki açılımlara katkı sağlamıştır. Mezheplerin ortaya çıkışında etkili olan faktörleri tespit eden ve etki eden ve etki düzeylerini belirleyen bir yaklaşımla itikâdî mezhep kavramının boyutunu ortaya koymaya çalışmıştır. İnsan ürünü olan mezheplerin doğuşundaki insan unsuruna, siyasal etkiye, bedevî kültüre ve yerel sebeplere değinmiş ve olgunun tam olarak anlaşılmasını sağlamıştır. Öz, mezheplerin kendilerini İslam ile özdeşleştirmesini yanlışlığı üzerinde durmuş ve İslam'ın kimsenin tekeline

²²⁶ Öz, Mustafa, a.g.e. s. 54-25.

²²⁷ Öz, Mustafa, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, Ensar Neş. ,3. Baskı, İstanbul, 2014, s. 84-85.

²²⁸ Öz, Mustafa, *Milel ve Nihâl İslam Kelâmı ve Mezhepleri Şehristânî*, Litera Yay. , 1. Baskı, İstanbul, 2016.s. 13-14.

olmadığını üzerinde durmuştur. Tanci'nin de üzerinde durduğu, “*Doğru yol*” un esasları ya da kriterlerini belirlemeye çalışmıştır. Buna göre dinin aslı olan Allah, ahirete, nübüvvette ve tüm iman edilmesi gereken inanç esaslarına inanan insanların İslam dairesinde olduklarını, dinin nimetlerinden Müslüman olarak yararlanabileceklerini Hz. Peygamberin sözlerinden hareketle işaret etmiştir. Öz, İslam akidesinin köküne ve özüne dâhil olmayan konularla ilgili görüş beyan etmenin yani fer'î konuların inanç esaslarına bir zarar vermeyeceğini ve bunun düşünce hürriyeti çerçevesinde ele alınması gerektiğini söyler. Ona göre çok farklı fikirler beşer hayatı sürdürükçe ifade edilecektir. Düşüncelere sınır koymak mümkün değildir.²²⁹

Öz, mezhepler ile ilgili araştırmalarında ortaya çıkan temel sorunlara dikkat çekmiştir. Allah'ın sünnetinin insanlık üzerindeki tezahürlerini yansıtan nebevî bir açıklama olarak tanımladığı 73 fırka hadisine bağlı olarak ortaya çıkan tasnif sisteminin sorunlu olduğuna ilişkin tespitlerde bulunmuştur. Hadisin farklı varyantlarının olması, isnat zincirinin verilmemesi, hadiste verilen sayının tutturulmasındaki yapaylık, hadisle ilgili İslam âlimlerinin farklı görüşlere sahip olması gibi hususlara değinmiş ve buna bağlı gelişen tasnif metodunu problemleri görmüştür.²³⁰

Öz'ün dikkat çektiği alan ile ilgili problemlerden biri de kaynak kritiği ve ana kaynakların kullanılması ile ilgilidir. O, mezhepler ile ilgili araştırma yapanlara, ele aldıkları fırkanın kendi kaynaklarına başvurmalarını büyük bir hassasiyetle önerir ve bu eserlerdeki bilgilerin dönemin sosyal ve siyasal koşulları ile irtibatlandırılmasının şart olduğunu söyler. Mezheplerin doğru anlaşılması için temel kaynaklara inilmesi ve kaynaklardaki bilgilerin eleştiri süzgecinden geçirilerek alınması gerektiğini ifade ederek mezhepler ile ilgili araştırmaların bilimsel çizgiye taşınmasına katkı sağlamıştır.²³¹

Öz'e göre İslam geleneğinden gelen her kitap, bilgi ve belge değerli olmakla birlikte tek başına yararlanabilmek için yeterli sayılamaz. Söz gelimi bir kitabın ya da metnin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için yazarının kimliği, yetiştiği ortam, eserin yazıldığı dönemin koşulları, yazılma amacı, içeriği gibi hususlar eleştirel bir yaklaşımla irdelenmelidir. Öz, eserlerde yer alan rivâyetleri yazılı ve sözlü kültür

²²⁹ Öz, Mustafa, *İmâm-Azâmın Beş Eseri*, MÜİFV Yay. , 12. Baskı, İstanbul, 2016. s. 17-18.

²³⁰ Öz, Mustafa, *Mîl ve Nihâl İslam Kelâmı ve Mezhepleri Şehristânî*, Litera Yay. , 1. Baskı, İstanbul, 2016.s. 33-34.

²³¹ Öz, Mustafa, *a.g.e.* s. 25-26.

çerçevesinde değerlendirmeye tabi tutar. Bazen sözlü kültürle gelen bilgilerin herhangi bir resmi sınırlama ve engelleme olmaması sebebiyle daha sağlıklı olabileceğini söyler. Bu bağlamda İbn Kuteybe'nin Uyun'l-Ahbâr adlı eserinde yer alan ağırlıklı olarak sözlü kültürden gelen rivâyetleri örnek olarak gösterir.²³²

Alan ile ilgili araştırmalarda Milel ve'n Nihâl kaynaklarının yani sıra tarih kitaplarından da yararlanılması gerektiğini savunur. Merkezi otoriteyi temsil edenlerin muhalifleri konumunda olan İbadiye gibi fırkaların Ehl-i Sünnet yazarlarınca ihmal edilmesinin normal olduğunu ifade eder. Bu handikap nedeniyle araştırılan mezhebin kendi kaynaklarının tespiti ve tetkiki yönünde önerilerde bulunur. Bu tür eserlerin ilim erbabınca ortaya çıkarılması ve yararlanılmasının, mezhepler arasındaki ayrılıkları ve sert söylemleri yumuşatacağını ve gereksiz düşmanlıkları yok edeceğini ifade eder. Öz, İbadiye ile ilgili araştırmasında Ehl-i Sünnet âlimlerinin eserlerini, araştırdığı mezhebin kendi kaynaklarını ve batılların alan ile ilgili çalışmalarını eleştirel bir şekilde değerlendirerek bir araştırmanın kaynaklarının ne şekilde tespit edileceği ve tenkidinin nasıl yapılacağını ortaya koymuştur.²³³

Öz, aynı zamanda ilahiyat alanında antropoloji, sosyoloji, sosyal psikoloji ve diğer sosyal bilimlerin kullanılması gerektiğine inananlardan biridir. Bu yolun izlenmesi ile mezhepler ile ilgili doğru ve gerçek olan bilgiye ulaşmayı amaçlamıştır.

Öz, araştırmalarında İslam ilim ve kültürü açısından seçkin mevkilere sahip kişileri merkeze almaya özen göstermiş ve toplumları motive eden yönlerini tespit etmeye çalışmıştır. Bu amaçla şahısların yetiştiği kültürel ve sosyal çevreyi, fikri ve siyasi bağlantılarını eserlerini ve tarihsel kişiliği ile sonradan kendisine yüklenen menkıbevî kişiliğini ayrı ayrı tespit etme cihetine gitmiştir. Bunu eserlerinde rahatlıkla müşahade etmekteyiz.

“*Bilim adamı*” kimliğini her zaman önceleyen Mustafa Öz, bilimsel bilginin elde edilebilmesi ve alanın metodolojisini geliştirme adına sosyal bilimler metodolojisinden yararlanmanın bir gereklilik olduğu düşüncesindedir. Aslında bu çaba, sadece İslam mezhepleri tarihi alanının gelişimine yönelik değil aynı zamanda ilahiyat bilimlerinin, diğer ilimler yelpazesinde yer alması için de sarf edilmektedir. İlahiyatın bilim olup olmadığı, bilgi-bilimsel bilgi ayrımı, yeni bilim paradigması gibi konuları işlemesi de metot belirleme açısından oldukça anlamlıdır.

²³² Öz, Mustafa, *a.g.e.* s. 38-40.

²³³ Öz, Mustafa, *a.g.e.* s. 58-59.

Öz, insanlığın geleceği ve insanın fitratına uygun yeni bir uygarlığın mayalanabilmesi için yeni bir orijinal fikirlerin ve bilim anlayışının gerekliliğini savunur. Batılı bilim anlayışını çıkara dayalı, değerleri sömüren ve Tanrı'dan uzaklaştırıcı niteliği nedeniyle gelecek açısından umut verici görmez. Ona göre Müslümanların ilmi anlayışının merkezinde insanın “*eşref-i mahlûkat*” olması ve tabiatın Allah'ın insana emanet olduğu fikri yatmaktadır. Öz, İslam coğrafyasında üretilen bilginin ve oluşan birikim Endülüs, Sicilya ve Anadolu kültür havzaları kanalıyla Batı'yı etkilediği, bu yolla bilimsel düşüncenin ve bilimin gelişmesine katkı sağladığı görüşünü dile getirir. Müslümanların kültür ve medeniyette yaşadıkları zirve dönemlerini, bilim anlayışı ve bilimsel gelenekle ilgili gören Mustafa Öz, bu kök hücrelerden yararlanarak yeni bir bilim geleneğinin oluşturulması gerektiğini savunur. Sadece tabiat bilimlerini bilim olarak gören ve sosyal bilimleri/manevî bilimleri ihmal eden anlayışları eleştirerek ilahiyat alanında yeni bir bilim paradigmasının tartışmaya açılması gerektiğini söyler.²³⁴

Herhangi bir mezhebin inanç ya da görüşünün, tarih sahnesine çıkmasında etkili olarak gösterilen hadiselerle olan irtibatını ve bu olaylarla arasında bir ilişkinin olup olmadığını ya da fikrin o hadisenin sebebi olup olmadığını tespit etmeyi ön görür. İki yönlü etkileşimin söz konusu olduğu bu yöntem araştırılan dönemin sosyo-politik, ekonomik, ahlakî ve dinî durumunu ön plana çıkarmaya ve fikirlerin oluşum ve değişim sürecine etkilerini belirlemeyi amaçlar. Ayrıca mezheplerin kendi görüş ve anlayışını Hz. Peygamber'e kadar götürerek görüşlerini meşrulaştırma ve tarihlerini yeniden inşa girişimine karşı, doğru bilgiye ulaşabilmeyi hedefler. Öz, imamet etrafında oluşan fikirlerin sosyal, kültürel, tarihi, siyasi ve ekonomik hadiselerle ilişkisi çerçevesinde, Şîî düşünce ile ilgili olup olmadıklarını başarılı bir şekilde tespit etmiştir. Bu yöntem, sonraki araştırmacılar tarafından da erken dönem mezhep ya da fikirlerin tetkikinde uygulanmış ve klasik mezheplerin ilk defa ne zaman ve hangi hadiselerin sonucunda kurumsallaştığını tespitinde yararlı sonuçlar verdiğinden bahseder.²³⁵

Öz, İslam mezhepleri tarihi alanının diğer ilmi disiplinlerden da yararlanması gerektiği düşüncesindedir. Alanın araştırmacılarına temel İslam bilimlerinin

²³⁴ Öz, Mustafa, *Milel ve Nihâl İslam Kelâmı ve Mezhepleri Şehristânî*, Litera Yay. , 1. Baskı, İstanbul, 2016.s. 44-45.

²³⁵ Öz, Mustafa, *İmamiyye Şia'sında On iki İmam ve Mehdi İnanç*, MÜİFV Yay. , 1. Baskı, İstanbul, 1995. s. 35-36.

oluşturduğu zeminde kelâm, İslam tarihi ve felsefenin de desteğini almak suretiyle mezhepler tarihi çizgisinde yükselmeyi önerir. Ayrıca sosyoloji, psikoloji, antropoloji gibi alanların yöntem desteğine talip olunmasını tavsiye eder. Öz'e göre Sosyal bilimlerin zemininde İslam bilimleri vardır ve bu ilimler şemsiyesinin altında diğer bilim dalları yer almaktadır, banlardan biri de İslam Mezhepleri Tarihi bilimidir. İslam mezhepleri tarihçisi sağlıklı bir bilimsel bilgi üretmek amacındaysa diğer İslam bilimleriyle bağlantı kurmak ve yararlanmak zorundadır.²³⁶

Öz, eser ve makalelerinde zihniyet analizine yönelik çalışmalarda bulunmasına rağmen son çalışmalarında bu konuya daha da belirgin bir şekilde yoğunlaşmıştır. Klasik döneme dair araştırmalarda edindiği birikim ve bakış açısı, onu Türkiye'deki din anlayışları ile ilgili zihniyet analizleri yapmaya götürmüştür. Sorunları doğru bir şekilde tespit etmenin sağlıklı çözüm yolları üretmede ilk basamak olduğuna dikkat çeken Öz, zihniyet sorunlarının ardında yatan temel faktörleri belirlemiştir. Ona göre doğru düşünememek, eleştiriye açık olmamak, akıl ve imanın alternatif kavramlar olarak algılanması, bilimsel zihniyetin önemsenmemesi ve geleneğin dinleştirilmesi, ülkemizdeki zihniyet sorununun arka planında yer alan temel sebeplerdir.²³⁷

Öz'ün üzerinde önemle durduğu bir önemli konu da “mezhepler üstü tutum” dur. Mezhepler tarihçisinin araştırmalarında mümkün olduğunda, mensup olduğu mezhebin görüşlerini ve eğilimlerini bir yana bırakıp mezhepler üstü olmaya ve mezheplere eşit mesafede durmaya gayret etmesi gerektiğini savunur. Dahası bu tutumun dini doğru anlamak için gerekli bir koşul olması sebebiyle toplumun katmanlarında yaygınlaşması gerektiğini düşünür. Bu çerçevede Öz, insanların, devletlerin ve toplumların birbirini anlamalarının doğru bilgilenmeyle olacağına işaret eder. Bu da olaylara tarafsız bir şekilde bakma ile mümkün olabilir. Bu sebepler sadece araştırmacıların değil, Müslümanlarında mezhepler üstü düşünceleri gerekir. İslam'ın anlaşılma biçimleri olan mezhepleri olan mezheplerin İslam'la özdeşleştirilmesi, İslam'ın belli bir grubun tekeline girmesi demektir. Böylesi bir durum, din hakkında doğru ve sağlıklı bilgilenmenin önündeki en büyük engeldir. Oysa mezhepler üstü

²³⁶ Öz, Mustafa, *Milel ve Nihâl İslam Kelâmı ve Mezhepleri Şehristânî*, Litera Yay. , 1. Baskı, İstanbul, 2016.s. 52-53.

²³⁷ Öz, Mustafa, *Çıtlık Köy Enstitülerine Eleştirel Bir Bakış*, Tohum Basın Yay. , 1. Baskı, İstanbul, 2000, s. 48-49.

tavır, hem dinin doğru bir şekilde anlaşılması hem de Türkiye’de yer alan farklı unsurların bir arada birlik ve beraberlik duygusu içinde yaşamasının güvencesidir.²³⁸

Öz, usule ilişkin yaptığı çalışmada alanla ilgili çalışılmalardaki yaklaşımları tasnif etmiş, İslam mezhepleri tarihi alanının sınırları, sorunları ve amaçlarına yönelik önemli tespitler yapmış ve önerilerde bulunmuştur. İslam’ın başlangıcından günümüze gelinceye dek ortaya çıkan itikâdî ve siyasi mezhepler ve çağımızdaki siyasal dinî akımlar, İslam Mezhepleri Tarihi alanının konularıdır. O, disiplinin problematik alan ve sınırları bağlamında incelenen mezhebin isimlendirme problemi, doğuş sebepleri, teşekkül süreci, doğduğu yer, mezhebin veya dinî akımın kurucu isminin tesbiti, ilk temsilcileri, temel fikirleri, edebiyatı, fırkalara veya cemaatlere bölünüşü, yayıldığı bölgeler, diğer mezhepler ile ilişkileri ve tartışma konuları, günümüzdeki durumu İslam düşüncesine katkıları gibi başlıklar üzerinde durmuştur.²³⁹

Öz, İslam Mezhepleri Tarihi yazıcılığında karşılaşılan problemleri tespit ve çözüme yönelik de çabaları olmuştur. Bu konuda alanın oluşan birikimini; sözlü olarak ifade edilen ya da dağınık bir şekilde farklı çalışmalarda gündeme getirilen hususları çok iyi değerlendirmiş ve sistematik hale getirilmesinde katkıları olmuştur. Alanın metodolojisinin alt başlıklarını kaynak kritiği, eleştirel yaklaşım, betimleyicilik ilkesi, fikir hadise irtibatı, fikirler üzerinde derinleşme ve fikirlerin tarihlendirilmesi, şahıslar üzerinde derinleşme, tarafsızlık ilkesi, disiplinler arası işbirliği olarak belirlenmiştir. Her mezhebin oluşturduğu geniş ve çaplı edebiyatın daha iyi anlaşılıp yorumlanabilmesi, kavramlardaki anlam kaymalarının anlaşılabilmesi ve İslam kültürünün anlam haritasının sağlıklı bir şekilde çıkarılabilmesi için son dönemlerde ilgi odağı haline gelen yorumbilim (*hermenötik*) ve anlambilim (*semantik*) alanlarından yararlanmasını önermiştir.²⁴⁰

Öz’ün çağdaş İslami akımların isimlendirilmesi, alanın sorunları ve metodolojisinin gelişmesine ilişkin telif ve çeviri çalışmalarının olduğunu söyleyebiliriz. İslami akımların modern yaşamın gerektirdiği dinî ve siyasî bazı sorunlara bakışlarını ve din adına ürettikleri çözümleri eleştirel çerçevede ele almıştır. Bu bağlamda dinî cemaat ve organizasyonların tebliğ yöntemlerinin sorumlu olduğu ve İslam’ın doğru bir şekilde anlatılmadığı/sunulmadığı; güven ve imaj sorunu, siyasal

²³⁸ Öz, Mustafa, *a.g.e.* s. 58-59.

²³⁹ Öz, Mustafa, *a.g.e.* s. 59-60.

²⁴⁰ Öz, Mustafa, *Milel ve Nihâl İslam Kelâmı ve Mezhepleri Şehristânî*, Litera Yay. , 1. Baskı, İstanbul, 2016.s. 51-52.

din anlayışı, mistik bakış açısı, şekli dindarlık gibi farklı sebeplerle hedef kitlenin dinden uzaklaşmasına yol açtıkları tespitini yapmıştır. Öz, olumsuzlukların giderilmesi ve sorunların çözümü yönünde ise İslam'ın güven telkin eden iman ve ahlâk boyutunun, tarihte olduğu şekliyle yeniden öne çıkarılmasının gerekliliği üzerinde durmuştur.²⁴¹

Öz, ilk dönem mezheplerin, klasik metinlerin tercümesi, alanın usulünün problemleri, Aleviliğin statüsü ve çağdaş İslami akımların sorunları gibi oldukça geniş bir çalışma yelpazesi bulunmaktadır. Öz'ün yürütmüş olduğu çalışmalarında ağırlıklı olarak klasik dönem mezheplerinin çalışılması teamülünü görmekteyiz. Şiâ üzerinde çalışan araştırmacıların Alevîlik ile de yakından ilgilendikleri ve bu konuda eser ve makale telif ettiklerini görmekteyiz. Bu konuda Öz, telif eserleri, tercümeleri ve makaleleri ile İslam Mezhepleri Tarihi alanına önemli katkılar sağlamıştır. O, erken dönem mezhepleri ve fikirleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Öz, usule ilişkin tebliğ ve makalelerinde ise mezhepler tarihi yazıcılığı ile ilgili önemli tespitlerde bulunmuş ve yaşanan sorunlara dair çözüm önerileri sunmuştur. Alan ile ilgili araştırmalarda sosyolojik tanımlamaların eksikliğinden, klasik orijinal terimlerin karşılığının belirlenememesinden ve anlam kaymalarından kaynaklanan terminolojik sorunlara değinmiş ve bağımsız bir bilim dalı olabilmenin yolunun terminoloji inşasından geçtiğini ifade etmiştir. Bu yönde terminolojik sorunların-belli bir sistemli zaman aralıklarıyla- belirlenmesi, tartışılması ve çözümler üretilmesini önerir ve dinamizmin bu şekilde sağlanabileceğini söyler. O, usule yönelik başka bir çalışmasında ise İslam Mezhepleri Tarihi ile ilgili olarak fırkaları isimlendirme ve sınıflandırma gibi kaynakları okuma, indirgemecilik, tarafgirlik, çarpıtma, yanlış isnatlar, gerçek olmayan kurgulamalar gibi tarihi okuma ve olayları anlamlandırma, gözlem, anket, görüşme gibi tasviri yöntemler ile ilgili problemlere işaret etmiştir.²⁴²

Öz, İslam Mezhepler Tarihinin diğer İslam bilimleri ile kıyaslanmayacak düzeyde dünün ve de bugünün dünyasıyla, siyasetle ve insanlar ile ilgili olduğu düşüncesini ifade eder. Ona göre iki uçlu olan bu ilginin diğer ucunda inançlar ve bu inançların teolojisi yer almaktadır. Bilim dalının diğer alanlarla doğru orantılı bir şekilde sistemli ve bilimsel nitelikli araştırmalara ihtiyaç vardır. Alanının izlediği

²⁴¹ Öz, Mustafa, *a.g.e.* s. 61-62.

²⁴² Öz, Mustafa, *Tarihi ve Kültürel Boyutuyla Türkiye'de Alevîler, Bektaşîler ve Nusayriler*, DİBD, C. , XII, sy. , Kasım- Aralık, 1974, s. 48-49.

metotlar deney, gözlem, anket, görüşme gibi sosyal bilimlerin diğer modern alanlarının kullandıklarından çok farklı değildir.²⁴³

Öz, klasik dönemde telif edilen kitaplarla ilgili bilgi vermesinin yanında günümüzde İslam dünyasında batı ülkelerinde ve Türkiye’de mezhepler ile ilgili yazılan belli başlı kitaplara işaret etmiştir. Alan ile ilgili araştırmalarda takip edilmesi gereken yollara ilişkin önerilerde de bulunur. Tarih sahnesinde ortaya çıkan bazı mezheplerin günümüze ulaşmadığını bazılarının Ehl-i Sünnet içerisinde eridiğini bazılarının katı görüşlerinin zamanla yumuşadığının, araştırmacılar tarafından dikkate alınması gerektiğini ifade eder. Yaşayan mezheplerle ilgili araştırma yapanların, inanç gruplarının yaşadığı yerleşim bölgelerine giderek sosyolojik araştırma yapmaları gerektiğini ve topladıkları bilgileri, kitaplarda yazılanlarla mukayese etmek suretiyle ortaya koymalarının doğru bilgiye ulaşabilmek için şart olduğuna işaret eder.²⁴⁴

Öz, mezheplerin incelenmesinde sosyolojik bir yaklaşımı benimser ve ele alınan fırkanın sosyal fenomen olarak bütün yönleriyle ortaya konulması gerektiğini savunur. Fırkanın sadece dinî ve itikadî açıdan değil coğrafi, tarihi, siyasi, sosyal, ekonomik boyutlarıyla da ele alınması gerektiğine vurgu yapar. Metodun ana hatlarını aktüel ve bilimsel dil kullanımı, kişi ve görüşler üzerinde yoğunlaşma, isimlendirmenin arka planının araştırılması, kaynaklarda yer alan bilgilerin tetkiki, mezhebin görüşlerinin dönemin sosyal çevre, tarihi ve siyasi koşullarıyla ilişkilendirilmesi şekliyle belirtir.²⁴⁵

Öz, Müslümanların mezhep taassubundan ve ayrımcılıktan kurtulmasının yolunu, inançlarını aklî ve bilimsel temellere oturtulmasıyla mümkün olduğunu söyler. Kur’an ve sahih sünnete dayanan ve asgari müştereklerde bir araya getiren dini zihniyeti oluşturmanın gerekliliğinden söz eder. Bunun için doğru ve rasyonel temellere oturan sağlam bir din eğitimi önerir. Bu bağlamda Milli Eğitim Bakanlığı, Üniversiteler ve Diyanet İşleri Başkanlığının birlikte yürüteceği gözden geçirilmiş din eğitimi programlarının uygulanması gerektiğinden söz etmiştir.²⁴⁶

²⁴³ Öz, Mustafa, *Milel ve Nihâl İslam Kelâmı ve Mezhepleri Şehristânî*, Litera Yay. , 1. Baskı, İstanbul, 2016.s. 53-54.

²⁴⁴ Öz, Mustafa, *el-Milel ven-Nihâl İslam Mezhepleri*, Ensar Neş. , 1. Baskı, İstanbul, 2005. s. 41-42.

²⁴⁵ Öz, Mustafa, *Milel ve Nihâl İslam Kelâmı ve Mezhepleri Şehristânî*, Litera Yay. , 1. Baskı, İstanbul, 2016.s. 43-44.

²⁴⁶ Öz, Mustafa, *Osmanlı Devletinde Din ve Vicdan Hürriyeti*, MÜİF Derg. , sy. , 18, İstanbul, 1994, s. 43-44.

Öz, Avrupa Birliğine giriş sürecinde İslam Mezhepleri Tarihi eğitiminin muhteva ve gayesini merkeze alarak bunun ne şekilde olacağına dair öneriler sunar. Kelâm ders kitaplarında yer alan “*itikâdî mezhepler*” bölümünün yetersizliğinden söz eder ve programın içerik ve başlık açısından yeniden dizaynını önerir. Öz, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarında yer alan mezheplerle ilgili yaklaşımı, mezhepler üstü din anlayışının yansıtılması olarak değerlendirmiştir. İlköğretim programlarının bir anlamda öğretmenin yeterliliği ile doğru orantılı olabileceği düşüncesiyle Milli Eğitim Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığının birlikte eğitim politikaları üretmeleri gerektiği üzerinde durur.

Öz, yazma eserlerin tahkikinde karşılaşılan problemlerin ele alınması gerektiğini ve bu noktada edisyon kritikte izlenen usulü tahkikte esas alınacak nüshaların tespiti, metni düzgün okuma, yazarın üslubunu tanıma, konuya hâkimiyet, nüshaların karşılaştırılması, metindeki nasların tahriri, kitabın tanıtılması vb. başlıklar altında ele almasını savunur.²⁴⁷

Öz, çağımızdaki radikal veya köktenci İslami hareketlerin tarihi kökenlerini tespit etmeye yönelik bir araştırma olarak dikkat çekildiğini hakikatin geçmişte belirlendiğini, dinin Allah ve Resulünün kutsadığı ilk nesiller eliyle tamamlandığını ve günümüz Müslümanlarının çözebileceği hiçbir meselenin kalmadığını öngören tutumu eleştirel bir çerçevede ele almıştır. Selefi yaklaşımın bir ürünü olarak aciz, şahsiyetsiz, kendiliğinden bir şey yapmaya kabiliyeti olmayan bir heykel gibi değerlendirdiğini söyleyerek bu görüşü tenkit etmiştir. Çağımız Müslümanlarının en büyük zaaf ve yanılığının, dinin asıllarını anlamada bir idrak ve düşünce birliğinin olduğu “*ideal bir devir*” ya da “*altın çağ*” olduğu fikri üzerinde yoğunlaşmaları olduğunu söylemiştir. Öz, selefi anlayışın, gelecek ümidinin yitirilmesine, geçmiş zamanın tüm anları çembere almasına sebebiyet vereceğine, insanın özgür iradesini ve çözüm üretebilme yeteneğini yok edeceğine ve İslam’ın özünden uzaklaştıracağına ilişkin değerlendirmeler yapmıştır. Öz’ün çağdaş İslam akımlarına yönelik makale ve tebliğleri de bunu göstermektedir.²⁴⁸

Öz, İslam Mezhepleri Tarihi anabilim dalının alt branşı olarak oluşturulan Çağdaş İslam Akımları ve Türkiye’de Dini Akımlar, henüz bakir alanlar olduğunu,

²⁴⁷ Öz, Mustafa, *a.g.e.* s. 48-49.

²⁴⁸ Öz, Mustafa, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, Ensar Neş. ,3. Baskı, İstanbul, 2014, s. 617-618.

öğretim üyelerinin bu alana, daha çok doçentlik ya da profesörlük sonrası çalışmalarında yöneldiklerini söylemektedir.²⁴⁹

Bu doğrultuda İslam Mezhepleri Tarihi, geçmişteki birikimlerinden yararlanarak Yaşar Kutluay, Ethem Ruhi Fığlalı, Hasan Onat ve Mustafa Öz gibi mezhepler tarihçilerinin üstün çabalarıyla hem resmi anlamda hem de metot açısından müstakil bir bilim dalı olma hüviyetine kavuşmuştur. Ayrıca ihtiyaca binaen bu alanın alt branşları olarak Çağdaş İslam Akımları ve Türkiye'deki Dini Akımlar gibi alanlar oluşturulduğunu görmekteyiz.

---

²⁴⁹ Öz, Mustafa, *a.g.e.* s. 38-39.

SONUÇ

Yaptığımız bu çalışmayla öncelikle İslam Mezhepleri Tarihi anahatlarıyla muhtasar bir şekilde başlangıcında günümüze kadar geçirdiği seyir işlendikten sonra Mustafa Öz'ün hayatı incelendi ve böylece onu Mezhepler Tarihi'ne sürükleyen durumlar ortaya konuldu. Yakın geçmişten günümüze Mezhepler Tarihiyle alâkalı, zamanımıza, bilgi ve vesikalarla kıymetli malumâtlar sunuldu. Tüm bunları yaparken kendisiyle alâkalı ve dağınık bir durumda olan birçok materyâl bir araya getirildi. Böylelikle okuyucuların rahat bir şekilde bilgilere ulaşma ve istifâde edebilmelerine yardımcı olunmuş oldu. Kendisinin, yakın dostları, akademisyenler, öğrencilerinin görüş, düşünce ve tavsiyeleri ışığında tezimizin daha anlaşılır, eksiksiz olması sağlandı.

Mustafa Öz, bulunduğumuz yüzyıl içinde İslam Mezhepleri Tarihi alanında yetmiş önemli akademisyenlerden biridir. Kaleme aldığı kitapları, makaleleri, sunduğu tebliğleri ve mezhepler tarihi ile ilgili özgün fikirleri ve bilgileri yönünden önemli bir değerdir. Mustafa Öz, yapmış olduğu çalışmalarıyla vücuda getirdiği eserler sadece bir kaynak özelliği taşımamakta ayrıca bugün ve yarın ile ilgili öneri ve tavsiyeleriyle bize ışık tutmaktadır.

Mustafa Öz, İslam Mezhepleri Tarihi'nin başlangıcından günümüze kadar "*Milel ve Nihâl*" eserlerini yazılma süreci geleneği içerisinde, kendi zamanında bu yazım sürecini devam ettiren önemli isimlerden biri olmuştur.

Öz'ün İslam Mezhepleri Tarihi dalına kazandırdığı çok önemli eserleri vardır. Eserlerini ortaya koyarken konulara yaklaşımı objektif ve bilimsel olmuştur. Özellikle son dönemde İslam mezhepleri Tarihi'nin daha fazla güç bulması noktasında yapılan bilimsel çalışmalar yapan akademisyenler arasında yerini almış ve yaptığı çalışmalarla bu alanın günümüzde kuvvetlenmesinde büyük katkıları olmuştur. Bu katkıları yaparken ortaya koyduğu eserlerde sübjektif ve romantik mezhepler tarihi anlayışından sakınmış, olabildiğince doğru kaynaklardan yararlanma yolunda çaba sarfetmiş ve olaylara nesnel bir bakış açısıyla yaklaşmıştır.

Eserleriyle günümüz araştırmacılarına ve gelecekteki araştırmacılara büyük bir kaynaklık vazifesi görmüştür.

Ömrünü İslam medeniyetinin önemli eserlerini Arapça'dan Türkçe'ye ve bunların tahkikine adanmış olması, onun ilme, bilim alanında mükemmeli arayıp bulmaya ne denli önem verdiğinin bir göstergesidir. Hocası Muhammed Tavit et-

Tanci'nin dediği gibi “*Din ve ilim, insanın hayatında doğru yolu bulmak için başvurduğu iki esaslı rehberini teşkil etmiştir.*”

Bir taraftan dinin anlaşılma biçimi olan mezhepleri bilimsel açıdan anlamaya ve anlatmaya gayret etmiş, diğer taraftan islam'ın emirlerine samimiyetle bağlanmış, İslam dininin daha iyi anlaşılabilmesi için var gücüyle gayret göstermiştir.

Mustafa Öz'e göre mezhepler, dinin anlaşılma biçimleridir. Ayrıca din eşittir mezhep demek değildir. Hiçbir mezhep de dinin aynı ve kendisi değildir. Keza hiçbir mezhep imamı yahut âlimi de Hz. Peygamber'in sahip olduğu yetki ve otoriteye sahip değildir. Mezhepleri doğru bir şekilde anlamak İslam dininin de doğru anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Ancak kaynağından ve doğru bir şekilde alınmayan bilgi, kişiyi doğru istikametten saptırır ve bu kişi bilimden nasibini alamaz.

Öz'ün Mezhepler Tarihi'ne yapmış olduğu en önemli katkılardan biri de Şehristânî'nin “*el- Milel ve'n-Nihâl*” adlı eserin İslam Mezhepleriyle alâkalı cildini Arapça'dan Türkçe'ye tercüme etmiş olması, alanla alâkalı yapılmış çok önemli bir katkıdır. Sahanın klasik eserlerinden biri olan ve İslam Mezhepleri Tarihi yazıcılığının tasnif metodunu önemli derecede etkileyen bu eser bir ilktir ve Cumhuriyet dönemi'nden bugüne kadar bu tarzda bir girişimde bulunulmamıştır. Bu manada Mustafa Öz'ün bu tercümesi- kendisinin de ifâde ettiği gibi- talebeler ve bu sahada araştırmalarda bulunmak isteyenler için önemli ölçüde kolaylıklar getirmiş ve aynı zamanda diğer okuyucuların istifâdesine imkân sağlamıştır.

Öz'ün eser ve makâleleri incelendiğinde klasik dönemle alâkalı mezhep ve konularda yoğunlaştığı ve ağırlıklı olarak Şîî mezhepler üzerinde durduğu görülmektedir. Bu bağlamda Dürzîlik ve Nusayrîlik mezhepleriyle alâkalı makale ve tebliğlerini zikretmek mümkündür.

Mustafa Öz'ün danışmanlığını yapmış olduğu tez çalışmalarına bakıldığında ise klasik dönem mezheplerden Şîa ve günümüz oluşumlarından Alevîlik üzerinedir.

Öz denilince akla gelen en önemli hususlardan biri de mezhepleri araştırırken ilk önce o mezhepleri orijinal kaynaklarından, yani birincil kaynaklardan irdelemektir. Çünkü o, mezheplerle alâkalı mevzuları yazarların ya ihtilâf içinde buldukları şahısları yermek ya da kendi fikirleri ve görüşlerini savunmak amacıyla yazdıklarının farkında olduğu için mezheplerle alâkalı bilgilerin eserlere doğru bilgileri yansıtacak şekilde alınmadığından yakındır. Nitekim hocası et-Tanci bu meselede eserinde şunları kaydeder: “*Tarihte İslam fırkaları arasında vâkî mezhep kavgalarının şiddet*

bakımından son dereceye vardığını gösteren deliller ve misâller çoktur. His ve temâyüllerin bu kavgaları devam ettirmekte büyük rolleri vardır. Bundan dolayı ifrâta gitmek, kötölemek, metinleri değiştirmek istediği gibi kullanmak ve bazen de iftira etmek “el-Milel ve’n-Nihâl” kitaplarında âdet haline geldi. Böylece hakikatlar ortadan kalktı veya bu şiddet mücadelenin gürültüsünde gizli kaldı.”

Mezheplerle alakalı bilgide ön planda tutulması gereken husus, o mezhebin kendi kaynaklarına önem verilmesi gerekliliği Öz’ün dikkat çektiği durumlardan biridir.

‘*Mustafa Öz’ün Hayatı, Eserleri ve İslam Mezhepleri Tarihi Alanındaki Yeri*’ adlı bu tezimiz sadece Mustafa Öz, ün kaleme aldığı eserleri ile çok daha detaylı ve kapsamlı araştırmalar yapılabilecek mahiyette gördük. Vücuda getirdiği kaynak eserler, bilhassa İlahiyat Fakültelerindeki İslam Mezhepleri Tarihi dersini okuyan öğrenciler, İmam Hatip Lisesi talabeleri ve bu konular üzerine araştırmalar yapmak isteyenler için büyük bir önem arz etmektedir. Tezimizi Mustafa Öz’ün bu kaynaklarından yola çıkarak ana hatlarıyla oluşturmaya ve bunu yaparken elimizden geldiğince akademik bir dille sunmaya çalıştık.

Yaklaşık 78 yıllık ömrünün çoğunu öğrenci ve ailesine adayan bir baba, bir dost, bir eğitimci ve akademisyen olarak hayatını özet şeklinde sunmaya çalıştığımız Mustafa Öz’e hayırlı uzun ömürler diliyoruz. Umarım bundan sonraki hayatını da sağlıklı bir şekilde dine, ilme faydalı bir hizmet şeklinde geçirir. Daha çok insanı ilmî güzelliklerle tanıştırır.

Tezimizi yazarken tamamen tarafsız bir şekilde yazmaya gayret gösterdik. Gerek kitaplardan gerekse Mustafa Öz’ü tanıyan eş dosttan istifâde etmeye çalıştık. Konuştuğumuz herkes Öz, hakkında doğru bildiklerini, yaşadıklarını bize anlattı. Hiç kimseden onunla alâkalı en ufak bir olumsuz cümle duymadık. Dolayısıyla tezimizde Mustafa Öz ile ilgili yazdığımız ifâdelerin bir şahsa karşı övgü ve abartı olduğu kesinlikle düşünülmemelidir. Zaten bir tez konusu olacak insanın sıradan bir kişi olamayacağı aşikârdır. Dolayısıyla burada sözünü ettiğimiz kişi, ömrünü ilme, irfâna, okuma ve yazmaya adanmış, binlerce talebe yetiştirip onlarla milyonları aydınlatmış, İslam Mezhepleri Tarihi’nde ün yapmış büyük bir üstattır. Bu çalışmamızın bu sahada ve bu konularda ilme aç sinelere ışık tutması en büyük temennimizdir.

KAYNAKÇA

Abdulbâki, Muhammed Fuad, **el-Mu'cemul-Mufehres li-el Fazil-Kur'an**, "mll" , md. İstanbul, 1990.

Akbulut, Ahmet, **Sahabe Dönemi İktidar Kavgası**, Otto Yay. , 5. Baskı, Ankara, 2017.

Atay, F. , Proğram sunucusu, 2017, 8 Ocak, "**Anıların İzinde**", İstanbul, Atv Avrupa.

Aydınlı, Osman, **Osmanlıdan Cumhuriyet'e İslam Mezhepleri Tarihi Yazıcılığı**, Hititkitap yay. 1.Baskı, Ankara, 2008.

el-Bağdâdî, Abdulkâhir, **Mezhepler Arasındaki Farklar** (el-fark beyne'l-firak) trc. E. Ruhi Fığlalı, " çevirenin önsözü" , TDV Yay. 1. Baskı, Ankara, 1991.

el-Bağdâdî, Abdulkâhir, **Mezhepler Arasındaki Fırkalar**, çev. E. Ruhi Fığlalı, TDV Yay. 4. Baskı, Ankara, 2007, s. XXIII

Birişik, Abdulhamit, "**Kur'an**", DİA, TDV, Ankara, 2002, c. , XXVI.

Bulut, H. İbrahim, **İslam Mezhepleri Tarihi**, DİB, Yay. 2. Baskı, Ankara, 2016.

Büyükkara, M. Ali, "**Bir Bilim Dalı Olarak İslam Mezhepleri Tarihi ile İlgili Metodolojik Problemler**", İslami İlimlerde Metodoloji: Usul Meselesi 1, İslami İlimler Araştırma Vakfı, 1.Baskı, İstanbul,2005.

Cankurt, Şehmus, Mustafa Öz ile röportaj, İstanbul, Üsküdar, 25 Mart 2019.

Cankurt, Şehmus, Mustafa Öz ile röportaj, İstanbul, Üsküdar, 7 Nisan 2019.

Cankurt, Şehmus, Mustafa Öz ile röportaj, İstanbul, Üsküdar, 23 Mayıs 2019.

Cankurt, Şehmus, Mustafa Öz ile röportaj, İstanbul, Üsküdar, 25 Mayıs 2019.

Cankurt, Şehmus, Mustafa Öz ile röportaj, İstanbul, Üsküdar, 12 Haziran 2019.

Cankurt, Şehmus, Fevzi Rençber ile Şırnak, Merkez, 16 Mayıs 2019.

Cankurt, Şehmus, Fevzi Rençber ile Şırnak, Merkez, 18 Mayıs 2019.

Cankurt, Şehmus, Fevzi Rençber ile Şırnak, Merkez, 20 Mayıs 2019.

Cankurt, Şehmus, Yusuf Öz ile röportaj, Mardin, Midyat 12 Haziran 2019.

Cankurt, Şehmus, Yusuf Öz ile röportaj, Mardin, Midyat 15 Haziran 2019.

Cürcânî, Ebü'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali, **Ta'rifât**, "Ehlül hakk" md. , (thk. Abdurrahman Umeyre) , Beyrut, 1987.

Çift, P. , Proğram Sunucusu, 2015, 20 Şubat, "**Pelin Çift ile Gündem Ötesi**", İstanbul, TRT 1. HD.

Ebu'l Hasan Ali b.İsmail el-Eş'arî, **Kitabu Makalatü'l-İslamiyyin ve'htilafü'l-Musallin** 3. Baskı, aşr. H.Ritter, Beyrut, trs. 33.

Ebu'l Hasan Ali b.İsmail el-Eş'arî, **Makâlâtü'l-İslamiyyîn ve'htilafü'l-Musallîn**, (nşr. , Na'im Zerzur), Beyrut, 2009.

Ebu'l-Kasım İshâk b. İsmail b. El-Hâkim es-Semerkindî, **Sevâdu'l-A'zam fi İlm'il-Kelâm**, (İstanbul İbrahim Efendi Matbaası), 1308.

Ebu Zehra, Muhammed, **Tarihûl-Mezahibi'l-İslâmiyyin**, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Mısır, 1989, c. , I.

Ebu Zehra, Muhammed, **İslam Mezhepleri Tarihi**, çev. Sıbğatullah Kaya, Çelik Yay. , 2. Baskı, 2018.

Fığlalı, Ethem Ruhi, **“İslam Mezhepleri Tarihi Araştırmalarında karşılaşılan bazı problemler”**, Uluslararası Birinci İslam Araştırmaları Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereler, İzmir, 1985.

Fığlalı, Ethem Ruhi, **Ahmediyye Mezhebi (Kadiyanîlik)**, AÜSBE Derg. c. , III, 1976.

Fığlalı, Ethem Ruhi, **İtikadi İslam Mezheplerine Giriş**, İzmir İlahiyat Vakfı Yay. 1. Baskı, İzmir, 2007.

Gündoğan, Ali Osman, **Ethem Ruhi Fığlalıya Armağan**, Vadi yay. , 1. Baskı, Muğla, 2002.

Harman, Ömer Faruk, **“Milel ve Nihâl”** , DİA, TDV Yay. , İstanbul, 2005, c. , XXX.

Hatipoğlu, Mehmet Sait, **“Ehl-i Sünnet Üzerine Bir Söyleşi”**, Aylık Derg. , 1985, c. , I.II. ,

Hayyât, Ebu'l Hüseyin, **el-İntisâr**, nşr. H. S. Nyberg, Beyrut, 1957.

Hizmetli, Sabri, **“İtikadî İslam Mezheplerinin Doğuşuna İctimaî Hadiselerin Tesiri”**, AÜİFD, sy. 26, Ankara, 1983.

İbn Hazm, Ali b. Ahmed b. Said, **el Fasl fi'l-Milel ve'l-Ahvâ-i ve'n-Nihâl**, Mısır (h.1317) , c. , II.

İbn Kudame, Muhammed, **Lum'atü'l-İtikâd** (nşr. Bekir Topaloğlu) Damla Yay. 1. Baskı, İzmir, 1981.

İbn Kuteybe ed-Dîneverî, Ebu Muhammed b. Mslim **Tevilü'l Mişkilil-Kur'an**, nşr, S. Ahmet Sakr, Kahire, 1393/1973.

İbn Manzûr, Cemâluddin Muhammed b. Mükerrerem, “*Lisanül-Ârap*”, Dâru’l İhya-i Turâsî’l Arabî, Beyrut 1999, 3. Baskı, “*Slm*” madde, c. , XI,

en-Nedim, Ebü’l Ferec Muhammed b. Ebî Ya’kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk, **el-Fihrist**, (nşr. İbrahim Ramazan), Dâru’l Ma’rife, Beyrut, 1994, c. , I

en-Nedim, Ebü’l Ferec Muhammed b. Ebî Ya’kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk, **el-fihrist**, nşr. G. Flugel, Beyrut, 1964, 182. H. Ritter, “**Philologica. III: Muhammed Anische Höre Siographen,**” , Derislam, XVIII. , 1929.

İsferayinî, Ebulü’l-Muzaffer, **et-Tabsir Fid-din ve Temyîzi’-Fırkatı’n-Naciyye an Fırakı’l-Hâlikîn**, Kemâl Yûsuf el-Hût, Beyrut, 1983.

el-Keşşi, **İhtiyâru Ma’rifeti’r-Ricâl el-Ma’rûf bi-Ricâli’l-Keşşi**, tashih ve ta’lik: Mîr Dâmâd Muhammed Bâkır el-Esterâbâdî, nşr. Seyyid Mehdî er-Recâî, Kum, 1404/1984.

Koştaş, Mûnir, “**Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi**” , AÜİFD, s.y, 31, 1989.

Kutlu, Sönmez, “**İslam Mezhepleri Tarihinde Usul Meselesi**”, İslami İlimlerde Metodoloji Meselesi 1, Ensar Neş. , İstanbul, 2005.

Kutlu, Sönmez, “**İslam Mezhepleri Tarihinde Usul Sorunu, İslami İlimlerde Metodoloji**” ,(usul meselesi 1), İstanbul, 2005.

Kutlu, Sönmez, **Mezhepler Tarihine Giriş**, Dem Yay. , 4. Baskı, İstanbul, 2016.

Kutluay, Yaşar, **Tarihte ve Günümüzde İslam Mezhepleri Tarihi**, Pınar Yay. , 1. Baskı, İstanbul, 2003.

Kütükoğlu, Mürâhat, **Tarih Araştırmalarında Usûl**, Kübbealtı neşriyat. , 6. Baskı, İstanbul, 1998.

Malatî, Ebü’l-Hüseyn Muhammed ibnAhmed ibnAbdırramân (377/987) **et-Tenbîh ve’r-Red Alâ Ehli’l-Bidea**, nşr. ve ilâve: Zahid el-Kevserî, Bağdat, 1388/1968.

Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristanî, **el-Milel ve’n-Nihâl**, Dinler ve Mezhepler Tarihi (çev. Muharrem Tan), Akademi Yayınları, 1. Baskı, İzmir, 2006.

Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristanî, **el-Milel ve’n-Nihâl**, tah. M. Seyyit Geylânî, Beyrut, 1986.

Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristanî, “**Kitâbu’l-Milel ven-Nihâl**”i, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 1956, c. , I,

Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, **Milel ve Nihâl, İslam Mezhepleri**, (çev. , Mustafa Öz) Ensar neş. 1. Baskı, İstanbul, 2005.

Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, “**Kitâbu’l-Milel ven-Nihâl**”i, AÜİFD, c. , II, 1956.

Onat, Hasan, “**Türkiye’de İslam Mezhepleri Tarihinin Gelişim Sürecinde Prof. Dr. Ethem Ruhi Fığlalı’nın Yeri**, Ethem Ruhi Fığlalı’ya Armağan, Ankara, 2002.

Onat, Hasan, “**Mezheplerin İnanç Esaslarının Sistemleştirilmesinde Kuran’ın Rolü**” , I. Kur’an sempozyumu, Ankara, 1994.

Onat, Hasan, **İslam Düşünce Ekolleri Tarihi**, edit, İLİTAM Ankuzem yay. , Ankara, 2006.

Öz, Mustafa, “**Ehli Beyt**”, DİA, Yay. , İstanbul, 1994, c. , X.

Öz, Mustafa, **Azâmın Beş Eseri**, MÜİFV Yay. , 12. Baskı, İstanbul, 2016.

Öz, Mustafa, **Milel ve Nihâl Yunan Filozofları Şehristânî**, Litera Yay. , 1. Baskı, İstanbul, 2016.

Öz, Mustafa, **Milel ve Nihâl İslam Kelâmı ve Mezhepleri Şehristânî**, Litera Yay. , 1. Baskı, İstanbul, 2016.

Öz, Mustafa, **Yılların Özü Hayatım ve Hatıralarım**, Ensar Neş. , 1. Baskı, İstanbul, 2008.

Öz, Mustafa, **Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi**, Ensar Neş. , 3. Baskı, İstanbul, 2014.

Öz, Mustafa, **Mezhepler Tarihi ve Terimler Sözlüğü**, Ensar Neş. , 1. Baskı, İstanbul, 2012.

Öz, Mustafa, **Ana Hatlarıyla İslam Mezhepler Tarihi**, Ensar Neş. , 1. Baskı, İstanbul, 2012.

Öz, Mustafa, **el-Milel ven-Nihâl İslam Mezhepleri**, Ensar Neş. , 1. Baskı, İstanbul, 2005.

Öz, Mustafa, **el-Milel ve Nihâl Dinler, Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi Şehristânî**, Litera Yay. , 4. Baskı, İstanbul, 2017.

Öz, Mustafa, **Yazı Hayatının 60. Yılında Şükrü Kaçar Armağanı**, Manas Yay. , 1. Baskı, İstanbul, 2005.

Öz, Mustafa, **Çılgık Köy Enstitülerine Eleştirel Bir Bakış**, Tohum Basım Yay. , 1. Baskı, İstanbul, 2000.

Öz, Mustafa, **Kimliğimi Unuttum**, Akyüz Yayınları. , 1. Baskı, İstanbul, 2002.

Öz, Mustafa, **Başlangıçtan Günümüze Şiilik ve Kolları**, , Ensar Neş. , 1. Baskı, İstanbul, 2011.

Öz, Mustafa, **İmamîyye Şîa'sında On iki İmam ve Mehdi İnancı**, MÜİFV Yay. , 1. Baskı, İstanbul, 1995.

“Öz, Mustafa, **Ebu'l Hasan el-Eş'arî ve Eş'arî Mezhebinin Prensipleri**”, DİBD, sy. , 3, 1974. C. , XIII.

Öz, Mustafa, **Nizârî İsmâîlî Mezhebinde Ağa Hanlar Dönemi**, MÜİF (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1986.

Öz, Mustafa, **“Ebu Mansur Maturidî Hayatı ve Eserleri”**, DİB Derg. , c. , XIII, sy., 5, 1974.

Öz, Mustafa, **“Mâturidî ve Eş'arî Mezhepleri Hakkında Bir Tetkik”**, DİB Derg. sy. II, Ankara, 1975. C. , XIV.

Öz, Mustafa, **“İsmâiliyye Mezhebi”**, Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu, İİAV, Yay. İstanbul, 1993.

Öz, Mustafa, **“Nusayrîyye”**, “Tarihi ve Kültürel Boyutuyla Türkiye’de Alevîler Bektaşîler Nusayrîler” Sempozyumu, İİAV, Yay. İstanbul, 1999.

Öz, Mustafa, **“Osmanlı’da Sünnî Mezhepler Arası İlişkiler”**, Osmanlı Devletinde Din ve Vicdan Hürriyeti, İİAV. ,Yay. İstanbul, 2000.

Öz, Mustafa, **“Mezhepler Kavramı Üzerine”**, İAD, Sayı, 1-2, İstanbul, 2002. c. ,15.

Öz, Mustafa, **“İnanç Sistemi Bakımından Mu'teziliyye ve Eş'ariyye'nin Karşılaştırılması”**, DEÜSBE, Derg. , sy. XVII, İzmir, 1971.

Öz, Mustafa, **“Türkiyede Bahâîlik ve Bahâî Faaliyetleri”**, Ensar Neş. 1. Baskı. İstanbul, 2005.

Öz, Mustafa, **“Zeyd b. Zeynelâbidîn ve Zeydiyye”**, MÜİF Derg. , sy. 19. İstanbul, 2000.

Öz, Mustafa, İlber Ortaylı, Niyazi Ötken, **“Türkiyede Alevîler, Bektaşîler, Nusayrîler”**, İslami Bilimler Araştırma Vakfı, Ensar neşr. II. Baskı, İstanbul, 2004.

Özler, Mevlüt, **İslam Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı**, Nun Yay. 1. Baskı, İstanbul, 1996.

Rençber, Fevzi, “**İslam Mezhepleri Tarihi Dersine Yönelik Görüş ve Beklentiler**“, (Şırnak Üniversitesi Örneği), Mezhep Araştırmaları Derg. , 11, sy. 1, 2018.

Sarıkaya, Mehmet Saffet, **İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler**, Rağbet Yay. , 7. Baskı, İstanbul, 2017.

et-Taberî, Muhammed b. Cerîr, **Tarihü'l-Ümem vel-Mülük**, 5. Baskı, Beyrut, 1989, c. , II.

Ta-Ha, Hüseyin, **el-Fitenu'l-Kübrâ**, Kahire, 1966, c. , I,

Tahânevî, Muhammed Ali b. Ali, **Keşşafü Istılahâti'l-Fünûn**, Keşşaf, İstanbul, 1404/1984. , c. , I-II,

Tan, Muharrem, **Dinler ve Mezhepler Tarihi**, Yeni Akademi Yay. , 1. Baskı, İzmir, 2006.

Topaloğlu, Bekir, **Kelam İlmî, Giriş**, Damla Yay. ,1. Baskı, İstanbul, 1998.

Topaloğlu, Bekir, “**Fırka**”, Diyanetİslam Ansiklopedisi, Türk Diyanet Vakfı Yay. , İstanbul, 1996, c. , XIII.

Topaloğlu, Bekir, **Kelam İlmîne Giriş**, Damla Yay. 1. Baskı, İstanbul, 2010.

Web_1. (2019). www.islamansiklopedisi.org.tr/Muellif/Mustafa-öz Erişim Tarihi, 24.04.2019

Web_1. (2019). www.tez.yok.gov.tr/Ulusaltezmerkezi/ Erişim Tarihi, 30.05.2019

Yavuz, Yusuf Şevki, “**Ehli Bid’at**”, DİA Yay. , İstanbul, 1994, c. , X.

Yazır, Elmalılı Hamdi, **Hak Dini Kur’an Dili**, c. , II.

Yörükân, Yusuf Ziya, “**eş-Şehristânî**”, DFİFM, sy. 5-6, İstanbul, 1927. c. ,

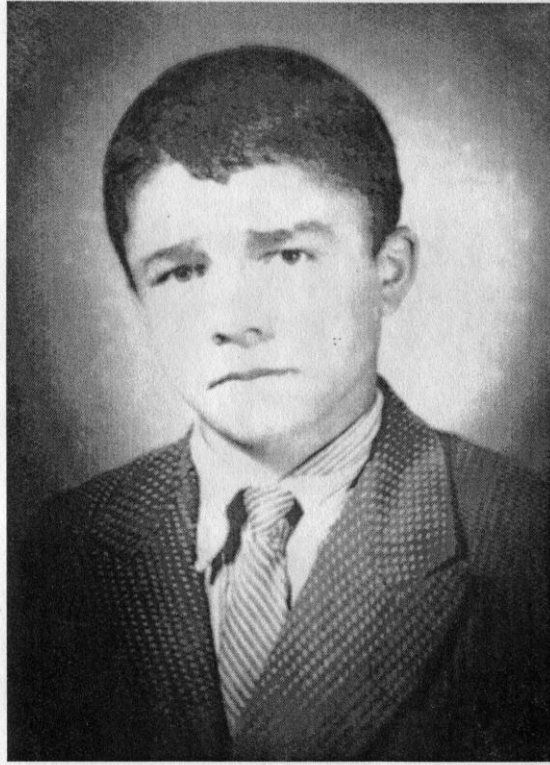
II

ez-Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Hüseyinî, **Tacul-Arus min Cevâhir el-Kâmûs**, (thk. Ali Hilâlî), “zhb” mad., Matbaatu Hukumeti el-Kuveyt, II. Baskı , 2004, c. , II.

EKLER

Mustafa Öz. İlkokulu bitirdiği 1952 yılı.

Mustafa Öz. 1956.

Mustafa Öz. 1965.

Mustafa Öz, Şişli Hamam Önderi, Yüksek İslam Enstitüsü Kurul

Mustafa Öz. Yüksek İslam Enstitüsü Son Sınıf Öğrencisi. 1966.

ÖZGEÇMİŞ

Adı-Soyadı: Şehmus CANKURT

Doğum Yeri ve Tarihi: Midyat 01.01.1975

Tel: 0537 543 67 08

E-posta: mervedilek85@hotmail.com

Yazışma Adresi: Bağlar Mahallesi 12.cadde 19.Sokak No:3 Midyat/Mardin

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
İlköğretim	Mehmetçik İlköğretim Okulu	1987
Ortaokul	Midyat İmam Hatip Ortaokulu	1991
Ortaöğretim	Midyat İmam Hatip Lisesi	1994
Üniversite	Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	2014

İŞDENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görev
21.01.1997-Halen	Diyanet İşleri Başkanlığı	İmam-Hatip